

96

هاوینی
2023

بلو کراویکی روشنیر پیو و هار ژماره تاییه ته به دا هینته ریک

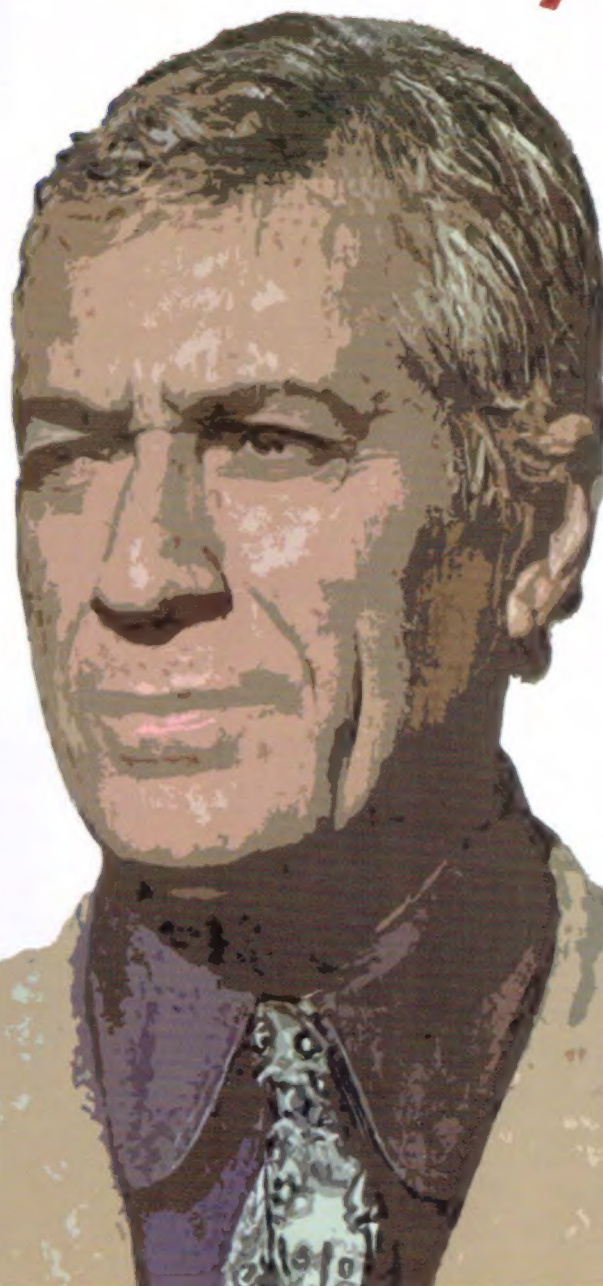
منتدی اقرأ الثقافی

www.igra.ahlamontada.com

مووسا عهنتەر

وقتا

دریژه دان به
خه ونه که ی خانی

رۆڭار ۹۶
۲۰۲۳ ھاۋىنى

رۆڭار

رۆڭار، بلاو كراۋەيە كى رۆشنىيە
ھەر ژمارەى تايىپە تە بەداھىتەرىكى كورد
دەزگاي چاپ و پەخشى سەردەم
سى مانگ جارىك دەرىدە كات

يەكەم ژمارەى رۆڭار ۵-۵-۱۹۹۹ دەرچوۋە

سەرنووسەر
رەووف بێگەرد

بەرپێوەبەری نووسین
بەختیار ھەمەسوور

گرافیک دیزاین
ئارام ەلی

تیراژ: ١٠٠٠

نرخ: ٢٥٠٠

ناوێشان
سلیمانی - شاپۆیی سالم
دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

www.sardem.org

چاپخانە
دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

- ژیاننامەی مووسا عەنتەر..... ٤
- هاواری من لە تورکییەو: محەممەد عەزەدین..... ٧
- ناشناوون بە بەزنیگ کە هەرگیز بزر ناییت و..... سێروان پەحیم..... ١٥
- دوایین دیداری باوک..... لە تورکییەو: سەلاحەدین باوەزیدی..... ٢٥
- پەنگدانەوێ بیرەوەرپێهکانی مووسا عەنتەر لە..... بەکر شوانی..... ٣٢
- زمان وەک سەنگەری دژەکوڵۆنیالیزم لە هەولەکانی..... میوا مووسا..... ٣٨
- وتووێژ لەگەڵ لاویکی ٧٥ ساڵ..... فرات جەوهری..... ٤٣
- کۆترەباریکە..... قوبادی جەلیزادە..... ٥٢
- دکتۆر چۆن دەبیست کورد بیست؟..... محەممەد حەسەن..... ٥٣
- مووسا... مەرۆفە دەگمەنەکی کورد..... شیخ عەبدول..... ٥٩
- مووسای بێ عەسا..... محەممەد عەزەدین..... ٦٣
- پرسی کولتور و شۆفیتی تورک لە..... وەهاب حەسیب محەممەد..... ٦٦
- مووسا عەنتەر، پیاوی ناو نازارەکان..... نەجات نوری..... ٧٢
- مووسا عەنتەر و برینا پەش..... محەممەد نوزوون..... ٧٦
- DERMANÊN BIRÎN Mehmed UZUN ٨٠

ژياننامەى مووسا عەنتەر

مووسا عەنتەر: نووسەر، پۇژنامەنووس، پووناكبيرىكى كوردە و كەسايەتتەىكى چالاک بوو، سالى ۱۹۲۰ لە گوندى تەبىئەت لەدايكبوو. لە بنەرەتدا ناوى شەيخ شەيخمووسە، شەيخمووس ئەلماس، "ئەلماس" ئەو پاشناو بوو كە دەسلەتدارانى توركيا پيتان داو، دواتر ناو كەى كردوو بە مووسا عەنتەر. رېكەوتى لەدايكبوونى بەتەواوى نازانرەت، سەرەتا وەك لەدايكبووى سالى ۱۹۲۴ تومار كراو، دواتر سالى ۱۹۲۰، بەلام دايكى پنى گوتوو تو لە دواى فرمانى فلان لەدايك بووى، مەبەستى لە كۆمەلگۆزى ئەرمەنىيەكانە. خويندى سەرەتايى لە مىردىن تەواو كردوو، پاشان قوناخى ناوەندى و ئامادەى لە شارى ئەدەنە خويندوو. لە كاتى خويندى ئامادەيدا، ياخيپوونى دىرسم بە سەرۆكايەتى سەيد رەزا دەستى پى كرد، ئەمە واىكرد مووسا تووشى ناكۆكى بىت لەگەل ھاوپۆلەكانى دىكەيدا كە تورك بوون، بەهوى ئەمەشەو بۆ ماوئەىكى كەم دەستبەسەر كرا، تا سالى ۱۹۴۱ بۆ خويندى ياسا بەرەو ئىستەنبول بەرېكەوت. لە ماوئەى خويندى لە زانكو زۆر جار لە پشوو ھاویندا دەچوو سووریا و لەگەل پووناكبيرانى ناسیونالیستى كوردى وەك: جەلادەت عالى بەدرخان و كامەران بەدرخان، قەدرى و ئەكرەم جەمیل پاشا، نوورى زازا، نوورى دىرسىمى و قەدرىجان، ئوسمان

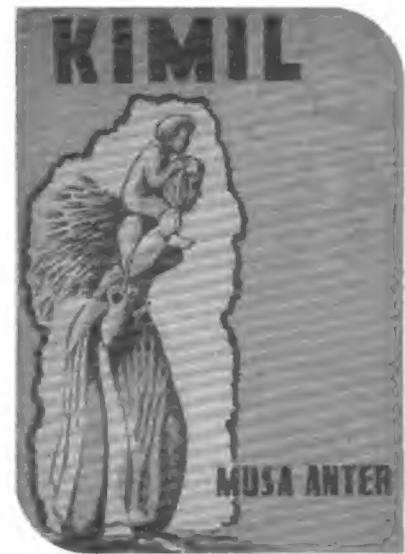
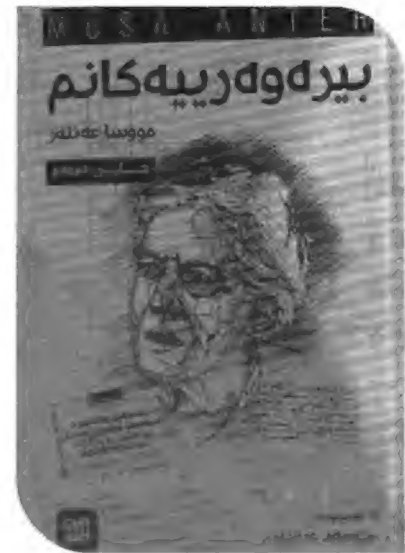
ژیانی تایبهتی

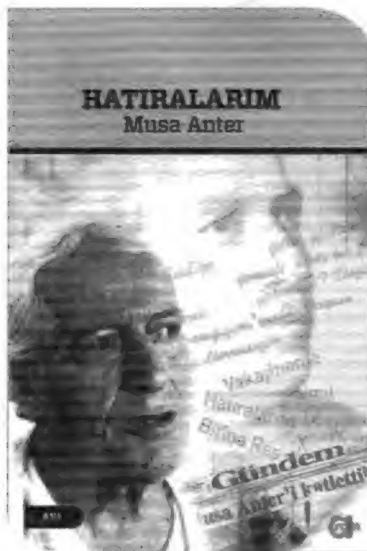
مووسا عهنتەر له گهل ئایشه هاله‌ی کچی عه‌بدولرهمان ره‌حیمی هه‌کاری پووناکییری کورد له‌ سالی ١٩٤٤ هاوسه‌رگیران کردوو، هاوسه‌ره‌که‌ی له‌ نه‌وه‌ی به‌درخانییه‌کان بووه. باوکی سێ منداله.

پیشه و چالاک‌ی سیاسی کوردی

ئاپی مووسا به‌ کاری رۆژنامه‌وانی خۆی چالاکانه‌ پهره‌ی به‌ به‌کاره‌ینانی زمانی کوردی ده‌دا، ئه‌مه‌ش بووه‌ هۆی گێژاوییه‌کی زۆر له‌ ماوه‌ی ژیا‌نیدا. له‌ ماوه‌ی سالانی په‌نجا‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌م سێ ده‌زگای را‌گه‌یان‌دنی دامه‌زراندوو به‌ ناوه‌کانی (Şark Mecmuası) شارک مه‌جمو‌اسی له‌ سالی ١٩٥١، (Şark Postası) شارک پۆستاسی له‌ سالی ١٩٥٤ و (İlery Yurt) ئیلیری یورت له‌ سالی ١٩٥٨. دوا‌ی نه‌وه‌ی سالی ١٩٥٩ شی‌عری (Qimil)

به‌ زمانی کوردی له‌ رۆژنامه‌ی ئیلیری یورت بلاو ده‌کاته‌وه، عه‌نتەر ده‌ستگیر ده‌کری‌ت. ده‌ستگیرکردنی ئه‌و شه‌پۆلیکی نا‌ره‌زایی کوردی لێ‌که‌وته‌وه، که‌ دوا‌ی نه‌وه‌ داد‌گایی‌کردن له‌ دژی ٥٠ پووناکییری تری کوردیش ده‌ستی پێ کرد، که‌ به‌ که‌یسی ٤٩‌کان ناسراوه. دوا‌ی مانه‌وه‌ی له‌ زیندان بۆ ماوه‌یه‌ک، زۆری نه‌خایاند به‌هۆی لی‌توورده‌نیکه‌وه‌ ئازاد کرا. له‌ سالی ١٩٦٣ مووسا عه‌نتەر و ٢٣ پووناکییری تر ده‌ستبه‌سه‌ر کران و سزای سێ سال زیندانیان به‌سه‌ردا سه‌پێندرا، گوا‌یه‌ هه‌ولی دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆی کوردییان داوه. له‌ سالی ١٩٦٤ ئازاد کرا، له‌ هه‌لبژاردنی گشتیی سالی ١٩٦٥ وه‌ک به‌ربژێریکی سه‌ربه‌خۆ له‌ دیاربه‌کر چوو. ناو هه‌لبژاردنه‌وه‌ به‌لام هه‌لته‌بژێردرا. سالی ١٩٦٧ فه‌رهنگیکی کوردی به‌ ناوی (Ferhenga Kurdî) بلاو ده‌کاته‌وه. له‌ سالی ١٩٧٠ یه‌کیک بووه‌ له‌ تۆمه‌تباره‌کانی داد‌گایی‌کردنی ئه‌ندامانی

کۆمهلهی شوڤرشیگری کولتووری رۆژهه‌لات (DDKO) و دواى ئازادکردنى ده‌چيته گوندیکى سه‌ر به‌ قه‌زای نویسیین. دواى کوده‌تاکه‌ی سالی ۱۹۸۰، ماوه‌یه‌کی که‌م به‌ تۆمه‌تی 'پروپاگه‌نده‌ی کوردی' له‌ نویسیین زیندانی کرا. له‌ حوزه‌یرانی ۱۹۹۰ یه‌کیک بووه‌ له‌ ۸۱ ئەندامی دامه‌زرینه‌ری پارتی که‌دی گه‌ل (HEP) و دواتر پالپشتی له‌ دامه‌زراندنی ناوه‌ندی رۆشنییری میزوپۆتامیا له‌ سالی ۱۹۹۱ و ئینستیتوتی کوردی له‌ ئیسته‌نبول له‌ سالی ۱۹۹۲ کردووه‌.

تیرۆکردن

عه‌نته‌ر له‌ ۲۰ی ئەیلوولی ۱۹۹۲ کاتیک وه‌ک میوانی فستیقای کولتور و هونه‌ر بانگه‌یشتی ئامه‌د کرابوو، له‌ پرووداویکدا خرایه‌ بۆسه‌ و ته‌قه‌ی لیکرا و کوژرا. سالی ۲۰۱۲ حه‌مید یه‌لدرم، که‌ خه‌لکی شڕناخ بوو، وه‌ک بکوژی راسته‌وخۆی مووسا عه‌نته‌ر، ده‌ستگیر کرا.

به‌ره‌مه‌کانی:

- برینا ره‌ش - ۱۹۵۹
- Kimil - ۱۹۶۲
- فه‌ره‌نگا کوردی - ئستانبول، ۱۹۶۷
- Hatiralarim، جیلدی ۱ - ئستانبول، ۱۹۹۱
- Hatiralarim، جیلدی ۲ - ئستانبول، ۱۹۹۲
- چنارا من - ئەسته‌مبول، وه‌شانین ئاقه‌ستا
- فرات ده‌ریژیت مه‌رمه‌ره
Firat marmaraya akar
- وه‌قائیمه‌ Vakainame

ئاماده‌کردنی رۆڤار، به‌ سوودوه‌رگرتن له‌م سه‌رچاوه‌یه: محه‌مه‌د رزگار، زانیاری، گه‌وره‌ترین ئینسکۆپیدیای کوردی.

هاواری من

یاشار که مال

له تورکییه وه: محهمه د عزه دین

پهنگه ئهوهی من باوهپیککی عهجب
بئ، چونکه من هه رگیز باوهپم
بهوه نه ده کرد، هیچ مرقفیک، گهر
خوینیش بهرچاوی گرتبئ و کاری
بهس ئهشکه نهجهدانی خه لکیش بئ،
یانیش گهر بکوژی سه دان که سیش
بئ، دهستی بچینه خونیی کهسانی
وهک مووسا عهنته¹.

ئهوکاتهی مووسا عهنتهرم ناسی،
ته مهنم نزیکه ی بیست و سئ
سائیک دهپوو² دۆستایه تیشمان

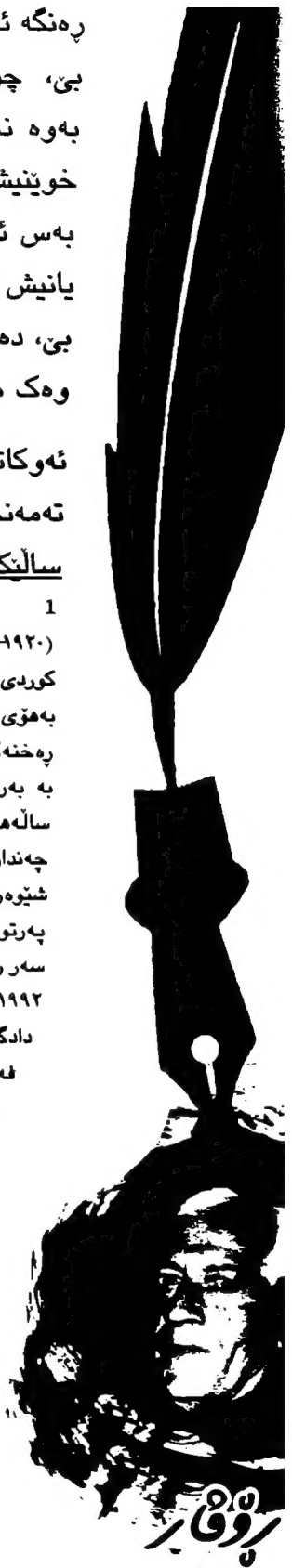
1 مووسا عهنته یان ئاپئ مووسا
(۱۹۹۲-۱۹۹۰) نووسه و پۆژنامه فانیکی
کوردی شاری میزدینی باکووری کوردستانه.
بههزی نووسین و پهرتوک و هه لویست و
په خه کانی له دهولهتی تورکیا، بهرانبهر
به بهرگریکردن له گهلی کورد و زمانه کئی،
ساله های سال که وتوووته زیندان. خاوهن
چهندان پهرتووی گرنکه به زمانی کوردی
شپوهزاری کرمانجی و زمانی تورکی.
پهرتووی (بیره وه ریه کانم) وه رگری دراوه ته
سه ر زمانی کوردی شپوهزاری سۆرانی. سائی
۱۹۹۲ دهستیکی پهشی نادیار، که تا ئیستا
دادگا کانی تورکیا ساغیان نه کردووته وه به
فه رمی کئ بووه، له کچه پهکی تاریکی
دیاره بکه، له پشتر مووسا عهنته
شه هید دهکا. (وه رگپئ).

2 پۆژیک له ئیستانبول،
کاتیک مووسا عهنته له
ناوچهی فلوریا له قهراغ ده ریا
مه له ی ده کرد؛ گوئی له دهنگی
فیکه پهکی کوردی ده بیت،
که له زاری گهنجیکه وه لئ
ده دریت. مووسا عهنته له
ئاوه که دپته ده رت و ده چینه
لای و هه ندیک پرسپاری لئ
ده کات، وه لئ گهنجه که زور به
عه کسی وه لای ده داته وه، به لام
ئاپئ مووسا بهر له پۆیشتنی
کارتی ناوینشانی خۆی ده داتئ.
دوای چهند پۆژیک گهنجه که له به شه
ناوخۆیی ده چینه لای. سه ره تا ده رگاوانه که
ناهیلئ بچینه ژوو ده وه، به لام ئاپئ مووسا گوئی
له دهنگه دهنگه که ده بئ و ده چن گهنجه که ده باته
ژوو ده کئی و ده ست به ده مه ته قن ده کن. له کاتی پۆیشتنی

لهوئ پۆژیه تا کۆتاپۆژی ژیا نی هه ر بهردهوام
بوو. که سیک بوو، بهردهوام به ئهریتی له دنیا ی
دهنۆری. به شپوه پهک بهردهوام وهک پوونا کبیریک،
به ئومید و باوه په وه، له تاریکترین پۆژه کان و
زالمت ترین سه رده مه کانی ده پوانی. له خراپترین
مرقفا، به دوای لایه نیکی باشیدا ده گه را، دوای
دۆزینه وه ی ئه و لایه نه چاکه ی، هه ولی ده دا له و
پیه وه ئه و که سه ی خۆشبوئ و لئی تی بگات. له
کۆتایی تاریکترین توله رپه گه کانی ژیا ن، تیشکیکی
پووناکی ده بینیه وه، له په ریشنا ترین دۆخدا، به
ئومید ده کانییه وه هه ناسه په کی به بهر هه موانه وه
ده کرد.

ئه و له و که سانه بوو، سه رباری ئه و هه موو زولم و
تاوان و ناخۆشی و سووکایه تی پیکردنه ی ده رچه قی
کرا بوو، هه رگیز خۆی را ده ستی ئه و تاوانانه
نه کرد بوو. ئه و به هه موو مانایه ک، هه لگری وزه ی
را ده ست نه بوون و سه رشۆر نه کردن و شه ره ف
بوو. قه داسه تی که سایه تی ئه و، له و شه ره فه وه
سه رچاوه ی ده گرت، که هه رگیز ملکه چی قبول
نه کرد وو. ئه و باوه پری به فه ره هنگی گه له که ی بوو.
وهک چۆن باوه پری به وه بوو، ئه و کولتوو ره پۆژیک
سوود به فه ره هنگی هه موو گه لانی جیهان ده گه ی نئ.
مووسا عهنته ره هیچ کات، نه بووه نه ژا ده رست،
چونکه ئه و، نه ته وه په ره ری و نه ژا ده رستی
تیکه ل به په ک نه کرد. بۆیه ش هه ر به که سیک
سۆسیالیست و دیموکرات ماوه. (ئاپئ مووسا)
که کورد ئاوا ناویان ده هینا، که سیک زور نه رم
و خۆش مه شره ب و میهره بان بوو. به نه رمت ترین
شپوه، وه لای په قترین قسه و هه لسه و که وته کانی
ده داوه. هه ندیک جار نه بئ، ئه ویش زور به که می،
توو په ییه که ی سنووری نه رمیه که ی تیده په راند.
وهک چۆن به عینا ده وه، تا کۆتایی ته مه نی

مووسا عهنته ده په وئ هه ندیک پاره بۆ خه رچی بداته گهنجه که،
به لام ئه و په تی ده کاته وه و ده لئ: "هاتومه ئیژه تا تۆ ببینم، نهک
پاره که ت". ئه و گهنجه یاشار که مال بوو. (وه رگپئ).

په یوه ست بوو به بیروباوهره کانییه وه. موسا
عهنتر به گوشت و خوین و هیسکی خوی، دژی
له ناوبردنی ناسنامه و کولتوره که ی وه ستاوه.
بو ئه مهش جهنگه که ی، به بی برانه وه، تا مردنی
دریژه ی پیدا. ئاخر هر بویهش کوژرا. وهلی
ئاپی موسا به دلخوشییه وه مرد. چونکه کوتایی
جهنگه که ی نه بینی، وهلی گزنگی پروناکیه کانی
بینی. ئه ها پیشتریش گوتم، ئه و خودی خوی بوو،
که تیشکی پروناهی دوا ی هه موو تاریکیه ک، جا
تاریکیه کی هفت پشتیش ده بینی.

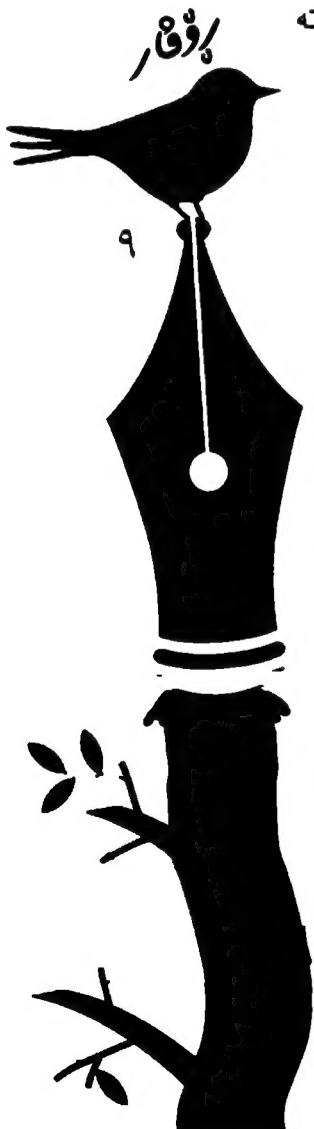
ئه وانه ی ئه ویان گوشت، ئه وانه ی ئه ویان به
کوشتندا، هیچ کاریکی چاکیان نه کرد. ئه وانه ی
ئه ویان گوشت و ئه وانه ی به کوشتنیان دا،
دهستیان چووه بینه قاقای تورکیاش. وهک ئه وه ی
هه لیا نکوتایه سهر شرناخ و له گه ل عهرز کردیانه
یهک. وهک ئه وه ی ناوچه ی گوله یان، کرده
گولی خوین. وهک ئه وه ی ناوچه ی پوژه لاتی
ئه نادولیان کرده گولی خوین. ئه وانه زور خراپه
له گه ل تورکیا ده که ن. یانی تیکوشه له ناو خوینی
تورکیا ده که ن. نه ده بوو هه لکوتنه سهر شاریکی
تورکیای خاوه ن بیست هه زار که سی. ئه و کاره،
رېک هه مان کاری ئه و دیکتاتورانه یه، که له ولاتا
به ملیونان که س ده کوژن، له پیناو زه بتکردنی
ده سه لاته که یان. نه ده بوو تورکیا بخه نه سهر
ئه و رېگه یه. ئاخر له گه ل چوونمان بو سه ده ی
بیستویهک، نه ده بوو ئه و له که یه به نیوچاوانمانه وه
بنری. بویه له سه رده میکی وه ها مروژ دؤستدا،
جیهانیش کاریکی وه ها دژ به مروژایه تی قبول
ناکات و هیچ کاتیش لینی خوشنابیت.

تورکیا و مروژایه تی له کوشتنی که سیک ی وهک
موسا عه نتره ی کوژری ناشتی خوشنابیت. ئاخر
دوا ی ئه و هه موو زولم و سته م و پرشتنی ئه و
هه موو خوینه، چون له گه ل یهک ناشت ده بنه وه؟
بویه ده لیم هاوار و سه ت هاوار، تا درهنگ

نه بووه، تا هه موو شتیک له وه خراپتر نه بووه،
ئاخر له بهر خوینی موسا عه نتر و ئه وانه ی
وهک ئه ون، له پیناو خوشه ویستی برایه تییه کی
هه زار ساله، له پیناو ئومیدی جوانی و ته بایی
و برایه تی داها توو، با کوتایی به وه ها کاریک
بهینین. ئاخر رېککه وتنی نیوان کورد و تورک
کاریکی وه ها قورس و تاقه تپروو کین نییه.
بویه ئه وه ی گه لی کورد و گه لی تورکی خسته
سهر رېگه یه کی وه ها ته نگه بهر، دهنگ و ویستی
سته مکاره کونه کانی هفتا سالی رابردو بوون.
ئه وه ی ئه م به لایه شی ئه مرو به سه ردا کردینه وه،
پاشماوه ی ئه و سته مکاره بی ئینسافانه ی هفتا
سالی رابردوون.

به لیبورده ییه وه له خاکی ئه نادول بروانن،
چونکه خاکیکی به پیت و پر به ره که ته
بو برایه تی و جیاوازی پیکهاته کان
و گه شه سندن و بالا کردنی
دیموکراسی. بویه نه که ن
که رایه تی بتانگری و دهستان
بجیته له ناوبردنی کولتوره
جیاوازه کانی ئه و خاکه و
لیبورده که ییه وه.

به رده وام ده پرسن، ئاخو کورد
چی ده ویت؟ من وه لامی ئه و
پرسیاره باش ده زانم. ده زانم
موسا عه نتره کان چیان
ده ویت؟ ده زانم گه لی کورد
چی ده ویت؟ ئیدی ئه وان له و
سه رده مه دا شتیک ی زوریان
ناویت. ئه وان زمانی خویان
ده ویت. که چی هه ندیک هه نه
ده لین، ئه دی ئه وه نییه به
زمانی خویان ده پی یفن!
ده پی یفن ها!... ئه ی ژه نه راله

سەربازىيەكان ئەو زمانەيان
قەدەغە نەكردبوو، ها! جا ژەنەرالە
نىشتىمانپەرورەكان...

داواکردنى زمان، بە مانای
قسەکردن بەو زمانە نایەت. بوونی
زمانى گەلىك، تەنیا بە ئاخافتن بەو
زمانە کوتایى نایەت. چونكە ئەو
زمانە، دەبى ئەدەبىياتى نووسىن
و پەيغىنىشى ھەبى. لە ھەموو
سەردەمەكانى عوسمانىيەكانەو
تاوھەكو دامەزراندنى كۆمار،
كورد، ھەم ئەدەبىياتى نووسراوى
ھەبوو، ھەمیش گوتراو. گەلىك
بۆ ھەبوونی زمانەكەى، دەبى
لە قوتابخانە و سیستەمەى
پەرورەدەبى زمانەكە بخویندرى،
لە قۇناخى سەرەتایىيەو تاوھەكو
زانكۆ. وەك چۆن دەبى بەو
زمانە ئەكادىمىا و پەیمانگە و
دامەزراوە زمانەوانىيەكانىش
ھەبى.

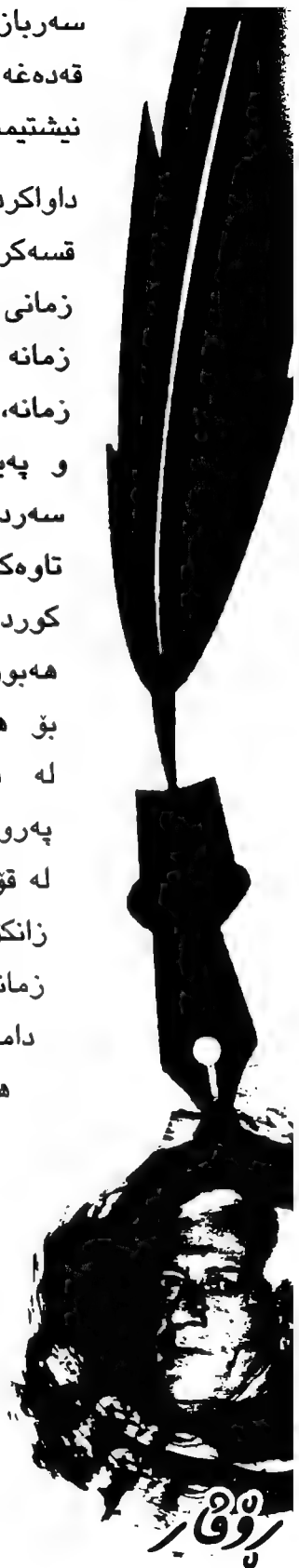
گەر بىنە سەر زمانى
كوردیش، بە
دلىيایىيەو لە رابردوو،
كورد زۆر ناودارى
پیشكە و تو و ی
ھەبوو لە ئەدەبىياتى
نووسراودا. وەك چۆن
زۆر شاعىرى ناودارى
جىھانى ھەبوو.
ئەحمەدى خانى گەورە
شاعىرى سەدەى 16، يەكێكە
لەوانە. بەر لە ئەویش، مەلای
جزىرى لە سەدەى 12، فەقىتى تەيران.

ئەوانە شاعىرى زۆر گەورەى دیوان بوونە و
بەردەوامیش شىعرەكانیان بە كوردی نووسیوە.
فەقىتى تەيران بە درىژایى ژيانى، ھەرچى شىعرى
نووسیبت، پیشكەشى چۆلەكە و بالندەكانى كردوو
و شىعرى لەبارەو نووسیون. جا تەواوى ئەو
شاعىرانەى ناوم ھىتان، گۆرەكانیان لە پۆژھەلاتى
ئەنادۆل وەكوو مەزارى ئەولیا و پىغەمبەرەكان،
خەلك سەردانىان دەكەن. بە شىوہەك سالانە
سەدان ھەزار كەس دەچنە سەر گۆرەكانیان و
لەوى قوربانىيان بۆ دەكەن.

وەك ئەدەبىياتى نووسراویش، كورد، وىژەى
گوتراویشیان زۆر دەولەمەندە. بۆ نمونە
دەنگبىژى داستان لە دنیا، تا ئىستا تەنیا لەناو
دوو گەلدا ماوہتەو، ئەوانیش: يەكێكان گەلى
كوردە و ئەوہى دىكەش قەرگەزەكان. جگە لەمانە،
گۆرانىيە كوردىيەكان و ھەيران و لاوانەو و لاوك
و سەردوولكە و حىكايەت و چىرۆكە كوردىيەكان
فرە زەنگىنە... بەشىوہەك فۆلكلۆرى كوردى بەقەد
فۆلكلۆرى توركى دەولەمەندە.

جىھان وەك باخچەيەكى ھەزار گۆلى كولتوورىيە.
ھەر گۆلە و ڕەنگ و شىواز و بۆنىكى تايبەتى
ھەيە. گەر ھات و يەكێك لەو گۆلانە، لەو باخچەيە
كەم بووہو، فەرھەنگى مرۆڤايەتى، ڕەنگ
و بۆن و شىوازيك لەدەست دەدا. گەر ھات و
100 دانە لەدەست بدات، فەرھەنگى مرۆڤايەتى
ھەژار دەبى. كولتوورەكان تا ھاتنى ئەمپىريالىزم،
بەردەوام يەكدييان ڕەنگ و بۆ دەكرد و لە ھەولى
دەولەمەندكردن و پیشكەوتنى ھەڤدوو دابوون.

گەر لە ھەفتا سالى رابردوو، ڕىنگە بە زمان و
كولتوورى كوردى درابا، لەبەر ئەوہى ئەو
دوو فەرھەنگە لەسەر ئەو خاكە گەش و
نمايان كردوو، بەھوى ئەوہى ھەمان ھەوا و
ئوكسىجىنيان ھەلمژتوو، يەكدييان بەخىو دەكرد.

جا به بۆچوونى ئۆزىنى زىياتر پېتىشەندەكەۋەت؟
 ئاخۇ خاكى ئەنادۆلىش، نەدەبوۋە تاقە نىشتىمانى
 كولتورەكان؟ فەرھەنگى كوردى لە ماۋەى
 ھەفتا سالدا، رەنگىبوۋ چەندان كەسايەتى ۋەكو
 نازم ھىكمەت³ ۋە سەئىد فايەق ۋە ئۆرھان ۋەلى ۋە
 ئەھمەد عارف⁴ ۋە مەلىح جەۋدەت ۋە فەتىھى ناجى
 پېتىشكەش بە مەۋقايەتى كوردى. جا بەۋ شىۋەيە
 بوۋى كولتورىكى دىكە بۆ ئەنادۆلى، شىتىكى
 خراپ دەبوۋ؟ "تۈرك ۋەك پېئوست، جگە لە
 مستەفا كەمال ئەتاتۈرك، چ گىرنگىيان بە فەرھەنگى
 نەتەۋەيى تۈرك ۋە زمانەكەى دا؟" سەتەم ۋە
 داپلۇسىنى ھەفتا سال، ۋەك باگوردان بەسەر
 فەھەنگى تۈركىدا چوۋ، ۋەلى نەيتۈانى لەبارى ببا؛
 دەزانن بۆ؟ ئاخىر ۋەك چۆن زمان ۋە فەرھەنگى
 كوردى قەدەغەكرا، ئەۋ ھىزە داپلۇسىنەرانە لە
 دەستىيان نەھات ھەمان ئەۋ قەدەغەكارىيانە،
 بەسەر كولتورى گەلى تۈركىدا جىبەجى بگەن،
 لەبەر ئەۋە لەنىۋ نەچوۋ.

لەۋ باۋەرەدام لە دىيادا، ھىچ گەلى دىكە نىن، ۋەك
 نەتەۋەى كورد ۋە تۈرك ھەزار سال بەيەكەۋە
 ۋەك برايان ژىابن ۋە لە شىۋەى گۆشت ۋە نىنۆك،

3 نازم ھىكمەت (۱۹۰۲-۱۹۶۳) شاعىرى ناۋدارى تۈرك،
 شىعەرەكانى بۆ سەر چەندان زمانى زىندۋى جىهان ۋەركىزىدراۋە.
 بەھۋى بۆچوۋنە سىياسىيەكانىيەۋە لە تۈركىيا پەناھەندە دەبى. يەككىكە
 لەۋ كەسايەتتىيانەى لەگەل مائىياتى بەدرخاننىيەكان نىزىك بوۋە. ۋەكو
 كەسايەتتىيىش لە زۆر بۆنە ۋە نوۋسىندا، بەرگى لە مافەكانى گەلى
 كورد كوردۋە لە تۈركىيا. (ۋەركىزى).

4 ئەھمەد عارف ھىكمەت ئۆنال (۱۹۲۷-۱۹۹۱). لە
 دىياربەكر گەرەبوۋە ۋە خۆتىندى سەرەتايى لە شارۆچكەى سۆزەك
 دەست پىن كوردۋە ۋە قۇناغى ناۋەندىيى لە شارى روۋا تەۋاۋ كوردۋە.
 بەشى فەلسەفەى زانكۆى ئەنقەرەى خۆتىندۋە، لىن بەھۋى جىمجۆلى
 سىياسىي ۋە زىندانكردىنى، خۆتىندى پىن تەۋاۋ نەكراۋە. سالى ۱۹۵۰
 دەگىرپىت ۋە دوو سال زىندانى دەكرىت. بەرھەم ۋە شىعەرەكانى
 ئەھمەد عارف نەگەرچى بە زمان تۈركىن، بەلام بە ھەستى كوردانە
 ھۆنراۋنەتەرە ۋە ژان ۋە ناسۆرى كوردەۋارى پىتۋە دىيارە. شىعەرەكانى
 شاعىر بە تۈركى، لە سالانى ۱۹۴۰-۱۹۵۵ لە گۇفارەكانى ئەۋسا
 دىتە ۋەشاندىن. ھەندىك لە ھەلبەستەكانى لەلايەن ھونەرمانەندى
 كورد، ئەھمەد كايا كراۋەتە گۇرانى. ئەھمەد عارف شاعىرىكى
 ھەست ناسك ۋە عاشق بوۋە ۋە نامە دىدارىيەكانى بۆ لەيلا ئەربىل،
 گەۋاھىدەرى ئەۋ ھەستەى شاعىرىن. (ۋەركىزى).

چوۋبە ناۋ يەك. ئەى گەر ۋايە، ئەم شەر ۋە
 كۆلەمستانىيە لە پاى چى؟

بە بۆچوونى من، لە كىشەيەكى دىموكراسى
 بەۋلاۋە ھىچ ئارىشەيەكى دىكە نىيە. ۋەك چۆن،
 ھەندىكىش كىشەيەكى نەژادپەرستىيە. ۋەك
 چۆن كىشەيەكى خۆيىستىيى ۋە نەخويندەۋەى
 دەۋرۋەر ۋە پېتىشەتەكانى ھەنوۋكەى جىھانە.

كورد مافە مەۋقايەتتىيەكانى دەۋى. زمانەكەى
 خۆى گەرەكە، داۋاى فەرھەنگى خۆى دەكات.
 لەگەل ئەمانەش، بۆ ناۋچەكانى رۆژھەلات داۋاى
 يەك لە دەى ئەۋ گىرنگىيىدانە ئابۋورىيە دەكات،
 كە ھىكمەت دەيداتە شارەكانى رۆژئاۋاى تۈركىيا.
 چۈنكە كورد دەلىن، ئەى ئىرەش خاكى نىشتىمان
 نىيە. دۆستان ۋە نىشتىمانپەرۋەرەن، ئىستا

بە تەۋاۋى بۆتان پوۋن بۆۋە، ئەۋ
 شتەنەى كورد داۋاى دەكات چىن؟
 ئاخۇ ئەۋ داۋاكارىيانە دەبىستىن؟
 كورد نايانەۋىت ئەۋ نىشتىمانە
 پارچە پارچە بگەن؛ ئەۋەشتان باش
 باش ۋە بە تەۋاۋى بۆ پۆشن بوۋ؟

دەمەۋى ئەۋگۆتن ۋە نوۋسىنانەى
 خوارەۋەم، ھەموۋ كەسىك
 بىزانى ۋە بىكەنە گوارەيەك ۋە لە
 گۆيى خۆتانى بگەن: مەۋقايەتى
 بە زانست ۋە زاننىكى زۆرەۋە
 بەرەۋ سەدەى بىستۋىيەكەم
 ھەنگاۋ دەنى. ئىدى مەۋقايەتى
 گەيشتە ئەۋ باۋەرەى، جىهان
 باخچەيەكى ھەزار ۋە يەك
 گۆلى رەنگاۋرەنگە. ھەست ۋە
 زاننىش، دژى لەناۋبەردى
 ھەر كولتورىكى ئەۋ
 جىھانە، بەرەۋ پىكخراۋەيى

بوون ههنگاو دهئ. وهك چۆن
 مروڤايه تي گهيشته ئه و باوه په ي،
 پاراستنى ئه و سروشته ي هه مانه،
 به كيكه له گره وه كانى له پيشينه ي
 ژيانمان، به هه مان شيوه ش،
 مروڤايه تي ده ميكه گهيشته وه ته
 ئه و باوه په ي، پاراستنى فهرهنگ
 و پهنگه كانيش هه مان گروى
 ژيانكردنمانه. بۆ ئه مه ش جهنگيكي
 بهرده وام له پيتاو مانه وه ي
 كولتووره كان دهكا.

بۆيه له مه و دوا، مروڤايه تي ريگه
 به له تاو بردنى هيچ زمان و
 كولتووريك نادا له جيهان. ئه مړ
 مروڤايه تي، به هه ر شيوه يه ك
 بيت، له پال فهرهنگي گه لي
 كوردى بريندار و سته مليكراوه
 و جهنگي پاراستنى دهكا.
 ئه و جهنگه ش بۆ پاراستنى
 كولتوورى كوردى، تا دى
 گه وره تر ده بى. مروڤايه تي
 ناهيلىت ئه و گولانه ي له
 ئه زه له وه هاتوونه ته
 بوون، وردوخاش و
 هه نجن به هه نجن
 بكرين. جا هيچ
 هيزيكي ناو ئه و
 به يه كدادانه ش، ناتوانى
 به پيش ويستى
 مروڤايه تي بكه ويت.

دهمه وئ شتيكي ديكه ش
 بپرسم: ده ليم گه ر هاتوو زمانى
 كوردى به گه لي كورد بدهينه وه
 و هاوكار بين له پيشخستنى فهرهنگي

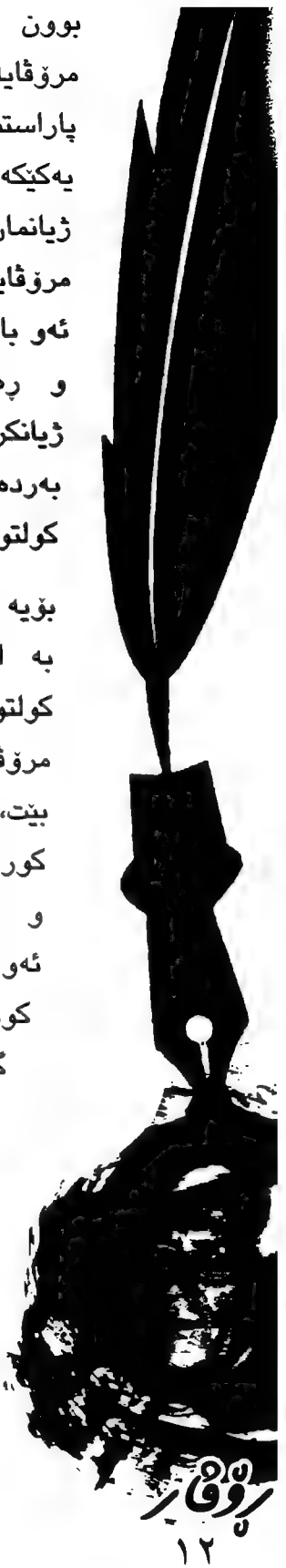
كوردى، ئاخۆ چ شتيك زهره ر دهكه ين؟ ئاخه له
 ته واوى سه رده مى عوسمانيه كانه وه چيمان زيان
 كرد! به پيچه وانه وه، پيم وايه فهرهنگه كه مان
 قازانجى زياتر دهكا.

جيا له مانه، كيشه يه كيش هه يه به ناوى ئاپۆ.
 ده لين تا ئاپۆ ئاگر به ست رانه گه يه نيت، ئيمه مافه
 ديموكراتيه كان به كورد ناده ين؛ ئاخه نهك
 قه له ره ش، به لكو چۆله كه يه كيش، پيكه نيني به و
 هزر و بير و لۆژيكه دى. ئى ديموكراسيمان چ
 په يوه نديه كي به ئاپۆ وه هه يه؟ يان هه ر له بهر
 ئه وه يه كه كورد، مافه مروڤايه تي و كولتووريه كانى
 خۆى ده ويت؟ ئه ي ئيوه نازان، توركي يا به كيكه له و
 ولاتانه ي، له چه ند ريكه و تنيك بترازيت، هه موو
 ريكه و تنه جيهانيه كانى مافى مروڤى واژوو
 كردوه. ئى له وئ خۆ هيچ مادده يه ك نيه به ناوى
 ئاپۆ؟ ئه ي خودايه گيان، ئه و گوتتانه، چه ند شتيكي
 نامه عقول دوور له ئاوه زه.

جا جيا له هه موو ئه مانه، ده لين گه ر سه رجه م
 مافه مروڤايه تيه كان به كورد بدين، ئينجا داوى
 جيا بونه وه دهكه ن. يانى ئيستا بهر له وه ي ئه و
 مافانه شيان بدين، كورد ئه و داوايه تان لى ناكه ن؟
 ئه ي به و شيوه يه، ئيوه خوتان بۆ وه ها داواكاريه ك
 نايانكه نه خاوه ن حق و ماف به رانه بر مروڤايه تي؟
 جا گه ر وه ها بيت، ته واوى مروڤايه تي له پال گه لي
 كورد ناييت؟

ئه ي كوانى، ئه و قسه يه ي ده يگوت، به راستى
 كوردمان ناسيوه؟ ناسين به و شيوه يه ده بى؟ يان
 به و شيوه يه ده بى كه ولات خه لتانى خوين بكه ن؟
 يانيش ته نيا به ئه شكه نجه و زولم و سته مليكردن
 و دروستكردنى جه هه نه ميك له و ولاته بۆيان،
 حه قيه قه تي كورد ده ناسن؟ ئيمه ناچارين ئه م گۆله
 خوينه وشك بكه ين، به برينى شاده ماره كانى...

جا مه پرسن چۆن؟ گه ر ده شپرسن با پيتان بلنم.

دهبى له سهر مېز به دانېشتن و ئاخافتن چاره
بكرئ.

له گه ل كئ؟

له گه ل كورد

له گه ل كامه كورد؟

ئوه پرسىاريكى ته كنىكى زور ئاسانه. له گه ل هه موو
كه سيك، به هه لېژاردنى نوينه ر له هه موو ناوچه
كوردىيه كان... من چوزانم... به لام له ناو 15 مليون
مروځى به هين، دهسته يه كى ته ندروست به رده وام
هر هه يه و ده دوزرېته وه تا نوينه رايه تى ئو گه له
بكات، گهر توژىكىش به دواييدا بگه رېن، هر له و
نزيكانه ده ياندوزنه وه. سه ير كهن با پېتان بليم، گهر
هاتو مووسا عه نته ر نه كوژر ابا، ئو ئاشتييه ي
باسى ده كه م، زور ئاسانتر ده هاته بوون. يانى
به شيوه يه ك، ويژدانى ئو له سهر مېزى گفتوگو
ده يتوانى نوينه رايه تى كورد و تور كيش بكات.

وهك ئوه ي براده رانى پوژنامه وان ده يلېن، گهر ئو
رېكخراوه ي له ژير چه ترى پاراستنى حكومه تدايه،
هه ولى كوشتنيان نه دن، له تور كيا زور مروځى
ماقوول هه يه كه تواناي ئاشتكر دنه وه ي كورد و
تور كى هه يه. بويه گهر ده ست و برديك له و باسه
بكه ين، كار يكي چاك ده بى.

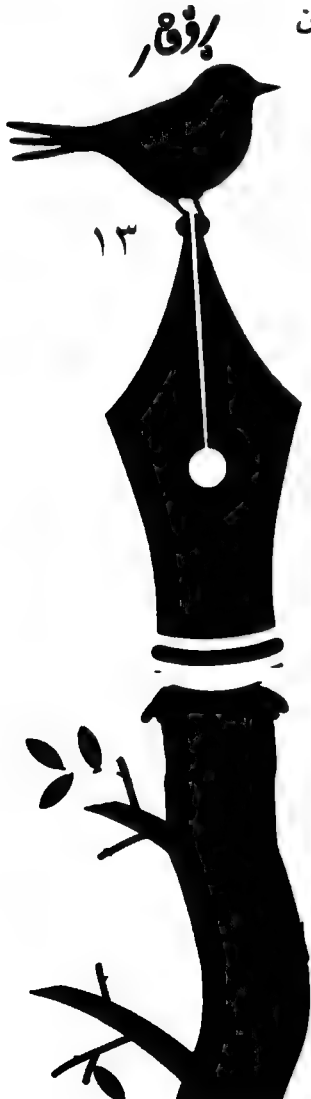
له گه ل تپه رېنى هر پوژيک، ئو جهنگه پيس
و نه گريس و بى مانايه، بو ئيمه زياتر ده كه وئ.
تاقىكر دنه وه ي شه رى گه ر يلاش ئوه ي پېگوتين،
وهك ئو تاقىكر دنه وان ه ي جيهان هه روا ئاسان
ته واو نابى؛ هر ته وايش نابى... جيا له مانه،
كو مه لكوژى و قېكر دن هه يه، وهك ئو عاقلانه ي
پېشتر پېشنياز يان كرده بوو، وهك ئو وان ه ي
گوتيان دره خت له چياى جودى ته واو نابى، وهك
هه لسو كه وتى ئو وان ه ي، گوتيان پرو د او وه كانى
شرناخ ده ستېپى كېكه.

هېچ لايه ن و كه سيك تواناي ئوه ي نيه 15 مليون
كورد له ناو ببا. وهك چو ن ناتوان رى، مافى مروځى
15 مليون كورد ييش نه دري ت. ئو گه له ي ويستى
وه رگرتنى مافى ناسنامه ي خو ي، له دلېدا مو ر
كر دېن، به هېچ شيوه يه ك، به هېچ ترساندنېك، به
هېچ زولمېك، هه تا به كوشتنېش ناتوان درى ئو
ويسته مو ر كراوه ي ناو دلې پاك بكر يته وه.

براينه، نيشتي مان دوستينه، چه پينه، پاريزگارينه،
هه رچى لايه نى دي كه نه، قوربانى چاوتان بم،
ئو به لايه له لايه ن ده سه لاتدارانى هه فتا سالى
ر ابر دوو هه لگير سي ندر ا. دو خه كه ش زور به ره و
خراپى ده روا، گهر بليم چه ند سالى دي كه چيمان
به سه ردئ، جا له چه ند سالى كى كورتېشدا گهر
بليم چيمان به سه ردئ، دلنېام چه ند كه سيكى
دلر ه شى زار شپى خراپ، په يدا ده بن
و ده لېن ئه ها ئوه هه ر هه شه مان
ليده كات.

براينه وهرن با هه موومان،
ببېنه يه ك. ئو مافه نه ته وه ي و
ئېنسانيان ه ي كورد، ئاخرو ئو خرى،
هر له ده ستمان ده رى ده هينن،
وهرن با ئيمه خومان به
خوشه ويستيه وه ئو مافانه يان
پې بده ين. با له وه زياتر، ئو
برا يانه مان له و مافه يان ببېه ش
نه كه ين. ئاخو غه دره، چوونكه
ئو وان برايه كى هه زار ساله مانن،
ئو وا نيه؟

وهرن با به و ده سته
خويتاويانه مانه وه نه چينه ناو
سه ده ي بېستويه ك، با به
كوشتدانى برايه كان دژ
به يه ك، نه چينه ناو سه ده ي

خۆشبویت؟ یانیش دیموكراسى وەھا خۆشەویست
دەبى لەلامان؟

دەلنایام لەو تۆلەپێتە تاریکە پزگارمان دەبى، چونکە
من زۆر باوەر و سىقەم بە مووسا عەنتەرەکانى
ئەو نیشتیمانە ھەيە. جا کورد بى یان تورک،
یان ھەر نەتەوێکە دیکە. بۆیە دەلنایم ھەر بژین
مووسا عەنتەرەکان و ئاپى مووسایىھەکان.

بىستویەكەو. با بە لەكەيەكى
رەشى سواقدراو بە خوینی
براكانمانەو، نەچینە ناو سەدەى
بىست و یەكەمەو. با سەرشۆر
نەبىن بەرانبەر مەرقایەتى. ئاخر
لە سەدەى بىستویەكدا، مەرقایەتى
زیاتر لە مافە ئىنسانىيەكان و
كولتورى مەرقایەتى ورد
دەبنەو. ئاخر دنیا زۆر بچووك
بووتەو. ئیدی ئەو ماف و
حەقە مەرقانىيەى گەلان، كە لێرە
خراوتە ژێر پىیان، لەو سەرى
دنیاوە لێتان دەپرسنەو.

لەم سەردەمەدا، بەرپەرەى
حكومت لە پێگەى
دیموكراسىيەو، گەرەتەر
شەرف و شانازى ولاتە. بۆیە
گەر هات و مافە ئىنسانىيەكانى
15 ملیۆن كەس نەدەن، چۆن
دەتوانن پایەكانى دیموكراسى
بخەنە بواری كردارەكى؟

ئیدی مەرقایەتى نالى
”یان سەردەستى
دەولەت، یانیش مەرگ
و بەس“. خۆش
ئەوێ، ناستوانى
شتىكى وەھا بلیت،
وێك چۆن ئەو
دروشمە بە كەسیش
نادەنە گوتن.

دەلنایم ئاخۆ، ھەر بەراستى
ئێمە دەتوانین بەقەد مووسا
عەنتەر نیشتیمانەكەى خۆمان

مانگى نۆی سالى 1992

سەرچاوە:

Yaşar kemal, Bu bir çağrıdır, yapı kredi yayınları
2012

ئاشنابوون به به ژنيك كه هه رگيز بزر نابيٽ و به رده وام لي مانه وه دياره

مووسا عه نته ر

"1918-1992"

چناره به ژن زراقه كه

سيروان ره حيم

مرۆف چیه، کاتیک زۆربهی ژيانی،
تهنها بریتی بیت له خواردن و خهوتن،
ئهوه ئاژه لیکه و هیچی دیکه نییه.
ویلیم شیکسپیر (1564-1616)
شاعیر و شاتوکاری به نیتوبانگی
ئینگلیز.

دهستپێک:

پۆماننوسی ناودار یاشار کهمال
(1923) سهبارت به کوشتنی
موسا عهنتهر دهلیت:
«که سیک هه رچه نده بیویژدان
و هه رچه نده ئه شکه نجه کاریکی
دپندهش بیت، پیم وانییه بتوانیت
مرۆفیک و هکو موسا عهنتهر
بکوژیت. ئه وه چ هۆفیکه دهتوانیت
و له دهستی دیت ئه و پیاوه
بکوژیت؟»

ئاخر یاشار کهمال که سیکه
له وانهی زۆر باش و له نزیکه وه
موسا عهنتهری دهناسی، کاتیک
ئه و نووسهره، واته یاشار کهمال
به ئاوارهیی دیته ئیستانبول،
موسا عهنتهر دهبیت
به پشتوپه نای. عهنتهر
دهبیت به چاوساگی
ئه و پیاوه ئاوارهیه،
پیاویک که ئه و دهمه
کهس نه یزانیوه هه لگری
چ به ها و به هرهیه که.
به لام په سنیکی موسا
عهنتهر ههیه بۆ یاشار
کهمال، که یه کیکه له پسته
جوانهکانی ئه دهبیات. په سنیکی
وی بۆ «فیکه» لیدانی یاشار کهمال.

ئه و دهمه ی یه که مجار موسا عهنتهر

یاشار کهمال دهبینیت، ئه و بینینهی دهبیت به هۆی
یه کترناسینیان، کاتیک له ئیستانبول گوئی له «فیکه» ی
ئه و مرۆفه ئاوارهیه دهبیت. موسا عهنتهر ده نووسیت:
کاتیک بینیم زانیم ئاوارهیه و دهیه ویت شوینیک بۆ
خۆی له و شاره جهنجاله وه دهست بخت، به لام که
هاته گۆ به تورکی قسهی له گه ل کردم. من پیم گوت
تۆ پیم و ئاوازی «فیکه» که ت کوردیه، تۆ کوردی،
بۆچ به تورکی قسه ده کهیت؟ چ په سنیکی تاییهت و
نایابه، کاتیک مرۆف له پنی بیستنی فیکه وه ههست
بکات به رانه ره که ی کورده. بینگومان به گه رانه وه
بۆ ئه و په وشه ی که له و کاته دا زمانی کوردی تیدا
قه دهغه کراوه و به رده وام هه ولی له ناوبردنی زمانه که
ههیه، نرخ ی ئه و په سندان فیکه یه له لایه ن موسا
عهنتهر وه پووتتر دهرده که ویت. پووتتر دهرده که ویت
له چ ههستیکی تاییهته وه سه رچاوه دهگریت.

سهبارت به موسا عهنتهر:

که م، زۆر که م له لای ئیمه سهبارت به موسا عهنتهر
نووسراوه. به لام راستیه که ی ئه و ناوه نا ئاشنایه
دهبیت ئاشنا بین پنی. ده بوو زووتر به ماناسیا و زۆرمان
له سه ر بنووسیایه. به لام به داخه وه که شتیکی ئه و تۆ
له لای ئیمه له سه ر عهنتهری نووسهر، پۆژنامه وان و
له وانه ییش گرنکتر خاوه ن شتوازی ئیرونی له نووسیندا،
نه نووسراوه. به هیوام ئه م نووسینه ههنگاوی سه رهتا
بیت و زۆر به رهه م به دووی خۆیدا بینیت. ئیتر نووسین
بیت سهبارت به عهنتهر، یان وه رگێرانی به رهه مهکانی
بیت. به تاییهتی شاتونامه و بیره وه رییهکانی. 1 موسا
عهنتهر که سیکه نه ک زۆربه ی ژيانی به خواردن و
خهوتن به سه ر نه برد، به لکو وه کو مرۆفیک ئاساییش
ژيانی خۆی نه ژیا و له لایه ن دهوله تی تورکه وه ناچار
کرا زۆر کاتی زیرینی خۆی به زیندان بیهخشیت. گه لو
کۆماری تورکیا له ته مه نی خۆیدا، چه ند مرۆفی وه کو
موسا عهنتهری به و دهرده بردووه؟ رهوشیکه مایه ی
له سه ر وهستان و چیکردنی لیکۆلینه وه ی یاسایی.

1 پتیسته ئامازه بۆ ئه وه بکین، ئه م وتاره که ی به پۆز «سیوان
په حیم» به ر له وه رگێرانی «بیره وه ییه کانم» و شاتونامه ی «برینا په ش»
بۆ سه ر زمانی کوردی، نووسراوه. (پۆفار)

مووسا عەنتەر، يان وەكو ناوہ گەلیریەكەى «ئابىن مووسا»، تا ئەو پۇژى لە ۱۹۹۲/۹/۲۰ دا گرووپىك بكوژى ناديار كوشتيان، ھەميشە چالاک و دەم بە كەن بوو. پياويك بوو بەردەوام لە ناو ئەندىشە و غەمدا. ئەو ھەميشە بىرى دەكردەو و پادەما. بەردەوام پرسىارى دەكرد بۇ كورد نابىن بە ھىچ؟ «بە ھىچ نەبوونى كورد» غەمى گەرەى ئەو بوو، غەمىك بە بىدەنگى، بەلام بە سەختى ھەناوى دەخواردەو.

پاگەياندن وەھای بلاو كردهو: «گرووپىك بكوژى ناديار كوشتيان»، بەلام راستىيەكەى بكوژانى عەنتەر ناديار نەبوون، چونكە لە پشتى دەزگا ترسناكەكانى دەولەتەو خۇيان مەلاس دابوو. ھىزىك بوون كۆلانە ترسناك و تارىكەكانى دەولەت سەرچاوەى وزەيان بوون. مووسا عەنتەر بوو بە قوربانى دەستى «ژىتەم»[*]، ئەو ھىزە بىن ئامانەى كە يەكىك لە دامەزراوہ ترسناكەكانى دەولەتى قولە[**]. لەو سالانەدا لە پای نەھىشتنى بزاڤى كورد و بىن دەنگردنى ھاوارە زۆرەكان، ژىتەم بە شىوہەيكى ورد پلانى كوشتنى كۆمەلى كەسايەتى و پۆشنىبرى كوردى داپشتبوو، مووسا عەنتەر يەكىك بوو لەو كەسانە.

يەكىك لەو گرووپانەى كوشتن كە سەر بە ژىتەم بوون، لە پۇژى ۱۹۹۲/۹/۲۰ دا، لە شارى ئامەد «دياربەكر» مووسا عەنتەر دەخەنە داوى خۇيانەوہ و پاشان دەيكوژن. بىگومان وەكو ئاماژەى پىكرا لە سۆنگەى چاوترساندنى خەلك و بىدەنگردنى ناپەزايى بەردەوامى گەلى كورددا، كە ئەو سالانە توركيای شەلەژاندبوو، ئەوان پلانى كوشتنى ناوداران و كەسانى چالاکى كوردیان دانا. ئاشكرايە بۇ ئەوان كەسايەتییەكى ناودار و خۆشەويستى خەلك، كەسىكى وەكو مووسا عەنتەر، يەكىك لە ئامانجە ھەرە كارىگەرەكان بوو.

مووسا عەنتەر جگە لەوہى نووسەر بوو، پۇژنامەوان بوو، ھەرەھا لە بوارى كارى سياسەتدا كەسىك بوو چالاک. ھەلكشانى تەمەن سستى نەكردبوو، ئەو

پياويكى نىشتمانپەرورەى بەناوبانگ بوو، لەناو جقاتى كوردەوارى باكوورى كوردستان و توركيادا. نموونەى بالاي كار و خۇراگرتنى بەردەوام بوو، نموونەى بالا بۇ زۆر كەس.

مووسا عەنتەر ھىشتا زۆر لە سەرەتاي تەمەندا بوو كاتىك لەگەل ھاوړىيانى خۇيدا «كامەران بەدرخان، عوسمان سەبرى و كەسانى دىكەدا» كۆمەلەى پزگارى كوردستانيان دامەزراند. پاشترىش لە كاتىكدا كە خويندكارى زانستگەى ئىستەنبول بوو بە شىوہەيكى ئاشكرا و بىن پچرانەوہ لە پای ئازادى و وەكەفیدا سەرقالى چالاکى سياسى و كوردایەتى بوو.

ئەو نووسەرىك بوو پىكەنىنى بەرھەم دەھىتا. لەناو خەمى بەردەوامدا دەستبەردارى پىكەنىن نەدەبوو. پىكەنىن بۇ خۆى و بەخشىنى پىكەنىن و نووسىن بە شىوازی كۆمىدى بەردەوام مەراقى ئەو پياوہ بوو.

نەك ھەر لە نووسىندا، تەنانت لە زۆربەى دانىشتنەكانى دادگادا، مووسا عەنتەر بە شىوہەيك خۆى پاراستووە، بە زمانىك بەرگرى لە خۆى كردووە كە زۆربەى ئامادەبووانى خستووەتە پىكەنىن. ھاوړىندانىيەكانى دەلێن، ئەو لە زىندانىشدا ھەميشە وەھا بوو. ھەميشە بزەى خستووەتە سەرلێوان و بەردەوام بە شىوہەيكى كۆمىدى بالا لێدوانى سەبارەت بە رەوشى سياسى و كردهوہەكانى دەولەت پىشكەشمان كردووە. ھاوړىكانى باس لە شىوازی قسەكردنى دەكەن، دەلێن: ئەو پياوہ كەم قسەى كردووە، بەلام كاتىك ھاتووەتە گۆ، قسەى كردووە و شتى بىن ناوہپۆكى پىشكەش نەكردووە.

ژمارەى ئەو پۇژ و مانگ و سالانەى مووسا عەنتەر لە گرتووخانە بەسەرى بردوون زۆرن، بەگوێرەى خەملاندن بىت يازدە سال و نىون، بەلام مەگەر كەسىكى شارەزا، يان ھاوړىيەكى خۆى ئەو پۇژانەى زىندانى

وی به ته‌واوه‌تی تۆمار کردییت و بلاویان بکاته‌وه. هۆکاره‌کانی گرتن و مانه‌وه‌ی له زیندان زۆر و جیاوازن، به‌لام تیکرا له سۆنگه‌ی کوردایه‌تی و نیشتمانپه‌روه‌ریدا بووه. به‌رگرکردن بووه له زمانی کوردی و مافی به‌کاره‌یتانی ئه‌و زمانه. به‌رده‌وام شه‌ری قه‌ده‌غه‌کردنی ئه‌و زمانه‌ی کردووه. له‌ناو هه‌موو ئه‌و هۆکارانه‌دا که بوون به‌مایه‌ی گرتنی مووسا عه‌نته‌ر، په‌کێکیان زۆر مایه‌ی پێکه‌نینه، کاتیک له‌ سه‌رده‌می راپه‌ڕینی دێرسیمدا له‌ سۆنگه‌ی جێنۆدان به‌ دایکی «مسته‌فا که‌مال-ئه‌تاتۆرک» 45 پۆزی له‌ زیندانددا به‌سه‌ر بردووه. دیاره‌ وه‌کو ئاشنا و پۆشناکانی عه‌نته‌ر ده‌یگێرێنه‌وه، ئه‌و که‌سیک بووه‌ حه‌زی له‌ جێنۆدان کردووه، جێنۆ بۆ شوخی و بێ ئه‌وه‌ی دلی به‌رانبه‌ر بیه‌شینیت. ئه‌وه‌ سه‌روشتی که‌سانیکه‌ به‌ ژماره‌ که‌م نین و له‌نیۆ زۆر گه‌ل و کولتووری جیاوازا ده‌ن. هه‌لبه‌ته‌ جێنۆدان له‌ چوارچێوه‌یه‌کی تایبه‌تی وه‌هادا به‌رانبه‌ر ئاماده‌ی وه‌رگرتنی بیت. به‌لام دیاره‌ ئه‌و جێنۆه‌ی مووسا عه‌نته‌ر بۆ دایکی مسته‌فا که‌مالی نارده‌وه‌ ناچێته‌ چوارچێوه‌ی شوخییه‌وه‌ و شتیکی سیاسیه‌.

مووسا عه‌نته‌ر له‌ ته‌مه‌نی بیست سالی خۆیدا، له‌ سالی 1938دا بۆ یه‌که‌مجار خرایه‌ زیندان. گرتن و مانه‌وه‌ی دواچاریشی له‌ گرتووخانه‌ سالی 1990 بوو. دیاره‌ له‌ ده‌می زیندانیکردنی دوایدا ته‌مه‌نی له‌ سه‌رووی حه‌فتا سالییه‌وه‌ بوو.

مووسا عه‌نته‌ر سالی 1918 له‌ گوندی زفنگی سه‌ر به‌ شارۆچکه‌ی نسیپین «هه‌ریمی ماردین» له‌دایک بووه، به‌لام ماوه‌یه‌کی درێژ له‌

گوندی ستیلی ژیاوه و گۆره‌که‌یشی هه‌ر له‌و گونده «ستیلی» له‌ باخی ماله‌که‌ی خۆی دایه. خویندنی له‌ کوردستان، له‌ شاری می‌ردین و پاشان له‌ شاری ئه‌ده‌نه‌ ته‌واو کردووه. فێرگه‌ی سه‌ره‌تایی له‌ می‌ردین، له‌ فێرگه‌ی خه‌وتن، که‌ به‌ تورکی پێی ده‌لێن «یاتی ئۆکول» ته‌واو کردووه. ئه‌م فێرگه‌یه‌ به‌شیکێ گرنک بووه‌ له‌ به‌رنامه‌ی توانده‌وه‌ و به‌ تورککردنی گه‌لانی ناتۆرک له‌ تورکیادا. فێرگه‌ی خه‌وتن به‌رنامه‌یه‌کی گرنکی توانده‌وه‌ی سیسته‌می کۆماری تورکیا بووه. ئه‌و سیسته‌مه‌ به‌ تایبه‌تی به‌ ئامانجی به‌ تورککردنی کورد جێبه‌جێ کراوه. له‌ چوارچێوه‌ی ئه‌و به‌رنامه‌یه‌دا، منداڵانی کورد له‌ کاتی خویندندا ناچار ده‌کران به‌ درێژایی ماوه‌ی خویندنه‌که‌ له‌ فێرگه‌ بمێننه‌وه، واته‌ ته‌واوی سالی خویندن له‌وێ ده‌مانه‌وه‌ بێ ئه‌وه‌ی بتوانن سه‌ردانی خێزانه‌کانی خۆیان بکه‌ن. بێگومان له‌و فێرگه‌یه‌ قسه‌کردن به‌ زمانی کوردی کاری نه‌کرده‌ و قه‌ده‌غه‌ بوو، بۆیه‌ ئه‌و فێرخوازان ده‌بوو هه‌موو ژیا‌نیان به‌ زمانی تورکی به‌‌پێوه‌ بیه‌ن. ده‌وله‌ت مه‌به‌ستی بوو به‌و شیوه‌یه‌ زمانی کوردی له‌ بیرى منداڵان بباته‌وه، به‌و جو‌ره‌ خو‌شه‌ویستی و به‌رده‌وام به‌کاره‌یتانی زمانی دایک له‌ کن منداڵ کال ده‌کرایه‌وه. دیاره‌ سه‌رباری ئه‌وه‌ مامۆستا‌کانیش ناچار بوون به‌رده‌وام قسه‌ له‌ باره‌ی گرنکی زمانی تورکی و به‌ پێچه‌وه‌انه‌یشه‌وه‌ له‌ دژی زمانی کوردی بۆ قوتابی کورد بکه‌ن.

مووسا عه‌نته‌ر سالی 1941 له‌ به‌شی فه‌لسه‌فه‌ی زانستگه‌ی ئیسته‌نبول ده‌ست به‌ خویندن ده‌کات، به‌لام پاشان ده‌ستی لێ هه‌لده‌گریت و ده‌چێته‌ به‌شی ماف و ئه‌و به‌شه‌ ته‌واو ده‌کات. ته‌واوکردنی خویندن له‌ زانستگه‌ بۆ کوردیک له‌و کاته‌دا شتیکی که‌م نه‌بووه، به‌لام له‌و کاره‌دا پۆلی دایکی عه‌نته‌ر پۆلیکی گرنک و له‌ بیرنه‌کراوه. ئه‌و ژنه‌ موختاره‌ بووه. پاش ئه‌وه‌ی باوکی مووسا عه‌نته‌ر ده‌مریت، ئه‌و دایکه‌ سه‌ره‌پرشتی مالبات ده‌کات و ئه‌و پش‌تگیری مووسای

عەنتەر بۆ دەستەبەرکردنی دەنگ و ڕەنگی
کورد لە تورکیا.

سالی 1959 لەگەڵ 48 کوردی
نیشتمانپەرەری دیکەدا دەخریتە زیندانهوه.
پاشان سزای لە سیدارەدانیان بەسەردا
دەسەپیندریت. بەلام گوشاری دەرەکی
دەبیت بەهۆی ئەوەی پاش شەش مانگ
زیندانی دەولەت ئازادیان بکات. دیارە ئەوان
ئەم دۆزە کە بە «دۆزی 49» ناسراوه
بەو مەبەستە گرتە بەر تا کیشی کورد
بورووژین و بیخەنە بەرچاوی هەموان.
موسا عەنتەر لە زینداندایە کەمین کتێب
و شاننامەی خۆی نووسی. شاننامەی
«برینا ڕەش» زادهی پوژگارەکتی
گرتووخانەیه. سالانی 1961-1962

لە ئیستەنبول سەرقالی دەرکردنی
گوشاری دیجلە-فرات بوو. گوشارە کە
بە هەردوو زمانی کوردی و تورکی
دەردەچوو. بێگومان ئەو دەمە
پوژگارێک بوو چاپ و بلاوکردنەوه بە زمانی
کوردی باجی گەورە دەویست و عەنتەر ئەو
باجی بە زۆر شیوە دا.

سالی 1976 پاش ئەوەی لە زیندا ئازاد کرا،
گەڕایەوه گوندی ستیلی و تا سالی 1989 لەو
گوندە، واتە لە ستیلی، ژیا. پاشتر دەگەڕیتەوه
ئیستانبول. ئیستانبولی ئەوە دەکان بۆ کورد
شاریکی ترە. دەرکەوتنی پارتی کریکارانی
کوردستان و بزوووتنەوه کەیان کوردی ئەو
شارە بە جۆریکی زۆر بەرچاو خستوووتە
کار و چالاکی. چەندین ناوەندی پۆشنییری
و وەشانخانە و پوژنامە دەکڕینەوه. بۆ
یەکەمجار لە میژووی کوردانی باکووردا،
شانۆی کوردی لەو شارە دادەمەزریت
و بەرەمی شانۆیی بە زمانی کوردی

کۆپی دەکات تا خویندنی زانستگە تەواو بکات.
«فەسلا خاتون» ی دایکی عەنتەر یەکەمین ژن بوو
لە دیرۆکی تورکیادا کە بووینت بە موختار. ئەو ژنە
هۆکار بوو کە مندالیک لە ئەشکەوتدا دیتە دنیاوه،
بەلام خویندنی زانستگە لە ئیستانبول تەواو دەکات.
موسا عەنتەر لە سالی 1944دا لەگەڵ عایشە هالەدا
زەماوەند دەکات و دەبن بە هاوژینی یەکتەر. کچیک و
دوو کۆریان بە ناوەکانی «عەنتەر، ڕەخشان، دیجلە»
دەبیت.

موسا عەنتەر وەشانکاری زۆر پوژنامە و گوشار
بوو. هەموو ئەو بلاوکرانە لە پای ناساندنی کیشی
کورد و بەرگریکردن لەو دۆزە سازکرابوون. یەکی
لەو بلاوکرانە «ئیلەری یورت» بوو، واتە زیدی
پیشکەوتوو. ئەو بلاوکرانەیه سالانیکی زۆر خۆی
بە کیشی کورد و پاراستنی ئەو مافەوه سەرقال
کردبوو. یەکیک بوو لە هەولە بەردەوامەکانی موسا

پیشکەش دەکریت، لەو دەمە پێر لە چالاکی و کارەدا عەنتەر دەگەڕێتەو ئیستەنبول. ئەو کاتە ی ئەو لەوێ دەژیا، واتا سەرەتای نەو دەهەکان، بۆ پۆژنامەی وەلات، ئۆیلکە «بە زمانی تورکی واتە ولات»، ئۆزگۆیر گویندەم «پۆژەفی ئازاد»، ئۆزگۆیر ئۆیلکە «وەلات یان زیدی ئازاد» دەینووسی. هەر لە ئیستەنبول لەگەڵ کۆمەڵێک لە پۆشنییرانی تورک و کورددا، بوو بە ئەندامی دامەزرێنەری ئەنێستیتوتی کوردی و هەروەها ئەندامی دامەزراندنی یەکەمین پارتی سیاسی فەرمی و ئاشکرای کوردی تورکیا، هەپ «پارتی پەنجی گەل».

مووسا عەنتەر کە جاری یەکەم سالی 1938 گیراوه، دواتر و پاش کۆدەتاکانی سەربازی 1960، 1971، 1980 چەندین جار بە تۆمەتی کوردایەتی و پڕوپاگەندەکردن بۆ جوداخوازی دەخریته زیندانەوه.

مووسا عەنتەر لە دیداریکیدا دەلێت: لە ئەشکەوتیکی نزیک لە گوندی زفنگی لەدایک بووم، بەلام هەر کەسێک مووسا عەنتەری ناسیبێت، شیوازی قسە و پۆشینی جلی بێنیییت، دەزانیت، عەنتەر چ ئەرسۆکراتیکی گەلەکەی خۆی بووه.

یەکیەک لە پیاوه پۆشنییر، نووسەر و پۆشتەکان بوو لە شاریکی جەنجالی وەک ئیستانبول. ئیستانبول ئەو شارە ی کە زۆر مرقوف لە تیکۆرپۆانی خۆیدا بزر دەکات و بە ئاسانی دەیکات بە ژێرەوه. بەلام ئەو هەمیشە لەو شارە ناویکی دیار و دەنگیک بوو بەردەوام دەبیسترا، ئیتر چ بە تورکی، یان بە زمانەکەی خۆی، کە بە درێژایی تەمەنی شەپی ئازادکردنی ئەو زمانە ی دەکرد.

هونەر وزە ی پیکەنین لە لای مووسا عەنتەر: پێشتر ئاماژەم بەو کرد کە عەنتەر نووسەریک بوو پیکەنینی بەرھەم دەھێنا. لەناو خەمی بەردەوامدا دەستبەرداری پیکەنین نەدەبوو. بۆ ئەو شوخی و بەخشینی کەن، شیوازی گرنگی نووسین و خۆدەرپرین بوو. لە تەنگاسی و لە پەوشە هەرە دژوارەکاندا پەنای بردوووتە بەر گالتە. پەنگی پەنابردنەبەر نەبوو، ئەوەندە ی کە کارکردن بەو شیوازه لە کێ وی سەردەست بووه. لەم بوارەدا پێویستە ئاماژە بە خالێکی گرنگ بکەم، شیوازی قسە ی بێ پەردە و گالتەکردن لە لای خەلکی گوندی ستیلی بەنیوبانگە. لە زۆر کەم دەقەری باکوور شیوازی قسە ی بێ پەردە و گالتەکردن وەک ئەو گوندە پوون و بالادەستە لە ئاخافتندا. لەو بوارەدا عەنتەر بەراستی خەلکی ئەو گوندە یە. خۆپاراستنەکانی مووسا عەنتەر لە دانیشتنەکانی دادگادا، یادگاری زۆری لای ھاوڕیکانی جێھێشتوو. لەناو ھەموو ئەو یادگاریانە ی دادگاکردنیدا، یەکیکیان سەرنجراکێش و خەندەبەخشە. خەندەبەخش بە جۆریک کە هەر کاتیک ناوی مووسا عەنتەر و دادگایکردنی کوردان لە تورکیا بێت، مرقوف ئەو بەسەرھاتە لە پامانیدا دەکەوێتە جۆلە.

وێک ھاوژیندانییەکانی دەگێڕنەو، بەتایبەتی نووسەر و پۆشنییر یاشار کایا، کە دروست لەو دانیشتنە ی دادگادا ھاوڕینی عەنتەر بووه، لە دیداریکماندا سەبارەت بە عەنتەر، یەشار کایا ئەو بەسەرھاتە ی وەھا گێڕایەو:

لە یەکیک لەو جارەنە ی گرتن و زیندانی کردندا لەسەر بابەتی نووسین بە کوردی و داواکردنی مافی بە کارھێنانی زمانی کوردی، لە ئەو دانیشتنە ی دادگادا، کاتیک دادوەری «تورک» تاوانی دروستکردنی دەولەتی کوردی و پارچەپارچەکردنی وەلاتی تورکیا دەخاتە ئەستۆی مووسای «کورد» و ھاوڕیکانی،

عهنتەر بئىدەنگ و بئى غەم دانىشتوو و گوى دەگریت. کاتیک هاوړیکانى يەك به يەك خۆپاراستنى خویان پيشكەش دەکن و ئەم نادویت، دادوهر لهو بئىدەنگییهى عهنتەر سەرسام دەبیت. دادوهر روى تیدەکات و دەلئیت:

- مۇوسا عهنتەر تۆ بۆ خۆت ناپاريزیت و هيچ نالئیت؟
- هيچ نالئیم، چونکه ئاخافتن نامانگه يەنئیت ئەنجام.
- شتیک هەر بلئ.
- نایلیم چونکه له يەكهوه دوورین.
- شتیک هەر بلئ.
- باشه، كهوابئ به سەر هاتیک دهگيرمهوه.
- فهرموو، دهتوانیت دهست پئیکهيت.

موسا عهنتەر به شتواری ئیرونی خۆی دهست به قسه دهکات. بئگومان هه موو ئاماده بووان له قسه کانیدا چاوړپی شتیکی تاییهت دهکن. عهنتەر دهست به قسه دهکات:

له يەکیک له کۆلانه سەرنجراکشهکانی پاریس، کچیکی جوان ناو دهراگی گرتوو و راوهستاوه. کچیکی به جوانی خۆیهوه دهنازیت. لایکی خوینگه رمی پروژه بهویدا تیدەپه پیت و کچه دهبنیت. لاوهکه له کن کچه دهووستیت، ته ماشایهکی ئەو هه موو جوانیه دهکات و دەلئیت:

- بۆ ماچیکم لهو لیوانهت نادهیت؟
- به پئی خۆتدا ده پویت یان به پئلاوهکه م يەك دوو جار به سەر و گوئلاکتدا بکیشم؟
- کورە زۆر له سەرخۆ، به لام پرواتایانه به کچهکه دهلئیت:
- شوخی ئازیز، من زۆر به رهو سەری هەلکشام و تۆیش زۆر به رهو خوار داکشایت. بۆچ نایهت له ناوه پاستدا يەك بگرین؟

عهنتەر بهردهوام دهبیت و دهلئیت:

جه نابی دادوهر، من باس له مافی ساده و سروشتی به کارهینانی زمانی خۆم دهکم و تۆیش به تیکدهری وهتن و پارچه پارچه کردنی وهلاتی تورکیا تاوانبارم دهکیت. من و تۆ زۆر له يەكتر دوورین، پئویسته

وهکو ئەو کچ و کورە له ناوه پاستدا يەك بگرین. بئگومان مۆف دهتوانیت مه زهنده بکات پاش ئەو قسانهى عهنتەر چۆن شه پۆلی پئیکه نین هه موو هۆلی دادگا دهکات به ژیرهوه. عهنتەر دادگا چۆن نوقمی پئیکه نین دهکات، دادگایهک بپهوه ده يه يه ویت ئەو وزه ی پئیکه نینه به ند بکات! عهنتەر بهردهوام بهو شتواری قسه کردنهى شکوی دادگای بریندار کردوو. لهو به سەر هاتهوه حالی ده بین شتواری قسه و نووسینی «شوخی ئامیز» له لای عهنتەر چه ند سەر دهست بووه. له دادگادا له بری ترس و شله ژان بهو جۆره بزهی به خشیوه به لیوان و بهو شتوازه تاییهت کالتهى به دادگا و دادوهر و ئەو یاسایانه کردوو که ئەو تاوانبار دهکن.

له دانیشتیکی تری دادگادا ئەم به سەر هاته مان له عهنتەر وهه بۆ ماوه تهوه.

سالی 1963 موسا عهنتەر فهرهنگی کوردی-تورکی ئاماده کردوو. ئاماده کردنی ئەو فهرهنگه دهبیت به هۆی گرتن و دادگایی کردنی. دادوهر مه بهستی ئەوهيه «درو»ی سیستم و سیاسهتی فهرمی بکات به «حهقیقهت» و به شتواری یاسایی نادادی به سه پئیت. دادوهر پوو دهکاته عهنتهري «تاوانبار» و دهلئیت: ئەو زمانه ی تۆ باسی دهکیت، مه بهستی زمانی کوردییه، بئ ئەوهی ناوی ببات، نیوهی فارسییه و نیوهکهی تری زاراوهیهکی تورکییه. هەر پووی له عهنته ره و دهلئیت:

لهو فهرهنگهت که دوازه هه زار وشه ی تیدایه، 3080 وشه ی تورکییه، 2000 وشه ی عه ربییه، 1030 وشه ی فارسییه، 1240 وشه ی زه ندییه، 370 وشه ی په له وییه، 120 وشه ی ئه رمه نییه، 100 وشه ی کلدانییه. له سەر تا پای فهرهنگه کهت 30

وشەى تىدايە كە دەنگى ئەو زمانە «دووبارە بى ناوھىنانى زمانى كوردى» بن تۇباس لە ھەبوونى دەكەيت. دادوەر بەو جۆرە سەبارەت بە كارەكەى وى دەدوئەت. مووسا عەنتەر لە وەلامدا دەلەيت: دادوەر بەگ، تەنانەت مەرىشك بە مەرىشكى خۆى 30 جۆرە دەنگ و گارە گارە دەردەخات. بە چ ئاوەزىكەو ئەو دەلەيت و دەخوازىت بېوا بەو بەكەين قەسكەت راستە و گەلەيكى بە ژمارە زۆرى وەكو كورد خاوەنى تەنھا 30 دەنگن! قاقاى پىكەنەين لە بەراوردكردنى دەنگەكانى مەرىشك و دەنگەكانى زمانى كوردیدا بوو بە پىكەنەينىكى مېژووبى و پاشتر زۆر كەس باسيان لىوھە كردوو.

دەلەين، كاتىك دادوەر بېيارى كۆتايى دەخوئەندەو، مووسا عەنتەر لە برى گۆيگرتن، لەبەر خۆيەو، بەلام بە جۆرىك بىتە بىستەن، دەيگوت: «سەربارى ئەوھەش سازى دەكەين و كارى پىدەكەين.» مەبەستى زمانى كوردى بوو.

بىگومان مووسا عەنتەر بە تەنھا پەخەنى لە داگىركەران نەگرتوو. نەخىر لە «بە ھىچ نەبوونى» مىللەتەكەيدا پەخەنى توندى لە خۆيشمان گرتوو. ئەو لەو بوارەدا پستەيەكى گەنگى ھەيە كە دەلەيت: «دوژمنەكانمان ئەوھەندە بەھىز نەين، بەلام كەشە ئەوھەيە خۇمان ھىشتا بوونمان نىيە.»

ئەنەستىتوتى كوردى... دواھەنگاۋ:

لە ۱۹۹۲/۴/۱۸دا لە لاين دەستەيەك لە پۇشنىبىراني كورد و توركەو لە شارى ئىستانبول ئەنەستىتوتى كوردى دامەزرا. لەناو ئەو دەستەيەدا ئەم ناوانە ھەبوون: مووسا عەنتەر، ئىسماعىل بىشكچى،

ياشار كايا، فەقى حوسەين ساگىنچ، عەبدولرەھمان دورە، جەمشىد بەندەر، ئىبراھىم گوربوز، شەفىق بەياز و سەلىمان ئىنانئوغلۇ. ئەو دەستەيە لە ھەلبۇاردنى خۇياندا مووسا عەنتەريان بە سەرۆكى ئەو دەزگايە ھەلبۇارد. لە مانگى نۆى ئەو سالاھدا مووسا عەنتەر بە مەبەستى ئامادەبوون لە فەستىقائى كۆلتوورى لە شارى ئامەد «دىاربەكر»دا، سەردانى ئەو شارە دەكات. ئەو سالانە باكوورى كوردستان لەنئو پەوشىكى ئالۆز و نادەليادا دەژيا. دەولەت بارى ئائاسايى راگەياند بوو. كۆمەلىك دامەزراوى چالاكى دەولەت لە بوارى تۆقاندن و كوشتندا بە ناوى بەرەنگاربوونەوھى تىرۆر لە كاردا بوون. لە ئامەد لە پۇژى ۱۹۹۲/۹/۲۰دا لە لاين بكوژانەو، بكوژانىك كە ئەو دەزگايانەي دەولەت لە پشتيانەو بوون، مووسا عەنتەر دەخريتە داوھەو و دەيكوژن. ئەو دەمەي مووسا عەنتەر كۆژرا، تەمەنى 74 سال بوو. بىگومان كاتىك لە شارى ئامەد مووسا عەنتەر دىتە پەقاندن و پاشان لاشەكەي دەدۇزىتەو، بە ئاشكرا پىوھى ديارە بە فەشەك كۆژراو.

پياوھ ترستۆكەكان ھەمىشە دەتوان بكوژن. بەردەوام دەشىن جەستە لەناو بەرن. بكوژان مووسا عەنتەرى بە جەستە لاواز و پىريان كوشت، بەلام دەنگدانەوھى پىكەنەينەكان كە ئىروونى و ھونەرى كۆمىدياي عەنتەر سەرچاويانە لە يادەوھىي خەلكدا شەپۇل دەدەن. وزەي پىكەنەين بەخشى ئەو بەردەوام زىندووھ و ھەناسە دەدات. بىگومان بكوژان مەبەستيان بوو ئەو دەنگە كپ بەكن و بەژنى ئەو چنارە بشارنەو، بەلام نەيانزانى ئەو چنارە، بەژنىكى ھەس ھەرگىز بزر نايەت و بەردەوام لە ھەموانەوھە ديارە.

لەو پۇژەوھى كە مووسا عەنتەرى تىدا كۆژرا، تا سالى 2008 ھىچ كەسەيەك لە كاربەدەستىانى بالا يان نەمچەبالاي دەولەتى تورك نەيانوئىرا و نەيانوئىست باسى كوشتنى ئەو «پىكەنەين»ە بەكن. پياويك سەرچاويە پىكەنەين و ئىروونى بوو، كەچى كوشتيان.

هیچ کس باسی کوشتنی ئه و پیکه نینه ی نه کرد، تاکو له رۆژی ۲۷/۵/۲۰۰۸ دا له کۆبوونه وهی جهماوه ری فراوانی خۆیدا له شاری ئامه، سه رۆکوه زیرانی وه لاتکه، رهجه ب تهیب ئه ردۆگان کاتیک باسی له کرانه وه به پووی کیشه ی کورد و ههنگاونان بۆ چاره سه رکردنی ئه و کیشه یه ده کرد، ئاماژه ی پووی به ناوی مووسا عه نته ر دا و گوئی:

«برین و ژانی ئاپی مووسا واته مووسا عه نته ر له بیر ناکه ی». ئه ردۆگان دیار بوو به مه به ست به کوردی ناوی «ئاپی» مووسا دینیت. به لام ئایا ئه ردۆگان چی کرد و چی ده کات؟ ئایا ئه و سیاسه توه له سۆنگه ی له بیر نه کردن و تیمار کردنی برینی ره ش[***]ی مووسا عه نته ردا هه چی کردووه؟

پنویسته ئه ردۆگان و سیاسه توانانی تورک بۆ تیمار کردنی برینه زۆر و کاریگه ره کانی جهسته ی تورکیا سه ره له به ری سیسته می ده سه لات له وه لاتکه دا بگۆرن. پنویسته له وئ، له که لاهه کانی چه وساندنه وه نکولیکردن له گه لان و زمانانی تری نا تورکی، له و سه رزه وینه وه لاتیکه ی تر ساز بکه ن. ده بیت وا بکه ن، ده نا هه یج برینیک ساریژ ناکریت.

ئه و قسانه ی ئه ردۆگان بۆ چاره سه رکردن و تیمار کردنی برینه کان، ده مانگه پیننه وه بۆ لای عه نته ر. بۆیه لیته دا به پنویستی ده زانم، یه کیک له به سه ره ات و «نوکه» نایابه کانی مووسا عه نته ر بیت به دوابه شی ئه م نووسینه. نوکه یه ک که مووسا عه نته ر زۆر جار ان له وه لامی گۆرینی سیسته می سیاسی تورکیادا وه کو نمونه ی خه نده به خش ئاماژه ی پیکردووه. هه رچه نده نوکه که شینوازی ئیمه ییش نه بیت و ره خنه مان له «نا» په رده پۆشی هه بیت، به لام ئیتر ئه وه عه نته ر و دنیای ئیرونی وی بووه و ئه و له سنووری خۆیدا، چ دادگا بووبیت، چ زیندان یان سه کوی سیمینار و هتد قسه ی دلی خۆی کردووه و هه چی نه شار دۆته وه.

کاتیک له مووسا عه نته ریان پرسیه رات به رانه ر به گۆران و چاکسازی ده ولت چیه، گوته ویه تی ده بیت،

له م ده ولته دا ده ولته یکی تر دروست بکریت، ئه و پای وابوو و گوته ویه تی: ئه م ده ولت «خیزی نه ماوه». بۆ پشتگیری قسه که ی خۆشی ئه م به سه ره اته ی گه راره ته وه:

ژنیکه به ته مه ن گه نج و به سیما جوان، مندالیکه پینیه و ده چینه لای دکتور، هه ر له سه ره تاوه جوانی ژنه که سه رنجی دکتور وه کیش ده کات. دکتور له ژنه که

ده پرسیت، نه خوشی ئه و منداله چیه؟

خاتوون ده لیت:

- له م ته مه نه دایه و هیشتا قسه ناکات.

- وه کو تر؟

- تا ئیستا ناتوانیت به ریه بروت.

- ئی؟

- چاهه کانی خوارن و زۆر خراپ ده بینیت.

- به داخه وه، وه کو تر؟

- میزش به خۆیدا ده کات و جار به جار به خۆیدا ده ری.

دکتور ته ماشایه کی پرتاسه ی خاتوون ده کات، ئاماژه به منداله که ده کات و ده لیت:

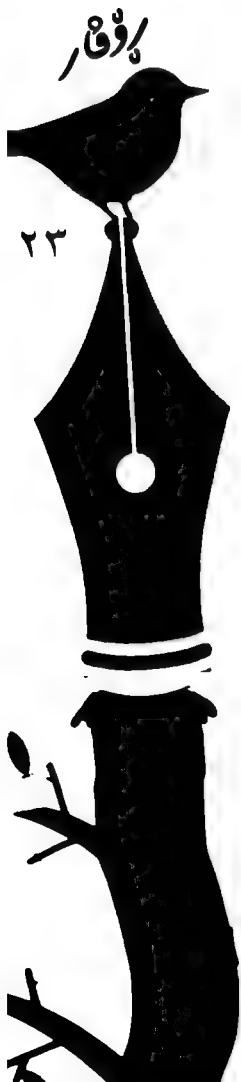
- خانمی من، ئه م منداله تیمار ناکریت. باشترین شت ئه وه یه پیکه وه مندالیکه تر دروست بکه ی.

مووسا عه نته ر پنی وا بوو باشترین شت بۆ چاک کردنی تورکیا ئه وه یه، تورک و کورد و گهلانی تری ئه و وه لاته پیکه وه تورکیایه کی نوئ بنیات بنین...

په راویژ:

"JITEM" *

(هیزی ژه ندرمه ی نه ینی) ئه م هیزه له چوارچیه ی ده زگایه کی فهرمیدا سازکراوه و یه کیکه له ده زگا ترسناک و به هیزه کانی (ده ولته ی قول).

لهو پۆژهوهی تورکیا (سالی 1951) بوو به ئەندامی ناتو، ئەم دەزگایه به مه‌به‌ستی پاراستنی ئاسایشی ناوخۆ و بنه‌ماکانی که‌مالیزم دامه‌زیندراوه.

هه‌لمه‌تی له‌ناو بردن و کوشتنی بازرگانان، پۆشنی‌یران و ناودارانی کورد به‌ ناوی «فاعیلی مه‌جهول جینایه‌ت- تاوانی بکه‌ر نادیار»، ئەو تاوانانه‌ بوون که ئەم ریکخستنه و بکوژه‌کانی به‌پۆه‌یان ده‌برد. دیاره له‌ نه‌وه‌ده‌کانی سه‌ده‌ی پابر‌دوودا ئەم ریکخستنه «حیزبولا»یان وه‌کو به‌شیک له‌ ئۆرگانه ترسناکه‌که‌ی ده‌وله‌تی قول دورست کرد تا له‌ تیرۆرکردن و کوشتنی نیشتمانپه‌روه‌رانی کورد و دیموکراتخوازانی تورکیادا سوودی لی ببینن و پاشتر هه‌ر خۆیان ئەو حیزبه‌یان له‌ناو برد.

به‌ درێژایی چه‌ندین سال که‌سانیک‌ی زۆر بوون به‌ قوربان‌ی بکوژانی بکه‌ر نادیار و ده‌وله‌تیش ته‌ماشافانی ئەو پووداوانه‌ بوو.

به‌ تورکی Derin Devlet **

واتای «ده‌وله‌تی قول» ده‌وله‌ت له‌نیۆ ده‌وله‌تدا»، ئەمه له‌ تورکیا زاراوه‌یه‌کی ناسراوه. ئەم «ده‌وله‌تی قول» هه‌یزگه‌لی سیاسی، ده‌زگا‌کانی ئاسایش، ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری، به‌پۆه‌به‌رایه‌تییه‌کان و ریکخراوه‌کانی کوشتن، به‌تایبه‌تیش «کۆماندۆی کوشتن» ده‌گریته‌وه، ئەمانه کۆمه‌لێک ستوون که ئەو ده‌وله‌ته شار‌دراوه‌یه‌ی نیۆ ده‌وله‌ت له‌سه‌ریان به‌نده. پووبه‌ری قسه‌کردن سه‌باره‌ت به‌ «ده‌وله‌تی قول» له‌گه‌ل سکا‌ندالی سوسورلوک «1997»دا فراوانتر بوو. «ده‌وله‌تی قول» له‌ هه‌فتا‌کانیشدا

«سه‌ده‌ی بیست» له‌ رینگه‌ی ده‌زگا‌گه‌لی نه‌ینی وه‌کو «کۆنترگه‌ریلا» «به‌پۆه‌به‌رایه‌تی شه‌ری تایبه‌ت» کاره‌کانی خۆی به‌پۆه‌ ده‌برد. *** شانۆنامه‌یه‌کی موسا عه‌نته‌ره.

سه‌رچاوه:

- بیروه‌یه‌کانم، موسا عه‌نته‌ر، به‌شی یه‌که‌م و دووهم.
- یه‌شار کایا،

Koca Çınar Musa Anter
Kürt Demokrası Vakfı
1993

- یه‌شار کایا، دیداری تایبه‌ت سه‌باره‌ت به‌ موسا عه‌نته‌ر.
- یه‌شار کایا دیداری تایبه‌ت

23Kürt Azdınları
Meypotamya Yayınları 1998
- ره‌جه‌ب مه‌راشلی،

...Apê Musa: Son fıkra

www.gelawej.net

- به‌شیک له‌ وتاره‌کانی موسا عه‌نته‌ر له‌ پۆژنامه‌ی وه‌لات. وه‌لات هه‌فته‌نامه‌یه‌ک بوو له‌ سه‌ره‌تای نه‌وه‌ده‌کاندا له‌ نیسته‌نبول به‌ کوردی ده‌رده‌چوو، تا سالی 1994 به‌رده‌وام بوو، کۆتایی ئەو ساله له‌ لایه‌ن دادگای ئاسایشی ده‌وله‌ته‌وه داخرا. ماوه‌یه‌کی زۆر موسا عه‌نته‌ر له‌و پۆژنامه‌یه‌ گۆشه‌ی تایبه‌تی خۆی هه‌بوو، ناوی گۆشه‌که‌ی «تیر» بوو.

Hatice Kamer

Resê

Kızının Gözünden
Musa Anter

دوایین دیداری باوك

وه رگیږانی له تورکییه وه:

سه لاهه دین بایه زیدی

ناماژه: پار له کاتیکدا بیست سالی ته و او به سهر تیرۆری موسا عهنتهری نووسهر و پۆژنامه نووسدا تیپه پیبوو، کتیبی «پهشی - موسا عهنته له چاوی کچه که یه وه» به قه له می خه دیجه کامهر و له لایه ن وه شانخانه ی «ئیه تیشیم» وه که وه بهر دیدی خوینه رانییه وه. خه دیجه کامهر و توو یژیکی دوور و دریزی له گه ل په خشان عهنته یۆرۆزلوو پیک هیناوه و هه ولی داوه تیشک بخاته سهر لایه نیک دیکه له ژیا نی موسا عهنته و به تاییه تیش ساته وه ختی تیرۆره که ی و سالانی دواتریش. کتیه که که هاوکات هه ولی داوه بگه پیته وه بۆ سه رچاوه گه لی تریش، له ۲۵۰ لاپه ره پیک ها تووه و به کومه لیک وینه ی تاییه ت دهوله مه ند کراوه. ئه مه ی له خواره وه دیت ته نیا وه رگپانی به شیکه له کتیه که که ههر به و ناوه لاپه ره کانی ۱۸۴ هه تا ۱۹۱ ی کتیه که ی گرتوه ته خۆ.

په خشان دوا یین جار، مانگی حوزه ی رانی ۱۹۹۲ چاوی به باوکی که وتوه. له م دوا یین چاوپیکه وتنه دا، له ماله که یان له گه ره کی دراگۆس، موسا عهنته ر زۆر خه مبار بووه. خوار دبوویه وه و گریابوو، گو تی: «وه ره کچم». نازانم چۆن وه سفی گریانه که ی بکه م. پتی گو تبووم: «کچم، من به مرۆف دانانین. که ده چمه ناوه ندی پۆژنامه که [مه به ست پۆژنامه ی گوینده م-ه، و] به ته وای مانا چایچیتی ده که م، ته نانته ژووریکیان پی نه داوم، که س نییه به پیکوپیک سلاوم لی بکا.» ههروهک پینستر گوتم، باوکم مرۆفیک

زۆر خاکه را بوو؛ له لای مندالیک ده بوو به مندال، لووتبه رز و شتی وا نه بوو. بۆیه ش، هه تا له ژیا ند بوو، قه دریان نه زانی و پیزی نه گیرا. پیم گو ت: «مادام به ره پووی هه ل سوکه وتی وا خه فته بار ده بیته وه، تکایه مه چۆ. باوه ش به هه موو که سی کدا ده که ی که بلێ کوردم، به لام هه موو مرۆفیک قه درزان نییه.» که بی نی زۆر خه فته تی پتیه ده خۆم، ئه م جاره یان بۆ ئه وه ی دلم بداته وه، به گالته گو تی: «گو ی مه ده ری خاتوو تاتاری.»

باوکم له پۆژنامه که دا گو شه یه کی هه بوو، به رده وام و تاری ده نووسی، به لام هه ندیک جار که زمانیک توند و جنیو ناسای به کار ده هینا، بۆی هه بوو و تاره کانی بلاو نه که نه وه. وهک چۆن له ناوه ندی پۆژنامه که ژووریکیان پی نه دا بوو، بۆ نار دنی ئه و و تارانیه ی له ماله وه ده ی نووسین، ته نانته ئامیریک فاکسیشیان بۆ دا یین نه کرد بوو. ئه و و تارانیه ی له خانووه که ی گه ره کی دراگۆس ده ی نووسین، هه تا شه قامی ئه مینۆنو ده ی بردن و راده ستی پۆژنامه که ی ده کردن. ئه و جاره یان لی توو ره بووم و گوتم: «بۆچی ئامیریک فاکسی به ته له فۆنت له ئیمه داوا نه کرد؟» باوکم ئه مانیه ی به گریانه وه گیرایه وه. ئه م جۆره هه ل سوکه وتانه م به هیچ شتیه یه ک بۆ هه رس نه ده کرا. هه م ئه و شتانه ی باسی کردن و هه م گیرانه وه یان به ده م گریانه وه، میان زۆر ئازار دا. یه کسه ر پرم دایه ته له فۆنه که و گوتم: «تو ده بی قسه بکه ی باوکه، ده بی بۆیان باس بکه ی که چه نده به م جۆره هه ل سوکه وتانه بیزار ده بی.» گو تی: «باشه.» کاک یاشار (کایا) ئه و ده م به پتیه به ری پۆژنامه که بوو. باوکم گو تی: «هه موو شتیک باس ده که م.» زه نگمان لی دا، به پتیه به ره که هه رچه ند خۆی له و ی بوو، ئاماده نه بوو له گه ل باوکم بدو ی. کاتیک ئه و نه ها ته پشت هیل، باوکم له ته ک ها لوک گه رگه ردا ئاخفی. چی به من گو تبوو، موو به موو بۆ ئه ویشی گیرایه وه، بیزار بوونی خۆی ده ربیری، گو تی چیت

نانووسی. هالوک گهرگهر ژیرانه هه‌لسوکه‌وتی کرد، باوکم نه‌هوه‌ن بووه‌وه و گوتی داواکارییه‌کانی جیبه‌جی ده‌که‌ن.

دوای ئەم گفتوگۆیه ئامیزکی فاکسیان بۆ باوکم ناردبوو به‌لام به‌داخه‌وه ده‌رفه‌تیکێ ئه‌وتۆی بۆ نه‌په‌خسا سوودی لێ وه‌ربگرێ. مانگی ئه‌یلوول ته‌قه‌ی لیکرا. په‌خشان، پۆژیک پیتش گه‌رانه‌وه‌ی بۆ سوید، بۆ دوایین جار له‌ خانووه‌که‌ی گه‌ره‌کی دراگۆس سه‌ری له‌ باوکی دا. دوای گفتوگۆ ته‌له‌فونیه‌که‌، ئاسووده‌ ببوو. له‌ دواچاپیکه‌وتنیاندا، موسا دیسان به‌وپه‌ری سۆزه‌وه پیتشوازی له‌ په‌خشان کردبوو.

په‌خشان ده‌گێڕێته‌وه: «دۆخی بۆخی باوکم زۆر جیاواز بوو، به‌ جۆریک بیه‌ره‌ر بوو که نه‌مه‌ده‌توانی مانای پێ بده‌م.» مه‌نجه‌لی مسین که له‌ گوند هیتابوونی، نیسکیک که به‌ره‌مه‌ی کیلکه‌که‌ی خۆی بوو، ساوه‌ر، په‌نیر، یاسه‌مه‌نی عه‌ره‌بی که زۆری خوش ده‌ویستن و مه‌له‌که‌ی ناو قه‌فه‌زی دا به‌ په‌خشان بۆ ئه‌وه‌ی له‌گه‌ل خۆیدا بیانا.

هه‌ولم دا ده‌ست به‌ پڕویه‌وه بنیم و گوتم «باوکه‌، ئه‌مانه‌ چۆن هه‌تا سوید به‌رم؟»، به‌لام بیسوود بوو، ئه‌و گوتی: «ده‌توانی بیانه‌ی.» هیند بیه‌ره‌ر بوو ده‌نگوت پینستر قه‌ت هیچی پێ نه‌داوم. کاتیک بیر له‌م دوایین چاوپیکه‌وتنه‌ ده‌که‌مه‌وه، تیده‌گه‌م که هه‌ستی به‌وه کردبوو ئیمه‌ جاریکی دیکه‌ چاومان به‌ یه‌ک ناکه‌ویتته‌وه، ده‌نگوت باوکم هه‌ستی به‌وه کردبوو که ده‌مڕی.

ره‌خشان له‌ ئاکامی خه‌باتیکێ هه‌وت سه‌له‌دا و دوای ئه‌وه‌ی پشکی ده‌بی له‌ چاککردنه‌وه و ر‌اهیتانه‌وه‌ی گه‌له‌ک مندال، له‌ ناوه‌ندی کاره‌که‌ی ده‌بیته‌ یه‌کیک له‌و فره‌مانبه‌رانه‌ی که ر‌یزی لێ ده‌گیردری. کاتیکیش کیشه‌ی زمانی به‌ ته‌واوه‌تی یه‌کلایی کرده‌وه و گه‌یشه‌ ناستیک که ده‌ست به‌ خویندنی زانکۆ بکا، بریار ده‌دا نه‌ بواری ر‌اهیتانه‌وه‌دا زیاتر خۆی پیتش بخت و له‌ خویندنگه‌یه‌کی بالای تایبه‌ت به‌م بواره‌ ناوی خۆی

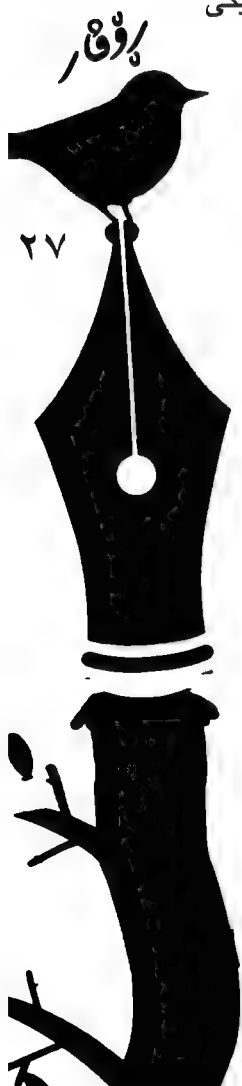
تۆمار ده‌کات. له‌به‌ر ئه‌زموونی کرده‌بی له‌ کاره‌که‌دا، ده‌بی سێ سه‌ل خویندن به‌ دوو سه‌ل ته‌واو بکا. به‌ هۆی ته‌واوبوونی نمره‌ی هه‌موو ده‌رسه‌کانی و درێژه‌دان به‌ خویندن، زۆر دل‌خۆشه‌.

دوای گه‌رانه‌وه‌ی له‌ تورکیا، دکتۆره‌کانی دایکی ر‌ایانگه‌یانده‌ که به‌هۆی گیرانی ده‌ماره‌کانی دل، ده‌بی نه‌شته‌رگه‌رییه‌کی کراوه‌ی دلی بۆ بکریته‌. پاش نه‌شته‌رگه‌رییه‌کی قورس، هاله‌ی دایکی خولق و خوی گۆرا. په‌خشان ماوه‌یه‌ک له‌ لای ده‌میتته‌وه و هاوکاری ده‌کا، په‌یتا په‌یتاش به‌ ته‌له‌فون له‌گه‌ل باوکیدا ده‌دوێ.

له‌و هه‌فته‌یه‌دا هه‌لی ئه‌وه‌ی بۆ نا‌په‌خسی ده‌رباره‌ی ناونووسینی له‌ خویندنگه‌، کاروبار و هه‌وله‌کانی یه‌کسه‌ر له‌گه‌ل باوکی بدوێ، به‌لام له‌ دایکیه‌وه هه‌والی ئه‌وه‌ی پێ ده‌کا که باوکی بانگه‌یشتی فیستیقایلیکی دیاربه‌کر کراوه‌.

بێگومان ده‌ترساین. چوونی باوکه‌مان به‌ ته‌نیا بۆ دیاربه‌کر، ئه‌ویش له‌ کاتیکدا که ئه‌و ده‌م گه‌له‌ک که‌س ده‌بوونه‌ قوربانی کرده‌وه‌ی بکه‌ری نادیار، ترس و خۆفی خستبووه‌ دل‌مانه‌وه، نه‌مانده‌ویست بچی، به‌لام ئه‌و گوتی پێ نه‌داین. به‌ ته‌له‌فون له‌م باره‌وه له‌ته‌ک باوکدا قسه‌م کرد. ئاماژه‌ی به‌وه کرد شتیک له‌ گۆڕی نییه‌ بۆ ئه‌وه‌ی لێی بترسین و گوتیشی: «چ کاریان به‌ پیاویکی پیری وه‌ک من داوه‌؟ با دلت ئاسووده‌ بێ.»

موسا، هه‌موو جارێ که ده‌رۆیشه‌ دیاربه‌کر له‌ هۆتیلی «ده‌میر» ده‌مايه‌وه، به‌لام ر‌یکخه‌رانی فیستیقاله‌که‌ له‌ «بیوک هۆتیل» شوینیان بۆ میوانه‌کان ته‌رخان کردبوو. هاله‌ له‌ کاتی مانه‌وه‌ی موسادا، ته‌له‌فون بۆ هۆتيله‌که‌ ده‌کا و ده‌رباره‌ی دۆخی ئه‌وێ زانیارییان لێ وه‌رده‌گرێ. په‌خشان، ۲۰ی ئه‌یلوولی ۱۹۹۲، له‌گه‌ل

دایکی دهچیتە پێشانگەیهکی پەیکەر لە شارێ فێسترووس. کاتیک دەگەریتەوه مالت، دایکی تەلەفون بۆ ھۆتیلەکە دەکا و لە دۆخی موسا دەپرسن، بەلام فەرمانبەرانی ھۆتیلەکە دەلێن بە مەبەستی بێنیی ھاوڕێیەکی پۆشتوووتە دەری. پەخشان دواى پێدانى دەرمانەکان و خواردن بە دایکی، دەگەریتەوه مالتى خۆی.

لە دیاربەرکەر، موسا کتیبەکانی واژۆ دەکات و هیچ گرفتیک نایەتە گۆڕی. پۆژی یەکشەممە، بە مەبەستی پشوووان دەچیتە ژوورەکەى، لەسەر تەلەفونیکى بەشى پێشوازی ھۆتیلەکەرا، دەچیتە نھۆمی خوارەوه. میوانەکەى ئۆرھانی براى پارێزەر شیخموس میرئوغلویە کە دواى گیرانی موسا بەھۆی پێشکەشکردنى وتاریکی لە پانیلیک کە نیسانی سالی ۱۹۹۰ لە دیاربەرکەر پێک خرابوو، پارێزەریتی بۆ کردبوو. لە دوایین سەفەرى موسا بۆ دیاربەرکەر، باوکی میرئوغلوکانیش بۆ ھەموو چالاکیەکان لەگەڵیدا چوووبوو. ئۆرھان بە دواى موسادا ھاتبوو، چونکە لە دوایین پۆژی فێستیقالەکەدا بانگەێشتی مالتووەیان کردبوو. میرئوغلۆ لە کتیبەکەیدا بە ناوی تاوانەکەى موسا عەنتەر شایەتیدانە میژووییەکەى بەم جۆرە دەگێریتەوه.1

لەو پۆژەوہى کاک موسا ھاتبوو دیاربەرکەر، باوکم قەت بە تەنیا بەجنى نەھێشت. لە پۆژی واژوکردنى کتیبەکاندا کۆلیک وینەیان پێکەوه گرتوو. چەندان سەعات پێکەوه بوون. من داخم دەخوارد کە لەوئى نەبووم، بەلام پاشان لەگەل باوکمدا بپارمان دا پۆژی یەکشەممە کاک موسا بانگەێشتی

مالتووە بکەین، دووشەممەش بپاریار بوو بیگەینەمە فرۆکەخانە.

تەلەفونم بۆ کرد، بە شینوازی دەنگى لەو دەچوو ھەندیک بەپەرۆش بێ. گوتى لە زۆر شوێن بانگەێشت کراو، بەلام هیچیانى پەسند نەکردوو، لەگەل ئەوھشدا بپاریارى دابوو دلم نەشکیتى و بێ. بۆ شەوى یەکشەممە پێک ھاتین، بپاریار درا من لە ھۆتیلەکە بە دوایدا بچم.

پۆژی یەکشەممە، کاتیک لە مالتووە دەرکەوتم بۆ ئەوہى بە دوایدا بچم، سەعات ببوو پێنج. بە تاقى تەنیا بە پێیان بەرەو ھۆتیلەکە پۆشتم.

کاتیک حەمید یلدرم (دژوار) ھاتە ھۆتیلەکە، من و موسا عەنتەر لە نیمچە نھۆمەکە دانیشتبووین. ئەو ھەوالەکانى دەخویندەوه، یەکیک لە فەرمانبەرەکانى ھۆتیلەکە گوتى: «کاکە ئەو میوانەى چاوەرپێى بوون، ھات.» حەمید یلدرم ھاتە لامان، ماوہیک لەسەر پێ پراوہستا. کاک موسا لە جێى خۆى راست بۆو و پێکەوه بە ئاسانسۆرەکە چوونە سەرى، پۆشستە ئەو ژوورەى موسا عەنتەر لێى دەمايەوه. نازانم لەوئى چ پووى دا، زۆرى پێ نەچوو دیسان پێکەوه ھاتنە خوارى. کاک موسا جلەکانى گۆرپیوو، پانتۆلیکی سپی و تیشیرتیکى پەشى قۆلدريژی پۆشیبوو.

ھەرسیکمان لەگەل کابرایەک کە نەمدەناسى و کتیبى ھینابوو بۆ ئەوہى نیشانى کاک موساى بدا و ھەروەھا سوپحان مەتەى خوارزای موسا عەنتەر پۆشستینە دەری.

سوپحان و ئەو کەسەى کتیبى ھینابوو، لە ئێمە دوور کەوتنەوه، موسا عەنتەر لێى پرسیم: «ئۆتۆمبیلت ھەيە؟» گوتم: «نەخێر.» گوتى دەچینە سەیرانتەپە. گوتم: «بە تاکسى دەچین.» تاکسییەک لە بەرانبەرمان پاریگرتوو، لەبەر نەبوونی موشتەرى، شۆفیرەکەى لە ھۆتیلەکە خەوتوو، خەبەرمان کردەوه، ھات و کەوتینە پێ. کاتیک بە «ئۆردوئەفى» دا تێپەڕین، ھەوا تاریک ببوو. حەمید ھاتبوو تاکو موسا عەنتەر پادەستى

ئەو گروپە بىكەت كە ھۆگر و يەشىل-يىشى تىدا بوو. بەلام مەن لە بەرنامەدا نەبووم، لەبەر ئەمەش ھەمىد بەپەرۆش و لە ھەول و تەقەلادا بوو. لە كاتىكدا يەشىل و دەستەكەى لەسەر پىنگەى سىلفان چاوەپىي بوون، ئەو بەپەلەپەل ئىمەى خستە سەر پىنگەى ئەرخەنى. ئەوانەى چاوەپىي بوون، بۆيان دەرکەوتبوو كە شتىكى ئائاسايى پرووى داو، چونكە ھەمىد زۆرى پى چووبوو. ھەلەداوانى ھەمىد، ژيانى مەن و شۆفەرەكەى پزگار كرد. ئەگەر ھەمىد ئىمەى پادەستى ئەو گرووپە كردبا، مەن و نە شۆفەرەكە ئەو شەو نەماندەتوانى بە سەلامەتى بۆى دەرېچىن.

ھەمىد نەيتوانى چاوى بە گرووپەكەى دەزگای ھەوالگىي ژىتەم بکەوى. لە پوانگەى ھەمىدەو ئەمە ئەركىكى زۆر گرنگ بوو و خەرىك بوو شىكستى دەھىنا. بۆيە بپيارى دا خۆى بە تەنبا موسا عەنتەر بکوژى. دوابەدواى ئەم بپيارە، ئەگەرى چاوپىكەوتن لەگەل ژىتەمى بەلاوہ نا و لە شۆپىنك گەرا بۆ ئەوہى ئىمە لەناو ببات.

لە گەرەكى جومھوورىيەت پرووى كردە كۆلانى ٣٦م، گوايە ئەو مالەى دۆزىبووہە كە كۆبوونەوہەكەى تىدا دەرکرى. كاتىك موسا عەنتەر گوتى: «واز لەو كەرە بىنە»، ھەمىد لە دواساتدا ئاوپرى دايەوہ و ھاوارى كرد: «مالەكەم دۆزىيەوہ».

بە دواى ئەودا كەوتىنە كۆلانەكەوہ، چەند چركەيەك پىش ئەوہى تەقەمان لى بکرى، كاك موسا گوتى بەشدارى كۆبوونەوہى «ددانىپىدانەرە دلسۆزەكان» دەبىن. ئىتر درەنگ ببوو. كار لە كار ترازابوو. ھەمىد دەمانچەكەى دەرھىنا و دەستى بە تەقە كرد. مەن پزگارم بوو و ئەو فىشەكانەى ئەو شەو بەر جەستەم كەوتبوون، بەس نەبوون بۆ ئەوہى كۆتايى بە ژيانم بىنن. بە مەرگى موسا عەنتەر زۆر پەشوكام، ئىتر بە درىزايى ژيانم ئەم بىرەوہرىيە وازى لى نەدەھىنام. شتىكىش ھەبوو دلى خۆم پى دەدايەوہ، ھەر نەبى، موسا عەنتەر بى ئەوہى بکەويتە چنگ ئەو زالمانەوہ،

مرد. ئەگەر كەوتبايە دەست ئەوان، ئەشكەنجەيان دەدا، بىنگومان بە ئەشكەنجە دەيانكوشت، ھەم ئەو و ھەم منىش.

بەگوێرەى گىترانەوہى عەبدولقادر ئايگان، ھەمىد لە كاتىكدا دلىا بووہ كە ئىمەى كوشتووہ، دەچىتە بىكەى ژىتەم لە ساراىكايى و چاوى بەو دەستەيە دەرکەوى كە نەيتوانىبوو بىانبىنى. ھۆگر بە توورەيىيەوہ پى دەلى: «ئىمە بە تۆمان نەگوت موسا عەنتەر بكوژە، ئەركى تۆ ئەوہ بوو بىھىنى بۆ لای ئىمە». ھەمىد پىش ناچار دەبى خۆى بپارىزىت و دەلى: «لە پىنگەدا كەوتنە گومانەوہ، دەيانوىست بگەرپىنەوہ، بۆيە تەقەم لىكرد». 2 پوژى يەكشەممە، پەخشان تەلەفۆنىكى بۆ دىت و دەستبەجى دەچىتە شۆپىن كەرەكەى، چەند سەعات دواتر دەرگەرپىتەوہ مال و ھىشتا ھەلى ئەوہى بۆ نەپەخساوہ پشووئەك بدا كە بە تەقەى ورتكەبەردىك

لەسەر شووشەى پەنجەرەى ژوورى دانىشتنەكەى لە جىي خۆى پادەچەنى. كاتىك لە پەنجەرەكەوہ لە دەرئ دەپوانى، دەبىنى ئەوہى بەردەكەى ھاويشتووہ دىجلەى برايەتى. دىجلە لە شارىك دەژى كە ٤٥ كىلۆمەتر لە پەخشان دوورە و ھاتنى كۆپىرى لەم كۆتايى ھەفتەيەدا ناكرى خىرى پىتوہ بى. لە ترسى ئەوہى نەكا شتىك بەسەر دايكى ھاتبى، بەپەلە خۆى دەرگەيەنیتە خوارى و كاتىك دەرگاكە دەرگاتەوہ، دەبىنى براكەى زۆر پەشوكاوە. «دادە، تەقەيان لە باوكم كردووہ، باوكمان لەدەست دا.» پەخشان بە بىستنى ئەم قەسەيەى دىجلە لە جىي خۆى بەلادا دى. پەخشان بەھوى ئەوہى تەلەفۆنەكەى داخستبوو، ھەوالى

2 پەخشان عەنتەر بۆرۆزەلە گەلەك سالى دواتر لەگەل ئەرسىن كالكانى پۆزنامەنوس چاوى بە عەبدولقادر ئايگان دەرکەوى. وتوویژەكەى كالكان لەگەل ئايگان دەپىتە كىتەب، بەلام لە توركيە قەدەغە دەرکرى: دۆسيەيەكى ژىتەم: تاوانەكەى موسا عەنتەر - چاوپىكەوتن لەگەل بكوژ، وەشانخانەى گوپىنچەل، ٢٠٠٦. ئايگان لەم كىتەبدا باس لەوہ دەكا كە پلانى كوشتنى موسا عەنتەر لە لايەن ژىتەمەرە داپۆزراوہ.

پيكرانى باوكى له هيچكام لهو كهسانه وه پي
نهگه يشتبوو كه يهك له دواى يهك تهلهفونيان
بو كردبوو.

پيش هه موويان «شه نول» هه والى كوژراني
مووسا عهنتهري به گوي دهگا. كاتيكا له
پوژنامهى جمهورييه ته وه په يوه نديى پيوه
دهگرن و هه واله كهى پي راده گه يهنن، تهلهفون
بو رهخشان دهگا، به لام په يوه ندييه كهى بيتاكام
دهميتته وه و ئهم جاره زهنگ بو ديبله لى دهدا.
له بهر ئه وهى هاله تازه نه شته رگه ريبى دلى بو
كراوه، ديبله و رهخشان پييان باشته سهره تا
حه بى ئه هوه نكه ره وه به دايكيان بدن و پاشان
رووداوه كهى بو بگيرنه وه.

چووينه مالى دايكمان. له كاتيكا ئيمه
شه نوكه وى ئه وه مان ده كرد چون هه واله كه به
دايكمان بلين، چما به رپرسيكى كومه له يهكى
كوردى له سويد تهلهفونى بو دايكم نه كردبوو.
پييان گوتبوو: «مووسا عهنتهري شه هيد بووه،
خوتان سه لامهت بن.»

كه چووينه مالى دايكمان، پهنگى له پروودا
نه مابوو. گوتى: «بيستومه.» بو پوژى
دووشه ممه بليتى فرۆكه مان بو ئيستانبول
دوژييه وه. يهكسه ر پويشتينه مالى
مه ده، يوردانوور و سهرحه. له
كاتيكا بهرنامه مان دارشتبوو هر
ئو شه وه بچينه دياربه كر، كاك
مه ده ده جه ختى كرده وه كه دايكمان
له دۇخيكى باشدا نيبه و ده بى
به شه و پشوو بدين و بو پوژى
سيشهممه بليتى بو جيبه جى كردين.

دياره من ئيستا به ئاسانى دهگيرمه وه،
به لام ئه وان سالان به دهسته ينانى بليت
بو دياربه كر به هيچ شيوه يهك سانا نه بوو،
دهبوايه پشت پته و بى. يهكيك له دكتوره كانى

تورگوت ئوزال به ناوى عيسمهت توغمان هاوپرى
باوكم بوو و بو به دهسته ينانى بليت تكامان لهو كر
كه به هانامانه وه بى. مامه عيسمهت مالى ئاوه دان بى
له فرۆكه دا شوينى بو گرته نه وه و بهم جوړه توانيمان
بچين.

هه تا ئه ندامانى بنه ماله دهگه رينه وه دياربه كر، مووسا
عهنتهري ده ميكه له گوندى زيدى خوى به خاك
سپيژدراوه. رهخشان بيخه بهر له نيژراني باوكى،
پوژى سيشهممه دواى ئه وهى له فرۆكه خانهى
دياربهر دابه زى، له لايه ن هاوپرى و دوست و
ناسياوه كانسيه وه پيشواى ليكرا. راسته وراست ده چنه
نه خوشخانهى حكومى دياربه كر. خرموخويش ده لين
مووسا عهنتهري دواى پيكرانى بو ئهم نه خوشخانه يه
گوازاراوه ته وه، به لام بنه ماله كهى هيچ زانياريه كى
تومار كراو له سهر تهرمه كه به دهست ناهينن.

جاران له بهر نه بوونى كومپيوتر، هه موو ئو
حاله تانهى به شه و پرويان ده دا، له دهفته ريكي
گه ورده تا تومار دهكران. به لام له نه خوشخانه كه
گوتيان ئو شه وه هيچ شتيك له سهر باوكم له
دهفته ره كه دا تومار نه كراوه. دهسته ودامينى گشت
دكتوره كان بووين، بهش به بهش گه رايين، به لام
له خورا، كهس به ئيمه ي نه گوت كه ئو شه وه مووسا
عهنتهريان هيناوه ته نه خوشخانه كه.

له زارى چاچيبه ك كه به هه لكه وت تووشى ده بن،
بويان دهرده كه وى كه مووسا عهنتهري پاش پيكرانى،
تهرمه كهى بو ئو نه خوشخانه يه گوازاراوه ته وه.

چاچيبه كى ته من ده وروبه رى ۲۵ سال بو. گوتى:
«ئاپى مووسا ليره بوو، ليره وه برديانه گونده كهى،
ليره وه برديانه گورستان.» دواچار چامان به
دكتوريك كه وت، گوتمان ده زانين باوكمان كوژراوه،
به توبزى راپورتيكى مه رگمان له و دكتوره وهرگرت
كه تييدا ئاماژه به وه كرابوو باوكمان ئو پوژه براوه ته
نه خوشخانه كه. به لام له تومارى دهفته ره فهرمييه كه دا
نه نووسرابوو كه تهرمى باوكمان بردراوه.

بخشان ناتوانى ھىچ مانايەك بەوہ بڊات كہ سەرہراى
خرونى تەرمىك لەو ناوہ، لە دەفتەرى تۆمارەكاندا بە
نەرمى ھىچ رېئوشوئىنىكى بۇ نەگىرايىتە بەر.

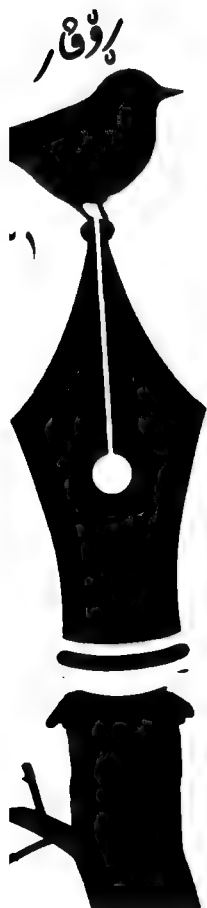
يشان گوتيان شتەكە روون و ئاشكرايە، ئەگەر بزانرئ
سوسا عەنتەر كوژراوہ، رووداوى گەورە دەقەومەن،
تيامەت روو دەدا، گەلى كورد رادەپەرئ. لە ترسى
نەمەش، بەتايبەت ئەو شەوہ لە دەفتەرەكەدا تۆمار
نەكرايوو.

ەلە دەچىتە سەردانى ئۆرھان مېرئوغلۇ كە لەو
پەلامارەدا برىندار ببوو و لە ھەمان نەخۆشخانە چارە
دەكرا.

وەك ترووسكەى ھىوايەك لىمان پرسى تەقەكەرەكان
دەناسىتەوہ، گەلەك گوللەى بەركەوتبوو و ھۆشى بە
خووە نەبوو. باوكى لە لاى بوو، ئاماژەى بەوہ كرد كە
ھىچ شتىكى بە بىر نايتەوہ و گوتىشى: «لە پشەتەوہ
پىكايانين.» لە دۆخىكدا نەبوو وردەكارى زياتر بڊا،
زور خراپ بوو؛ دكتورەكان گوتبوويان بۆى ھەيە
بمري.

سەرچاوە:

Kamer, Hatice, Reşê Kızının Gözünden Musa
Anter, İletişim yayınları, 2022

رەنگدانەۋەى بىرەۋەرىيەكانى
مووسا عەنتەر لە رۆمانى
"بەفر"ى "ئۆرھان پاموك"دا

بەكر شۋانى

نووسەرى تورک و براوھى خەلاتى ئۆبلى ئەدەبىيات لە زۆر نووسىن و دىمانەدا باس لەوھ دەکات کە لە سالانى سەرھەتاي تافى لاوى و سالانى دواتردا کاتىكى زۆرى بۇ خويندەنەوھ تەرخان کردووه. بىگومان تەرخانکردنى کاتىكى زۆرىش بۇ خويندەنەوھ بە واتاي خويندەنەوھى بړىكى زۆر کتیبى بواری جياواز دیت. چۆن ئەندازيار سەرھەتا نەخشە دەکیتشیت و پاشان دەست بە ھەنگاوى کردەبى دەکات بۇ بىياتان، ئۆرھان پاموکیش، وەک خۆى زۆر جار ئاماژەى پى داوھ، پىش نووسىنى ھەر پۆمانىک نەخشەى پروداوھەکان دەکیتشیت، پاشان کەرەستەى پتویست بۇ نووسىن (خويندەنەوھى زۆرتىن کتیب سەبارەت بە پروداوھەکانى ناو پۆمانەکە) دابىن دەکات و ئەمجار دەست بە نووسىن دەکات. مەن بەپى سەرنج و تىبىنى و دەستىشانکردنەکانى خۆم کە زادەى خويندەنەوھ و ھەرگىزپان و بەدواداچوونى وردن، بۆم دەرکەتووه ئۆرھان پاموک بىرۆکەى چەند بەشیکى پۆمانى "بەفرى" لە بىرەوھەرىيەکانى ياشار کەمال و مووسا عەنتەر و ھەرگرتووه و زۆر زىرەکانە بەکارى ھىناوھ. لەبەر ئەوھى ئەم وتارە تايبەتە بە مووسا عەنتەر، لای خوارەوھ ئاماژە بۇ ھەرگرتەکانى ئۆرھان پاموک لە ياشار کەمال ناکەم و تەنیا تیشک دەخەمە سەر دوو پروداوى ناو پۆمانى "بەفر" کە ھاتنىان بەو شىوھە لە پۆمانەکەدا بەلگەيەكى حاشاھەلنەگرە بۇ ئەوھى کە کتیبى بىرەوھەرىيەکانى مووسا عەنتەر يەکىک لە کەرەستەکانى نووسىنى پۆمانەکە بووھ.

پروداوى يەکەم:

سەردانى مووسا عەنتەر بۇ خانەقاي شىخ مەعشوق لە دياربەکر (پراستى):

شىخ مەعشوق کۆرى شىخ مەعسووم گەورەى شىخەکانى نۆرشىن بوو. ئەم بىنەمالەيە بە نزىکايەتبيان لە دەولەتى تورکەوھ ناسرابوون، بۆيە مووسا عەنتەر

سالى 1958 لە پۆژنامەى "ئيلەرى يورد"دا پەخنەى زۆرى لى دەگریت. شىخ مەعشوق چەند جارىک دەرويش و موریدەکانى دەنیریت بۇ دەرمانخانەى شەرق کە ھىى د. يوسف عەزىزئوغلوو بووھ و ئەو سەردەمە مووسا عەنتەر کارى تىدا کردووه و ئارەزووى شىخى پى دەگەيەنن بۇ سەردانى خانەقا. مووسا عەنتەر سەرھەتا پازى ناییت، بەلام دواتر لەسەر داواى د. عەزىزئوغلوو پازى دەبیت و بەمجۆرە باسى سەردانى خۆى بۇ خانەقاي شىخ مەعشوق دەگىریتەوھ:

(کاتىک شىخ مەعشوق مەنى بىنى، يەکسەر ھات و لەسەر پلىکانەکان پىشوازی لىم کرد. دەستى گرتە ماچمى کرد و مەنى لە دیوان لە تەنىشت خۆيەوھ دانیشاند. دژبەرەکانم سەریان سوورپامبوو. دواى کەمىک، تەنیا بۇ مەن و شىخ چای و قاوھ ھات. ھەردووکمان بە دەنگى بەرز و کەيفى سازەوھ باسى مێژووى ئىسلام و ئەدەبىياتمان کرد. بانگى عەسەر درا. شىخ گوتى: "مووسا بەگ گەتوگۆکەمان خۆشە، بەلام، -وەک ئەوھى بلیت بەداخەوھ- کاتى نوێژە. منیش گوتم: "بە خۆشحالى، منیش بە دەستنوێژم و نوێژ دەکەم." کەيفى ھاتى و لە ریزى پىشەوھ جى بۆم کردەوھ. نوێژمان خویند. ديسان پرووى لە مەن کرد و گوتى: "ماشالا، بەلام کارىکى تریشمان ھەيە." شارەزای سرووتەکانى رېيازى نەقشبەندى بووم، بۆيە پرسىم: "بەريزم، زىکرە؟" گوتى: "بەلى." منیش گوتم: "ئى، منیش بۇ تەبەرۆک دیمە کۆرى زىکرانەوھ." ديسان دلى خوش بوو و زىکرمان بە ھەموو رېساکانىيەوھ بە ئەنجام گەياند. سەرلېشىواوى موفتى و مەلا دەمارگىرەکان ھىندەى تر زیادى کردبوو.

ديسان سىنىيەكى پى لە ميوھى ناياب بۇ مەن و شىخ ھات. ھەردووکمان بەدەم خواردنى ميوھە قسەمان دەرکرد. مەن

تەنیا لەبەر پقى ئەو دەمارگیرانە کاتەكەم درىژ دەكردهوه. كات گەيشتە دەمەو ئىوارە و شىخ منى تا بەر دەرگا بەرئى كرد و نزاى بۆم كرد.

سەردانى (كا) بۆ خانەقاي شىخ سەعەدەدىن لە پۆمانى "بەفر"دا (خەيال):

لە پۆمانى "بەفرى" ئۆرھان پاموكدا شىخ سەعەدەدىن ئەفەندى جەوھەر كە شىخىكى كوردە و لەسەر داواى موريدە ناشادەكانى مالى لە گوندىكى دوورى ناو چىايەكانەوہ بۆ قارس گواستووہتەوہ، نامەيەك بۆ (كا) ى شاكەسى پۆمانەكە دەنئىرئىت و داواى لى دەكات لە خانەقا سەرى لى بدات. (كا) سەرەتا دوودلە، بەلام پاشان لەسەر داواى ئىپەك و موختار و ئەوانى تر پازى دەبىت و دەپوات بۆ سەردانى شىخ. پاموك دەنووسىت:

("كا" بە ماوەى چوار خولەك گەيشتە بەر دەروازەى خانەقاي شىخ، دەرگاي خانەقا بە شىوہەيەكى ئۆتوماتىكى كرايەوہ. كاتىك بە پلىكانە قىتەكاندا سەركەوت، شىعرى "پلىكانە"ى موختارى بىركەوتەوہ و هيشتا ھەر لە گىرفانى پالتۆكەيدا بوو.

دانيا بوو لەوہى ھەموو شتىك باش دەبىت، بەلام خۆى وەك مندالىك ھاتە پىش چاو كە سوور دلىيايە دەرزى لى نادىت، كەچى مل نادات بۆ چوونە ژوورەوہى تىمارخانەى پزىشك. لەگەل سەركەوتنى بە پلىكانەكاندا، لە ھاتنى خۆى پەشىمان بووہوہ: سەربارى ەرەقخواردنەوہ،

ترسىكى قوول ھەناوى ھەژاندبوو.

جەنابى شىخ دەستبەجى و لەگەل بىنىنى

"كا"دا، شوئەوارى ئەو ترسەى لە پوخسارىدا

خويندەوہ. ئەمىش ھالى بوو شىخ ھەستى بە ترسەكەى كردوہ، بەلام ئاكارىكى وا لە شىخدا ھەبوو، ئەم شەرمى لە ترسەكەى خۆى نەكرد. لە پزىرەوى كۆتايى پلىكانەكەدا ئاوئەيەكى چوارچىوہ ھەلگۆلداو بە بزمار بە ديوارەوہ داکوترايوو. "كا" سەرەتا جەنابى شىخى لەو ئاوئەيەدا بىنى. مالاكە زۆر پ و جەنجال بوو، دەتگوت ميوانەكان ماسىن و لە قوتودا پزى كراون. ژوورەكەيش بە ھەلمى ھەناسە و گەرمایى مرقەكان گەرم داھاتبوو. "كا" ھەر ھىندەى زانى وا خەريكە دەستى جەنابى شىخ ماچ دەكات. ھەموو ئەمانە لە چاوترووكانىكا پويان دا، ئاپۆرەى دەورووبەر و ناو ژوورەكە ھىچ سەرنجى "كا"ى پانەكىشابوو. ئاپۆرەيەكى بىست و چەند كەسى بۆ بەشدارىكردن لە سرووتى سادەى ئايىنى پۆژانى سىشەمە، بۆ گوينگرتن لە وتەكانى شىخ و بەيانكردنى دەردى دل لە ژوورەكەدا گرد بپوونەوہ. ئەمانە برىتى بوون لە چەند كەسىكى خاوەن كارگەى شىرەمەنى، پىشەكاران، پىنچ شەش كەسى چاچى، لاويكى نيوہىفلىج، بەرپۆرەبەرىكى خىلى كۆمپانىاي پاس و برادەرىكى، ئىشكگرى شەوانى دامەزراوہى كارەبا، كابرايەكى ماوہى چل سال دەرگاوانى نەخوشخانەى قارس و چەند كەسىكى تر... شىخ، دواى ئەوہى دانە بە دانەى بىئۆقرەيىيەكانى لە پوخسارى "كا"دا خويندەوہ، وەك ئەوہى پۆل بگىرئىت، دەستى ماچ كرد. ئەمەى بە جۆرىك كرد جۆرى ئەوہى دەستى نازدارى مندالىكى ساواى ماچ كردىت، نەك پزى نواندىت. "كا" سەربارى ئەوہى زۆر باش دەيزانى شىخ بەمجزە پەفتار دەكات، كەچى سەرى سووپمايوو. ئاگادار بوو لەوہى ئامادەبووان سەيرىان دەكەن و بەوردى گوييان لى دەگرن، دەستيان بە قسان كرد.

بەراورد:

1. گىرپانەوہكەى موسا ەنتەر بىرەوہرىيە و لە پاستىدا پوویداوہ. / گىرپانەوہكەى ئۆرھان پاموك

به فر

سید محمد

خه یالی نه ده بییه.

2. شیخ مه عشوق له دیار به کر پیاو به دواى
موسا عه نته ردا ده نیریت و داواى لی ده کات له خانه قا
سهر دانی بکات. / شیخ سه عاده دین نه فهندی له قارس
نامه بو (کا) ده نیریت و داواى لی ده کات له خانه قا
سهر دانی بکات.

3. موسا عه نته ر سهر تا دوودله و بازی ناییت،
به لام دواى له سهر داواى د. عه زیز تو غلو و بازی ده بیت
و ده پوات. / (کا) سهر تا دوودله و بازی ناییت، به لام
دواى له سهر داواى ئیپهک و موختار و نهوانی تر
بازی ده بیت و ده پوات.

4. شیخ مه عشوق له سهر پلیکانه کان پیشوازی
له موسا عه نته ر ده کات. / (کا) به سهر پلیکانه کاند
سهر ده که ویت و ده چیته ژووره وه بو لای شیخ.

5. شیخ مه عشوق، موسا عه نته ر ماچ ده کات. /
شیخ سه عاده دین دهستی (کا) ماچ ده کات.

6. ئاماده بووان تیکه له یه کن له پیشه کارانی شاری

دیار به کر و هاتوون زیکر بکن و گوئ له وته کانی
شیخ مه عشوق بگرن. / ئاماده بووان تیکه له یه کن له
پیشه کارانی شاری قارس و هاتوون زیکر بکن و
گوئ له وته کانی شیخ سه عاده دین بگرن.

7. موسا عه نته ر و شیخ مه عشوق قسه و
گفتوگو ده کن. / (کا) و شیخ سه عاده دین قسه و
گفتوگو ده کن.

رووداوی دووهم:

موسا عه نته ر و سالج نه فهندی (راستی):

سالی 1972 موسا عه نته ر له گهل نزیکه ی 20 کسه
تردا له دیار به کر ده درینه دادگا. له ناو به شدارانی نه
دوزه دا جگه له شه رافه دین نه لچی و نهو. نهوانی تو
زمانی تورکییان نه زانیوه، بویه سالج نه فهندی موختی
نهو سهر ده مه ی دیار به کر له لایه ن دادگاوه وهک

وه رگیز ده ستیشان ده کریت. سالج نه فهندی
گوته ی نهو هه ژار و نه دارانه ریک ده خاته وه
و به شیوه یهک وه ریان ده گیزیت که زیانی بو
که سه کان نه بیت.

موسا عه نته ر ده نووسیت:

(هه رگیز له بیرم ناچیت، هاوړییه کمان به
ناوی محمه د به گرانی تووشی نه خوشیی
سیل بیوو. هه موو داخوازییه کانی رهت
کرا بوونه وه. پوژیک محمه د له دانیشتی
دادگا دا هه لسا یه سهرین و به زمانی کوردی
سووکایه تی به ده ولت و حکومهت و
دادگا کرد. کاتیک دادوهر داواى له سالج
نه فهندی کرد وته کانی وه رگیزیت، نهو به
نزیکه به مجوره وه ری گیزا: به ریزم، من
بیئاوانم. وهک ده بینن نه خوشییه کی گرانم
هه یه. خاوه نی مال و مندالم. تکا له دادگای
بالاتان ده که م ئازادم بکن با له ناو مال
و مندالی خومدا بمرم. دواچار دادگا

محهمه‌دی ئازاد کرد و بریاری دا پئویست ناکات له دانیشتنه‌کانی داهاتووی دادگادا ئاماده بیت. پاشان ئیمه‌یش ئازاد کراین. دواي چوار یان پینج سال سهرم له سالح ئه‌فندی دا. له هه‌لیکدا به گالته‌وه لیم پرسى: "خوجه‌م، تو وه‌رگێری سویندخۆر بوویت. چۆن به‌و جۆره وه‌رت گێرا؟" ئه‌و به‌م به‌سه‌رهاته‌ی سه‌عدی شیرازی وه‌لاممی دایه‌وه:

له‌نیوان شای ئێران و فه‌رمانه‌ه‌وای هندستاندا شه‌ر ده‌قه‌ومیت. شای ئێران به‌سه‌ر سوپای هندستاندا سه‌رده‌که‌ویت و فه‌رمانه‌ه‌وا به‌ دیل ده‌گریت. فه‌رمانه‌ه‌وا ده‌هیننه دامینی ته‌ختی شا و ئه‌م سه‌رزه‌نشستی ده‌کات و پێی ده‌لێت بۆچی خۆی له‌ قه‌ره‌ی کاری گه‌وره داوه و بیرى له‌م پۆژه نه‌کردوه‌ته‌وه. پاش ئه‌وه‌ی وه‌رگێر قسه‌کانی شای ئێران بۆ فه‌رمانه‌ه‌وای هندستان وه‌رده‌گێریت، ئه‌م له‌ وه‌لامدا ده‌لێت: "به‌دپه‌ه‌شتی مه‌که! ئیمه له‌ دژی یه‌کدی شه‌رمان کرد. هه‌ر ده‌بوايه یه‌کێکمان بیه‌زین. ئیستا من به‌زیوم و دیلی ده‌ستی تۆم. پئویست به‌ جێنودان ناکات، چیت له‌ ده‌ست دیت، درێغی مه‌که." دوو وه‌رگێر له‌ نیوان شا و فه‌رمانه‌ه‌وادا ئه‌رکی وه‌رگێران به‌جێ ده‌هێنن. شا داوایان لێ ده‌کات قسه‌کانی فه‌رمانه‌ه‌وای بۆ وه‌رگێرن. وه‌رگێری یه‌که‌م قسه‌کانی فه‌رمانه‌ه‌وای هندستان به‌مجۆره وه‌رده‌گێریت: "به‌پێزم، من ده‌زمانی هاوتای ئیوه نیم. به‌لام ناپاک و لیبووکه‌کانی ده‌وروبه‌رم هانمیان دا و منیش ئه‌و مله‌وپیه‌م کرد." شا ئه‌م قسه‌نه‌ی زۆر پێ خۆش ده‌بیت و فه‌رمانه‌ه‌وای هندستان ده‌به‌خشیت. وه‌رگێری دووهم خۆی پێ ناگیریت و هاوار

ده‌کات: "گه‌وره‌م، فه‌رمانه‌ه‌وای هندستان وای نه‌گوت، به‌لکو سووکایه‌تی و جێنوی به‌سه‌رتاندا باراند." شا له‌ وه‌لامدا ده‌لێت: "ده‌ واز بینه توخوا! درۆکه‌ی ئه‌و له‌ پاستیه‌که‌ی تو زۆر باشته‌ره. ئه‌و ژیاينکی پزگار کرد، تۆیش هانی ئه‌نجامدانی تاوان ده‌ده‌یت. سالح ئه‌فندی دواي گێرانه‌وه‌ی ئه‌و به‌سه‌رهاته به‌رده‌وام بوو و گوتی: "وه‌رگێرانی من له‌و دانیشتنه‌که‌ی دادگادا وه‌ک ئه‌م به‌سه‌رهاته وابوو. ده‌زمانی سوینده‌که‌م ده‌شکینم، به‌لام ئه‌و چاکه‌یه‌ی که پێم وابوو له‌و ساته‌دا ئه‌نجامی ده‌ده‌م، به‌زیادیشه‌وه که‌فاره‌تی ئه‌و گوناوه‌که‌مه."

گفتوگۆی شینه و "کا" له پۆمانی "به‌فر"دا (خه‌یالی نه‌ده‌بی):

که‌سایه‌تی "شینه" که له پۆمانی "به‌فر"دا ئاشنای ده‌بین، ئیسلامیه‌کی توندپۆیه و زۆری مه‌به‌سته "کا" بیهینیت و بزانیته بۆچی بۆ قارس هاتوه. پاموک ده‌نووسیت:

(له‌په‌ر هه‌ردوو شانی "کا"ی گرت، له‌ خۆی نزیک خسته‌وه، پوو‌مه‌ته‌کانی ماچ کرد و پێی گوت: "تو ده‌رویشیکیت ته‌مه‌نی خۆت به‌ شیع‌ر به‌خشیه‌وه. نابیت به‌ ئامیری ئه‌وانه‌ی خراپه‌ ده‌ره‌ق به‌ موسلمانان و لیقه‌وماوان ده‌که‌ن. هه‌روه‌ک چۆن من متمانه‌م به‌ تو کرد، تۆیش به‌ منت کرد و به‌ناو ئه‌م به‌فره‌دا هاتیت بۆ لام. ده‌مه‌وێت له‌بری سوپاسکردن، به‌سه‌رهاتیکێ واتادارت بۆ بگێرمه‌وه." به‌ رێتمیکێ نیوه‌ شانۆیی و نیوه‌ ئاسایی نیگای بریبه‌ ناو چاوه‌کانی "کا" و گوتی: "بگێرمه‌وه؟" ... "بگێرمه‌وه."

له‌ زه‌مانی زۆر کۆندا، له‌ ئێران قاره‌مانیکێ بیتاوتا و شه‌رقانیکی ماندوونه‌ناس هه‌بوو. هه‌مووان ده‌یانناسی و خۆشیان ده‌ویست. با ئیمه‌یش وه‌ک ئه‌و که‌سانه‌ی له‌و سه‌رده‌مه‌دا خۆشیان ده‌ویست، بلێن ناوی پۆسته‌م بوو. پۆستم پۆزیک له‌ کاتی

پاودا پئی لی ویل دهییت، کاتیک شهویشی بهسهردا دیت و خهوی لی دهکهویت، ئهسپهکهی ون دهییت. بهدهم گهپانهوه به دواي ئهسپهکهیدا که ناوی رهخش بوو، دهچیته خاکی دوزمن، واته ولاتی توورانهوه. لهبهر ئهوهی ناوبانگی پیش خوی گهیشتبوه ئهوی، ناسرایهوه و ههلسوکهتیکي باشی لهگهل کرا. دواي نانخواردن دهچیته ژووری ههسانهوه، لهو کاتهدا کچی شا دهچیته کنی، ئهقینی خوی بۆ بهیان دهکات بۆی و پئی دهلیت دهیهویت مندالیکي لئی بییت. به جوانی و زمانی لووسی خوی پۆستم لهخشته دهبات و پیکهوه دهنون. بهرهبهیانی پۆژی دواتر پۆستم قۆلبهستیک بۆ ناسینهوهی مندالهکهی بهجیدههییت و بۆ ولاتی خوی دهگهپیتهوه. کورپهکهی -ئهوان ناویان ناوه زۆراب و با ئیمهیش ههروا ناوی بهیتین- کاتیک دواي سالانیکي دريژ تیدهکات کورپی پۆستمی پالهوانی داستانه، دهلیت: "پوو له ئیران دهکهم، کهیکاوسی شای زۆردار له تەخت دههینمه خوارهوه و باوکم دهخمه جی... پاشان دهگهپیمهوه بۆ تووران، شا ئهفراسیابی شای زۆرداری توورانیس وهک کهیکاوس له تەختی پاشایهتی دههینمه خوارهوه و خۆم تاجی پاشایهتی لهسهر دهکهم! ئهو کاته پۆستمی باوکم و خۆم، ئیران و تووران، واته ههموو جیهان به شیوهیهکی دادپهروهرانه بهپێوه دههین!" ئهمه گفت و بیرکردنهوهی زۆرابی ساده و نیازپاک دهییت، بهلام هیشتا تینهگیشتبوو دوزمنهکانی چهند قریژ و تهلهکهبازن. شای تووران شا ئهفراسیاب سههرپای ئهوهی نیازی زۆرابی بۆ ئاشکرا دهییت، به بیانوی شهپی دژ به ئیران پشتیوانی لی دهکات، بهلام کۆمهلیک سیخوڕ دهخاته ناو سوپاوه بۆ ئهوهی نههیلن زۆراب پۆستمی باوکی بناسیتهوه. دواي فریفل، دهسیسه، گهمهی چارههنوسی بهد و پیکهوته نهینییهکانی یهزدانی پهروهردگار، پۆستمی داستان و زۆرابی کورپی دینه مهیدانی شهپ و پیزی سوپا له پشتیانوه پادهوهستیت. ئهمان لهبهرئهوهی

زرییان پۆشیوه، مهیدان له یهکتري دهگرن و یهکدی ناناسنهوه. پۆستم بۆ ئهوهی شهرقانی بهرانبهری فریا نهکهویت هیژی خوی کۆ بکاتهوه، بی ئهوهی بزانتیت کتیه، ههلمهتی بۆ دهبات. زۆرابیش چاوهکانی له دانانی باوکی لهسهر تهختی پاشایهتی ئیران هیچ شتیکی تری نهدهیینی و باکی نهبوو له بهرانبهر کتیدا شهپ دهکات. بهمجۆره ئهم دوو شهرقانه دلفراوان و گهورهیه، ئهم باوک و کورپه، له یهکتري دینه پیشی، شمشیر ههلهکهیشن و سهربازهکانیش له پشتیانوه سهیریان دهکن.)

بهراورد:

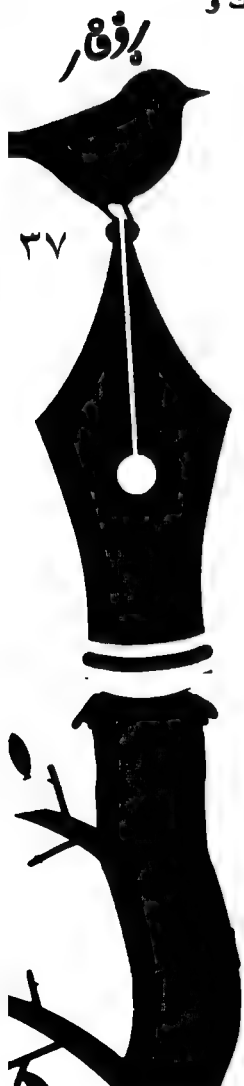
سالح ئهفهندی به گیرانهوهی بهسهرهاتیکی کونی ئیرانی ههلویت و ئامانجی خوی بۆ موسا عهتەر پوون دهکاتهوه / شینه به گیرانهوهی بهسهرهاتیکی کونی ئیرانی ههلویت و ئامانجی خوی بۆ "کای شاکهسی پۆمانی" بهفر پوون دهکاتهوه

سهراوهکان:

- بیرهوهرییهکانم، موسا عهتەر، وهشانخانهی ئافیسنا، ئیستانبول، 1999، ل: 93 - 95 و ل: 97 - 99، (به زمانی تورکی.)
- پۆمانی بهفر، ئۆرهان پاموک، و. له تورکیهوه: بهکر شوانی، ناوهندی پۆشنیری و هونهری ئهندیشه، چاپی سیتم، 2016، ل: 186 - 188 و ل: 153 - 155.

بهکر شوانی

بهکالۆریۆسی پۆژهلاتناسی-بازنهی تورکیاناسی، زانکۆی بۆن، 2016
بهکالۆریۆسی زانستی نهوت و کانهکان، زانکۆی بهغدا، 1991

زمان وەك سەنگەرى دژەكۆلۆنئىالىزم

لە ھەولەكانى مووسا عەنتەردا

ھيوا مووسا

بەرکەۋىتى من لەگەل ناۋى مووسا عەنتەردا دەگەرپىتەۋە سەرەتاي نەۋەدەكان، ئەۋكات لە گوندى "ھۆرىن" بوۋىن، ئىۋاران دۋاي شىۋان لە كاتژمىر حەوت ھەموومان لە چۈرەدەۋرى رادىق ماركە فلىپسەكەى باۋىك كۆ دەبوۋىنەۋە، باۋىك ۋەك ھەمىشە مەۋجەكەى بادەدا، پاش خىشەخش ۋ دەنگىكى ناشاز ۋ تىكەل، دەپۇشستە سەر دەنگى سافى ئەمىرىكا، ئىدى دەنگى ھۆمەر ۋ لارا ۋ مۇئەبەر شىرونى، لە ئەمىرىكاۋە، ئۇقىانۋوسى ئەتلەسى دەبېرى ۋ بەناۋ شاخ ۋ كىۋە بەرزەكانى كوردستان ۋ بەناۋ داربەپوۋەكانى شاخى بەمۇدا، خۇيان دەكرد بە حەۋشەكەى ئىمەدا. ھۆمەر ۋ ھاۋرپىكانى دەستيان دەكرد بە ھەۋال، ئەۋ پۇژگارە بۇ ماۋەيەك باس باسى مووسا عەنتەر بوۋ، ناۋەكە بۇ ئىمە غەرىب نەبوۋ، چۈن باۋىكى ئىمەيش ناۋى مووسا بوۋ، ھەستمان دەكرد كەسىك كۆژراۋە، بەلام دروست نەمان دەزانى چىيە، راستى ئىمە چاۋەپى گۇرانبىيەكى "زىرەك، يان خالقى ۋ ماملى"مان دەكرد، باۋىك دەيگوت ئەۋە پىۋىكە كوردى توركيایە كۈشتۋويانە. واتە مووساى باۋىكمان لە باشۋور ھەۋالى كۈشتى مووسا عەنتەرى لە باكۋور بۇ پوۋن دەكردىنەۋە لە زمانى ھۆمەر دزەبىيەۋە. ئەۋ رادىق ماركە فلىپسە، كە تەمەنى بىست سال دەبوۋ، گەشتى پۇخى باۋىك بوۋ، بە جۇرىك باۋىك بە ئەۋ رادىۋۋە ھەمو ئىۋارانىك گەشتىكى بە دەۋرى جىھاندا دەكرد لەناۋ ئەۋ گوندە قول ۋ شارۋەى بن زنجىرە شاخى بەمۇدا.

بۇ دەبىت مووسا ۋەك چالاكۋانىكى دژەكۆلۇنئىالىزىمىك بناسلىن

پەنگە قسەكردن لە دەرەۋەى ئەدەبىياتى كۆلۇنئىالىزىم، بەتايىبەتەش خەباتى دژەكۆلۇنئىالىزىم (داگىركارى) نەتوانىت گىرنگى ئەۋ ھەۋل ۋ خەباتەى مووسامان بۇ بگۈزىتەۋە، بە جۇرىك ۋەك خەباتكارىكى ئاساىيىتە بەرچاۋمان. بەلام كاتىك لە ئەدەبىياتى ئەنتى

كۆلۇنئىالىزىم ۋ پۇست كۆلۇنئىالىزىمەۋە ھەۋلەكانى مووسا دەخۇنىيەۋە، ئەۋكات دەزانىن ئەۋەى مووسا كوردۋويەتى ھەلگىرسانى شۇرپىك بوۋە دژ بە كۆلۇنئىالىزىمى توركى ۋ ھەر خۇيشى رابەرايەتى ئەۋ شۇرپەى كوردۋە. لەم پوۋەۋە ئەگەر تەماشىا بىكەپن ھەۋلەكانى مووسا لە كۆپ ۋ كۆبوۋنەۋە ۋ ئاگادار كىرنەۋەى كورد بۇ ئەۋەى دەست بە زمان ۋ كۈلتۋورى خۇيانەۋە بگىرن ۋ لەباتى زمانى تورك (داگىركار)، زمانى كورى بەكار بېتىن، لە ھەۋلە سەرەتايىيەكانى فانۋون دەچىت كاتىك ۋەك پزىشكىك لە جەزائىر خەبات دەكات بۇ ئاگادار كىرنەۋەى جەزائىرىيەكان؛ فانۋون لە سەرەتادا بە كۆپ ۋ كۆبوۋنەۋە ۋ نوۋسىنى دەيان بابەت ۋ دۋاجار كىتەبەكانى ۋەك ماسكى سېى ۋ پىستى رەش، لەگەل چەۋساۋەكانى جەزائىر ئاگادار دەكاتەۋە، ھەتا ئەۋەى دژ بە گوتارى ناتۋندوتىۋى گاندى

دەۋەستىتەۋە ۋ تۋندوتىۋى دەكات بە دۋاچانس ۋ رېگەيەك بۇ دەرچۈن لە كۆلۇنئىالىزىم. دەبىننن مووساش لە رېگەى نوۋسىنەكانى ۋ دەر كىرنى پۇژنامە ۋ بلاۋكراۋەى كوردى، تەناتەت نوۋسىنى شانۋنامەيەكى ۋەك "بىرنا رەش" ھەم كۆمەلگەى كوردى ئاگادار دەكاتەۋە لە پىرۇژەكانى داگىركار، ھەم داۋايان لى دەكات زمان ۋ كۈلتۋورى خۇيان بپارىزن لە بەرانبەر كۈلتۋور ۋ زمانى داگىركاردا.

كۆلۇنئىالىزىم ۋ گوتارى ھەژمۋونى لە توركىا ئەگەر چاۋىك بە ئەدەبىياتى كۆلۇنئىالىزىم (داگىركارى) لە سەدەى پازە بەۋلاۋەدا بخشىننن، دەبىننن كە چۆن زمان پۇلى خۇى گىتراۋە لەناۋ ئەۋ ئەدەبىياتەدا، بېۋانە ئەفرىقا، لاتىن ئەمىرىكا ۋ ھىندستان، بە جۇرىك داگىركار بۇ ئەۋەى بىتۋانىت گوتارەكەى خۇى (دسكۋرسەكەى) پىشخات دەبوۋ زمانى خۇى بەسەر ئەۋانى تردا بالا

و پیرۆز بکات. ئەویش لە ڕینگەى کۆمەڵىک
مىکانىزمەوه، کە دواتر گرامشى ناوى دەنیت
مىکانىزمەکانى (یان پىۆستىيەکانى) دىسکۆرسى
هەژمۆنى. بە جۆرىک گرامشى باوەرى وایە
بۆ ئەوهى گوتارىک بىت بە هەژمۆنى، ئەوا
پىۆستى بە سى شتە، ئەوانیش: پەرۆهردە،
دەولەت و میدیا.

ئەگەر بەوردى لە ئامانجەکانى ئەم سى مىکانىزمە
ورد بىنەوه، دەبینن سەرچەمیان کار لەسەر
بەهەژمۆنکردن و بالاکردنى زمانىک دەکەن لە
بەرانبەر وێرانکردن و نابووتکردن و سىپنەوهى
زمانى خەلکە ڕەسەنە داگیرکراوەکەدا؛ ئەوهى
لە ئەدەبىياتى پۆست کۆلۆنىالىزمدا ناو دەبریت
(ئىندىجىنيەس(indigenous) . کۆلۆنىالىزم/
داگیرکەر لە سەرىکەوه زمانى داگیرکراو
دەکات بە زمانى دواکەوتوو، ناشرین، زیادە،
ناپىۆست، کەژى و نامرۆف، لە سەرىکىشەوه
زمانى نەتەوهى داگیرکەر دەکات بە زمانى
پىۆست و پیرۆز. ئەگەر گرامشيانە بۆ
ئەم ڕۆلى دەولەت ڕىوانىن لە پىۆسەى
داگیرکارى زمانى کوردى لە باکووردا،
دەبینن دەولەتى تورکى لە سەرەتای
دروستبوونىيەوه ئەو ئەرکەى
پىندەسپێردریت کە زمانى تورکى
دروست بکات، زمانىکى ستاندارد
بکاتە بە بەرگى ئەو مىللەت و
دەولەتدا کە ناوى مىللەتى تورک
و دەولەتى تورکىيە. لەم ڕووهوه
دەولەت لە ڕینگەى مىکانىزمەکان
و دامەزراوەکانىيەوه کە لەبەر
دەستىدايە دەستدەکات بەم پىۆسەيه.

ئىدى لە دواى دروستبوونى کۆمارى
تورکىيەوه، پىرسى سىپنەوهى کورد وەک
نەتەوهىک لەناو ئەو کۆمارەدا دەبیت بە دواپىرسى

ئىتتىک و نەتەوهکان، ئەمەش دواى کۆمەڵکۆزى
ئەرمەنەکان و دەرکردنى یۆنانىيەکان لەسەر دەریای
ناوەراست و دواترىش دەرکردنى پۆنتىيەکانى
سەر دەریای ڕەش. بەلام ئەوهى جىاوازی نىوان
دۆزى کورد و نەتەوهکانى ترە ئەوهيه، کە کوردەکان
جىاواز لە ئەرمەنى و یۆنانى و پۆنتۆکەکان خاوەن
جواگرافىيەکى تر نىن هەتا بۆى بچن، بۆ نمۆنە
ئەرمەنىيەکان، ئەوانەى کە ڕزگارىان بوو و ڕۆيشتن
بەرەو ئەو خاکەى کە ئىستا پى دەلێن ئەرمىنيا،
یۆنانىيەکان و پۆنتۆسەکان پاش کۆمەڵکۆزى و
دەرکردنىان، دواتر ئەوهشى کە مایەوه بەپى
پىکەوتنىک لە نىوان یۆنان و تورکىيادا لەگەل
تورکەکانى نىشتەجى یۆناندا ئالوگۆریان پىکرا، ئىدى
پىرسى ئەو نەتەوانە بەتەواوى کۆتایى هات لە تورکىيە
نۆیدا، بەلام کوردەکان تەنها ئەو جواگرافىيان شک
دەبرد کە لە سەرى دەژيان، لەبەر ئەوه هەولدان
بۆ سىپنەوهى ئەو نەتەوهيه بۆ کۆمار، دۆخەکەى
قورستى و ئالۆزتر کردبوو، چون دەبوو نەتەوهىک
لەناو خۆى و لەسەر خاکى خۆى کۆتایى پى بهینیت،
لەبەر ئەوه لە پىۆسەى سىپنەوهى نەتەوهى کورددا
تەنها خودى فیزىکى کۆتایى بە کىشەکە ناھىنیت،
لەبەر ئەوهيه سىپنەوهى فەرھەنگ، زمان، کۆلتور،
چاند، مێژوو دەبیتە پىۆزە لە لایەن دەولەتى تورکەوه.
حوسىن تاھىر لە نووسىنىکدا ئەمە ناو دەبات بە
جىنۆسایدى کۆلتورى، ئەگەرچى هەتا ئىستا نەتەوه
یەکگرتووەکان لەسەر پىناسەيهکى گشتىگر و دروست
لەسەر جىنۆسىيەى کۆلتورى ڕىک نەکەوتوون،
بەلام لە جارنامەى مافى مەرقۇدا ئاماژەگەلىک هەن
لەو بارەوه کە باس لە مافى خەلکانى ڕەسەن دەکات
و وشەى جىنۆسىيەى کۆلتورى بەکارھىناوه.

جىنۆسایدى کۆلتورى

یەکەم کەس کە پىناسەى جىنۆسایدى کۆلتورى
دەکات ڕافائىل لىمکە، ئەو باوەرى وایە کە جىنۆسایدى

کولتووری سرپنه وه و ویراکردنه. جیتۆسایدی کولتووری بریتیه له پێگریکردن له بهکارهێنانی زمانی گرووپێک، له ژبانی پۆژانه و قوتابخانهدا، ههروهها پێگریکردن له بهکارهێنانی کتیبخانه، مۆزهخانه، قوتابخانه، مۆزهخانهی میژوویی، شوینی نویژکردن و هههناوهندیکی تری کولتووری. جیتۆسایدی کولتووری وهک رافایل لمکن دهلیت: دهکرێ له کاتی شهپ و ئاشتییدا پوو بدات. داگیرکهه باش دهزانیت که زمان تهنها وهسیلهی گواستنهوه نییه لهنیوان مرقهکاندا، بهلکو ئهوه پێگهیهکه بۆ دۆزینهوهی خۆت، جوگرافیاکهت، زیندوووهیشتنهوهی فهرههنگ، زمان ئهوه شوینهیه وهک هایدگر دهلیت که ئیمه وهک مالیک نهشونما دهکهین تییدا، ئهوه مالی بوونه، مرقف له پێگهی زمانهوه دهتوانیت خۆی به ئهوانی تر بناسیتیت و وهردهرخات. له بهر ئهوهیه کۆلۆنیالیزی تورکی به باشی درکی ئهوهی کردووه که ئهگهه بیت بیانهوین کۆتایی به دۆزیک بهینن به ناوی کوردووه له تورکیا، ئهوا دهبیت زمانهکهیان لیوههرگرینهوه. لهم پوهوه چهند بریارێک دهدریت. بۆ نمونه:

له ۱۹۲۴/۳/۳ موستهفا کهمال بریاریدا به پێگریکردن له بهکارهێنانی زمانی کوردی، پێگریکردن له خویندن به زمانی کوردی، ههموو بلاوکراوهیهک به زمانی کوردی قهدهغه کرد.

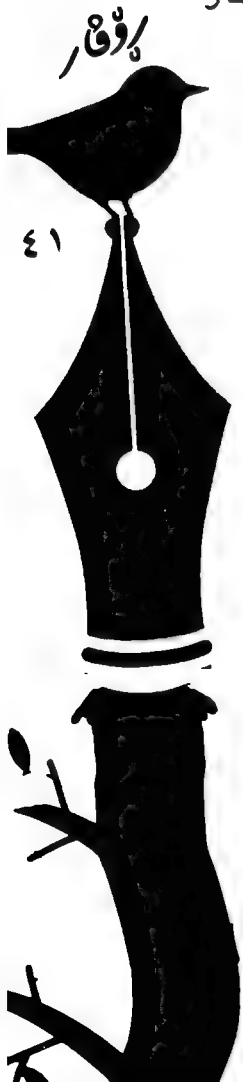
دوا بهدوای ئهم بریاره سهروک وهزیران عیسمهت ئینهنو بریاردا و گوته: که ناسیۆنالیزم کللی پیکه وه بهستن و پیکه وه گونجانی کۆمه لایهتییه له تورکیا، تهنها تورکهکان دهتوانن قسه بکهن له تورکیا، مه بهستی ئهوه بوو که دهبیت ههموو به تورکی قسه بکات و ببیت به تورک، ههموو دانیشتوانی تورکیا دهبیت ببن به تورک و ئهوهشی ئهم یاسایه قبول نهکات دهبیت له ناو بیریت.

نوسه ره کوردهکان ناچار کران، به جۆریک که دهبوو به تورکی بنوسن، خیزانه کوردهکان ناچار دهکران له مالهوه به تورکی قسه بکهن، لهم پوهوه زۆربهی

کوردهکان بۆ ئهوهی ژبانیکێ نه زانیان. له زمانی خۆیان دهکرد. جهمیل بایک ههسارهوکی ئیستای که جهکه و کهسی یه کهمی په کهکه، چیرۆکیک دهگێریته وه و دهلی: سالیک، کۆتایی ههفتاکان بوو، له مالی ئیمه کۆبوونه وه یهک هه بوو له گهله ههشت هه فالدا، که سهرقالی دروستکردنی په کهکه بووین، باوکه هاته ژووره وه و گوته جومعه (بایک) سهرقالی چیت، دهتهوێ حیزب دروستکهیت و کوردایهتی بکهیت؟ کورم برۆ زمانی تورکی فێربه، بیه به تورک بۆ ئهوهی ژبانیکێ شایستهت دهستکهوینت و بژیت، بۆ ئهوهی نه مری له برسا.

موسا عهنتهر به گۆز زۆنی نه بووندا ده چیتمهوه

فانۆن له کتیبی پستی رهش و ماسکه سپیهکاندا، باس له دۆخیک دهکات که داگیرکراو تییدا، سهه به زۆنی نه بوونه، به پای فانۆن له ئهدهبیاتی کۆلۆنیالیزمدا جیهان یهک زۆنه، ئهویش زۆنه بۆ پیاوی سپی، به جۆریک کهسی رهشپێست لهو زۆنه دا نییه. ئهوه زۆنیکی نییه تییدا بژی، بهلکو ئهوه تهنها خزمهتکاری پیاوی سپیه له زۆنی سپیدا. کورد له تورکیا لهم دۆخدا بووه، که وهک بوویهک نه دهکرا بژی، فانۆن باوهری وایه که ئهم زۆنه کۆتایی ههموو شتیک نییه، چون ئهم زۆنه وا دهکات کهسی رهشپێست دهست بکات به شۆرشکردن، ئهگهه ئهم دۆخهیه رهشپێست بگوازینه وه بۆ دۆخی کورد له تورکیا، ئهوا درکی ئهوه دهکهین که چۆن زۆنی پیاوی تورک، دهبیته سه رهه لانی شۆرش و بهرگری له پۆح و کهسایهتی موسا عهنتهردا، ئهوه تهنها زۆنی پیاوی تورکه، موسا وهک شۆرشگێریکی رادیکال ناچار دهکات له بهرانبهر ئهوه زۆنه دا دهست به جووله و شۆرش بکات، که زمانی ئهوی قبول

نېيە، مووسا دەيەوئى لە ڤىنگەى زمانەكەيەوہ بلىئ
نايىت تەنھا يەك زۆن ھەيىت، ئەو زۆنەش تەنھا
بۇ زمانى ئىوہ و كولتوور و فەرھەنگى ئىوہ بىت،
بەلكو دەيىت زمانى ئىمە و كولتوور و فەرھەنگى
ئىمەيش لەناو ئەو زۆنەدا جيگەى بىتەوہ، ئەگەر
بېيارە زۆنىك ھەيىت ئەوا دەيىت بۇ ھەموان
بىت. كۆى تىكۆشان و ھەولى مووسا لە ئەم
بوارەدا چېر بووہتەوہ، بە جۆرىك ئەو دەيەوئى بە
داگيركەر بلىئ ئەوہى تۆ نكۆلى لى دەكەيت ئىمە
بەرگى لى دەكەين و دەپپاريزين، ئەو زمانەى
تۆ بە نەبوو ناوى دەبەيت، ئىمە جگە لەو زمانە
زمانىكى تر شك نابەين بۇ تىگەشتن و گفتوگۆ.
لە يادداشتەكانيدا، چەندىن چىرۆك لەپشت
ئەو ھەولەى مووساوە دەبينىن، بۇ نمونە
ئەو لە دادگادا زۆرى لى دەكەن بە توركى
قسە بگات و ئىفادە بدات، چۆن دەولەت تەنھا
يەك زمان دەناسىت، ئەويش زمانى توركيە،
بەلام مووسا سوورە لەسەر ئەوہى بە
كوردى ئىفادە بدات، ھەتا دادگا ناچار دەكەن
كە وەرگىزىكى كوردى بۇ بەينىن، ئەمە ئەو
ھەولە دژەداگيركاريەيە (دژەكۆلۆنياليزم)،
كە فانون باسى دەكات و باوہپى وايە،
كە كەسى داگيركراو لەناو زۆنى
نكۆلىلىكراودا ھۆشيار دەيىت و
دەست بە شۆرش دەكات. مووسا
بەمە ناوہستىت، لە پۆژنامەكەيدا
بە كوردى و توركى بلاو دەكاتەوہ،
ئەو زمانەى كە نكۆلى لىكراوہ،
كەچى مووسا دەيخاتە سەر پەپەى
پۆژنامەكان.

زمان وەك سەنگەرى دژەكۆلۆنياليزم

ئەگەرچى مووسا ماوہيەكى كەم پەيوەندى
دەكات بە پارتى كۆمەنىستى توركياوہ، بەلام ئەو

زياتر خۆى بۇ پاراستنى زمانى كوردى تەرخان
دەكات، قورسايى مووسا لەسەر زمان و فەرھەنگى
كوردى كەوتووہ. مووسا باش دركى ئەوہى كوردوہ
كە بۇ مانەوہى نەتەوہيەك، خەباتى فەرھەنگى
ھىندەى خەباتى چەكدارى پۆلى گرنگى ھەيە.
لەو قۇناغەدا مووسا عەنتەر وەك پۆشنىرىك بە
باشى دركى بە گرنگى زمانى كوردى كوردوہ، بەئاگا
بووہ لەوہى كە كاركردن لەسەر سىرپىنەوہى زمان
چەند گرنگ بووہ بەلاى كۆلۆنياليزمى توركيەوہ،
دەكرى ئەم ئاگايىەى مووسا لەسەر پۆلى زمان
چ لاى داگيركراو و داگيركار (كۆلۆنياليزم
و كۆلۆنيكراو) بەھۆى نزىكى لە بنەمەلەى
بەردخانىيەكان و بەتايىبەت لە كامەران بەدرخانەوہ
بوو بىت، چۆن بەدرخانىيەكان پۆلىكى گرنگ دەگىرن
لە پارىزگاركردن و مانەوہى زمانى كوردى، ئەم
نزىكيەى مووسا دەكرى ھۆكاريكى بنەپەتى بوويىت
كە مووسا زووتر دەستى بگات بە كىتب و زانىارى
و پووداوەكانى دنيای دەرەوہ. لەم پوودەوہ دەكرى
عەنتەر ئاگادارى ئەدەبىياتى كۆلۆنياليزم بوويىت لە
ئەفريقا. مووسا لە ميژووى كۆلۆنياليزمەوہ فيربووہ
كە ئەگەر بىت و زمانى توركى بىت بە زمانى ناچارى
و كوردەكان ناچار بكرىن زمانەكەيان لە بىر بچىتەوہ،
ئەوا بەئاسانى داگير دەكرىن و پړوسەى سىرپىنەوہ و
تواندەنەوہيان پىشتەر دەكەويت، ھەمان دۆخى ئەفريقا
بەسەر كورددا دىت، لەبەر ئەوہبوو كە پاراستنى
زمانى كوردى گرنگترىن ئەركىك بووہ بەلاى مووسا
عەنتەرەوہ.

پىشاندانى جياوازي وەك چەكى مانەوہ

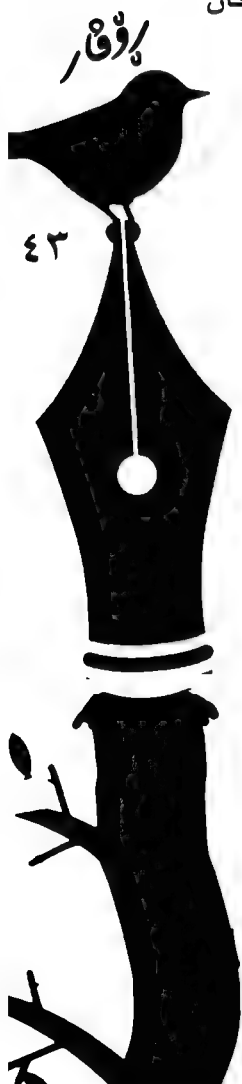
ھەولەكانى مووسا لە بوارى دژەكۆلۆنياليزمدا
لە ھەندى شويندا ئاستى زمانى تىپەر كوردوہ
و ھەولى داوہ لە زۆر پوودەوہ بەتايىبەت لە پوودە
فەرھەنگى و كولتوورىيەكەشەوہ، ئەو ئارگومىنتە
بخاتە پىشەوہ كە كورد لە ئەوانى تر ناچىت، ئەو

نەك تەنھا زمانىكى تايىبەت بە خۆى ھەيە، بەلكو كولتور و پوانىنىكى تايىبەت بە خۆيشى ھەيە، موسا زورجار ئەم شەپە تەنھا لە ئاستى دەولەتى توركدائا ناكات، بەلكو مەيدانەكە دەگوازىتەوہ بۆ ئاستىكى سەرووتر لە دەولەت، ئەویش ئاستى دىن و نەتەوہ موسلمانەكانە، لەم ڤوہوہ عەنتەر لە ئارتىكەلىكىدا كە لەسەر كۆمەلىك ژنى كوردە لە ناوچە جياوازهكانى كوردستان، ھەولەدات لە ڤىگەى دەرخستنى جياوازىي ژنى كوردەوہ ئەوہ دووپات بكاتەوہ كە ئەم نەتەوہيە نەك زمانەكەى، بەلكو خاوەن ئەخلاق و كولتورىكى تايىبەت بە خۆيشىيەتى، كە تىيدا ژنەكانى لە ژنى عەرەب و تورك و فارس و تەواوى مىللەتانى موسلمان ناچن، ئەویش لەو يەكسانىيە جىئەدەرييەدا خۆى دەبينىتەوہ كە لەناو كۆمەلگەى كوردیدا ھەيە، كە تىيدا ژنەكان ۋەك پياوہكان مافى خۆيان ھەيە لە ڤووى كۆمەلايەتى و ڤىگە كۆمەلايەتەكەيانەوہ. يەكىك لەو مىكانزىمانەى بەردەوام كۆلۇنيالىزم كارى لەسەر دەكات، ئەویش زالىردنى گوتارى نەتەوہى بالادەستە، ۋەك لە سەرەوہ لای گرامشى ڤوونمان كردهوہ. بەلام موسا دىت لە ئارتىكەلىكىدا لەسەر چەند ژنىك ئەو گوتارە تىك دەشكىنىت كە دەيەوئى ژنى تەواوى موسلمان ۋەك يەك ببىنىت و جياوازييە كولتورىيەكان بسڤىتەوہ. لىزەدا ھەولەدەم ئەو چەند دىرەكەى كە لە وتارەكەى موسا عەنتەر خۆيدا ھاتوہ لەسەر پىشاندان و خستەڤووى ژنى كورد ۋەك بوونىكى يەكسان و خاوەنكەسايەتى لەناو كۆمەلگەى كوردیدا ۋەربگىڤم و داىبنىم، بۆ ئەوہى ئەوہ بزانىن كە موسا عەنتەر چۆن دەيەوئى لە ڤىگەى پىشاندان و جياوازىي ژنى كورد لە كۆمەلگەى كوردیدا لەوانى تر جودا بكاتەوہ، بۆ ئەوہى ئەو بۆشايىيە بەجى نەھىلىت بۆ كۆلۇنيالىزم (داگىركار)، ھەتا بە گوتارى ھەژموونى خۆى ڤرى بكاتەوہ و گوتارى داگىركارى خۆى بچەسپىنىت لە ڤووى دىنەوہ. سەرەتا موسا عەنتەر ئارتىكەلىكى كورت لەژىر

ناونىشانى "ڤىگەى ژنى كورد لە ميژووى كورد" - سەزى دەكاتەوہ، كە لەو ئارتىكەلەدا موسا باس لە يەكسى نىوان ژن و ڤياو دەكات لەناو ميژووى كۆمەلى كوردیدا. عەنتەر سەرەتاي نووسىنەكەى بەم رستەيە دەست ڤى دەكات: "ئىمە لە كىتەبە كۆنەكانەوہ، لەناو ژنەكانى كوردەوہ يەكسانى ژن و ڤياو دەبينىن". ئەو بەردەوام دەبىت و دەلىت ئىمە ئەم يەكسانىيە لەناو مىللەتە موسلمانەكانى تردا نابىنىن. ژنى كورد ۋەك ژنى ناو مىللەتانى تر نەبووہ. ئەوان بەزۆر ڤووبەڤووى ڤۆشنى سەرڤۆش نەبوونەتەوہ و لە ڤووى ڤىگەى كۆمەلايەتەوہ لە ڤياو جيا نەكراونەتەوہ، جگە لەو كەمە ژنەى كە سەر بە چىنى فېودالە ئەرستوكراتىيەكەن. لەگەل ئەوہشدا ڤياوى كورد فرەژن نەبووہ. لەو جۆرە ڤياوانە نەبووہ كە كەسايەتەيەكەى فرەژنى ھەبىت. تەنانەت لە ڤووى جەنگاۋەرى و شەرىشەوہ ژنەكان

ھاوشانى پياوہكان جەنگاون، بەتايىبەت جەنگ لەنىوان خىلەكان و فەرمانڤەواكان ڤوودەدا، ئەوا ژنەكانىش چەكيان ھەلدەگرت و ھاوشانى پياوہكان شەڤيان دەكرد، ھەندى جارىش گولە و كەرەستەى جەنگيان بۆ پياوہكان لە بەرەكانى جەنگ دەبەرد.

عەنتەر لە نووسىنەكەيدا ئاماژە بە كۆمەلى ژن دەكات لە ناوچە جياوازهكانى كوردستان، لەوانە: "عادىلە خانم لە ھەلەبجە"، ھەروەھا باس لە ژنىكى ناوچەى مىردىن دەكات. بەناوبانگترىنيان ئەو ژنەيە كە ناوى "پەريخان" بوو، سەرکردايەتى و رابەرى خىلى رامانى كړدووہ، ھەتا كۆڤەكەى گەورە بوو و توانىويەتى فەرمانڤەواى بكات. تەنانەت كۆڤەكەشى كە بوو بە فەرمانڤەوا، ھەر بە ئەمىن پەريخانى بانگيان دەكرد. ئەمەش بەلگە بوو لەسەر ئەوہى پەريخان زياتر لە پياوہكەى ناوى بەناو خىلەكەدا ڤۆشستووہ و ناوبانگى ھەبووہ.

يەككىلى تر لە ژنەكان شەمسی خاتوونە، كە
 لە ھۆزى عومەريان بوو، كاتىك پياوھەكەى
 كە ناوى عومەر بوو، مرد، راستەوخۆ بوو بە
 سەرۆكى ھۆزەكەى، ئەویش سەرۆكھۆز بوو
 ھەتا كۆپرەكەى "موحەمەد" گەرەبوو و توانى
 دەسلەلتى ھۆزەكە بگریتە دەست. ئەویش ھەر
 بە ناوى موحەمەد شەمسىيەو ناوبانگى پەيدا
 كرد و ناسرا نەك بە ناوى باوكىيەو. يەككىلى لە
 ژنەكانى دىكە فەسلە خانە، كە كە سەرۆكھۆزى
 تەمىكە بوو بۆ ماوھى چل سال، ھەتا لە سالى
 ١٩٦٣ مردوو، تەنانت يەكەم ژن بوو كە
 بوو تە موختار، وەك موختار ھەلبژێردراو
 لە توركيا، چون ھىچ پياويك وەك ئەو
 باوهرپىكراو نەبوو.

سەرچاوەكان:

<https://plato.stanford.edu/index.html>

بیرەوهرییهكانم، موسا عەنتەر، وەرگیرانی لە

تورکییهو: محەمەد عەزەدین، لە بلاوكراوھكانى

دەزگای فام، چاپى دووهم، ھەولیر ٢٠٢٢.

وتووئژ له گه‌ڵ لاوێکی ٧٥ ساڵه

فرات جهوه‌ری

گۆڕینی له کرمانجیی ژووڕینه‌وه: سه‌لاحه‌دین بایه‌زیدی

به دريژايي سهدهي پابردوو، ژمارهي ئهو كهسانهي له ناو كوردان ههلكهوتوون، له پههجهكاني دهست تيناپهپن. من به مندالي، دوو ناوم بيستبوو؛ يهكيان ئهديب قهرهخان و ئهويتريان موسا عهنتهر. ههر دوو كيان خهلكي ناوچهكهي من بوون، له خومان بوون، بهلام وهك ئهفسانه وا بوون. له ناو شهوهزهنگ و تاريكيذا، دوو چروسكهي پوناهاي بوون. دهيانويست به شوقي خويان جفات پووناك بكهنهوه.

سالاني ههرزهكاري، ئهوهدهمانهي منيش خوم به جيهاني كتيب سپاردبوو و دهستم بۆ نووسين بردبوو، ويستم شوينيني ئهم پووشنيرانه بگرم. دهويست له كوري ئهوان دابنشم و گوئ له پايژيان بگرم. دهويست بيانينم و سهردهر له فكري ئهوان دهريكه. كه بهو تهمهنه گيشتم، ئهديب قهرهخان كوچي دوايي كردبوو، بهلام موسا عهنتهر ههروا دهژيا. ئهويش بۆ ئهوهي كوتايي به تاسهكاني بهيني، له ئيستانبولهوه پووي له زندي خوي كردبوو و له گونديكي سر به نسيين به ناوي ستليل نيشتهجي ببوو. ههنگين من له نسييني بووم، ستليل له بنهپالهوه بوو. له نووسيني دروشم لهسر ديوارهكان وهپهز ببووم، له مشتومري فهلسهفهي ماترياليست و پهيوهندي ديهالهكتيك گيهانهسر ببووم، بيروكهي ديكتاتورياي پروليتاريا له لاي من درزي تي كهوتبوو، وازم له تيكوشاني بيواتا بۆ دهسهلاتداريتي تاكحزبي هينابوو و گيرودهي نهخوشي نووسين به زماني كوردي ببووم. له وهشه نووسين به كوردي مني وشيار كرديتهوه و واي كردي ههست به

پاستيي خوم بكه. بۆيه ئاخروئوخري سالاني ههفتا، لهگهله دوو هاوپي ترم، پوومان كرده ستليل بۆ ئهوهي سهرتيك له موسا عهنتهر ههليين؛ موسا عهنتهرتيك كه ئهودههم بههوي نووسيني شيعريك به ناوي "قمل" ببوو ئامانجي هيرشان. له بهر ئهم شيعره، ههنديك دهيانويست له گرتووخانهي بپهستيون و ههنديكيش داوايان كردبوو له سيداره بدرئ.

پوژتيك له پوژاني هاوين، كاتيكت له دهركاي موسا عهنتهرمان دا و ئهو به پوويهكي گهشهوه فهرمووي ژوورهوهي كردين، توژقاليكت ناساغي له پوخساريدا بهدي نهدهكرا. موسا عهنتهر كه دوو - سي وهچه له ئيمه گهرهتر بوو، وهك ئهوهي هاوپي گياني به گيانيمان بين، سهرى قسهي لهگهله كردينهوه. جلوهبرگي، ههلسوكهوتي، ههستان و دانيشتنيشي جياوازييهكي ئهوتوي لهگهله هبي ئيمه دا نهبوو. بهلام له ههموو پوويهكهوه له ئيمه بهئهمووتر و دنيايدهر بوو. له گونديك هاتبووه دنيا، ژيانكي پر كهندولهندي تيهپراندبوو، گهلهك كتيبي خويندبووهوه، له بهر خويندنهوهي ئهم كتيبانه تووشي تهشقهله ببوو؛ كهوتبووه گرتووخانهوه، له ئهستهنبول له تهك پياوماقوولي كورد و تورك ههلسوكهوتي كردبوو، خووشي كهسيكي قورس و گران بوو؛ فيري ژياني شارنشيبي ببوو و بهو ههمووه ئهموونهوه گهپابوووه گوند. دهويست دوايين سالهكاني ژياني، له گوندهكهي، له زيڊ و دهقهرى بيرهوهرييهكاني زاروكيتي و لاوهتيذا تيهپريني.

به دهم باسوخواسيكي دوور و دريژ لهگهله ئيمه دا، چيشتي بۆ لي ناين. كاتيكت چيشتهكه ئاماده بوو، له چهوشه، لهسر ميزهكهي دانا. دهتگوت له شوينيني دوورهولات و له باخچهيهكي ئهستهنبول يان له ماليكي ئهوروپا دانيشتووين. به كيڊ و چه تال، ههم نانمان دهخوارد و ههم قسهمان دهكرد. باخچهكهي به دار و گوئي رهنگين خهملابوو؛ جوگهلهي ئاو و ماسي جوړاوچور پوهالتيكي تاييه تيان به باخچهكه

به خشیبوو. موسا عهنتەر وهک زانا و فهیله سووفیک به ناخی قساندا پۆچوووو. کاتیک بیستی من به کوردی ده نووسم، زۆر خوشحال بوو، به لام هاوکات دلێشی به من سووتا. به ئەزموونه کانی خۆی پادەیزانی له بهر نووسینی به کوردی بۆی ههیه چ به لایه کم بیته سه. به لام کاتیک پیم گوت ئاماده کاری بۆ چوونه دهروهی ولات دهکهم، پهنگ و پرووی کرایه وه. باسی سویدی بۆ کردم. ژن و منداله کانی هه موویان له سوید نیشته جی ببوون، به لام ئەو ولاتی به جی نه هیشتبوو. پیم وایه یه کهم جار ناوی ئەو ولاته له زاری موسا عهنتهروه بیست که پتر له چل سالی ته مهنمی تیدا تیپه پری. گوتی ئەگەر پۆیشتی، برۆ سوید. له وی ده توانی په ره به زمانه کهت بدهی و به ئاسانی بنووسی. به قسه م کرد و سالی ۱۹۸۰ پروم کرده سوید. له سوید زمانه کهی خۆم تیف تیفه دا و پیم نووسی. یه کهم جار، دواي ده سال گه پامه وه ولات. له م ده ساله دا کۆلیک شتم نووسیوو. دیسانه وه چاوم به موسا عهنته ره کهوته وه. له سه ره سالانی رابردوو و رهوشی من قسه مان کرد. ده رباره ی زمان و ئەده بیات ئاخفین. په سنی خه باته کهی منی دا و زۆری دل پین خوش بوو. پاشان هه قه یقینیکم له گه ل کرد و هه قه یقینه که له پۆژنامه یه که به ناوی کوردستان پریسدا بلاو بووه وه. سالی ۱۹۹۲، کاتیک دهستم به وه شانی گۆفاری "نووده م" کرد، موسا عهنته ره دیسان په پیه وی ئەسته نبول ببوو. پیم گوت؛ ئاپین موسا، به نیازین گۆفاریکی ئەده بی چاپ بکه یین و ده مه وی تۆ بی به یه کیک له نووسه ره به رده وامه کانی گۆفاره که. ریک ئەو ساله موسا عهنته ره بوو به ئامانجی گولله ی دپنده کان و به جینی هیشتین...

یه کهم جار که چومه مالی موسا عهنته ره له ستیلیل، سالی ۱۹۷۸ بوو. له و کاته وه به دوا، سه رسام بووم به موسا عهنته ره. جلوه به رگی، هه لسوکه وتی، جموجوولی، خا که رابوو نی، هزر و پامان و بیره پیتشکه وتوو هه کانی

کارتیکه ریه کی گه رهیان له سه ره من دانابوو. ئەوده م باسی ئەسته رهناسی، فه لسه فه، شارستانییه تی یۆنان، ئایینی زه رده شت و میژووی مرۆقاهه تی کردبوو. به لام پۆمانسیبوونه کهشی شتیک نه بوو نه بیئری. باخچه رازا وه کهی، دار و گوله جۆربه جۆره کانی، جۆگه له پر له ماسیه کانی ناو حه وشه کهی، موسا عهنته ری به سه د سال له خه لکی گوند دا بریوو. سه ره پای ئەو هه مووه زانست و زانیارییه ش، موسا عهنته ره قه ت خۆی له خه لکی گوند و مرۆقه کانی ئەوی جیا نه ده کرده وه؛ هاو به شی ده رد و کول، ئیش و برک و شین و شایی ئەوان ده بوو. سه د سال له پیتش ئەوان بوو، به لام شان به شانی ئەوان ده پۆیشت.

ریکه وتی ۹ی ته مووزی ۱۹۹۰، دواي سه ره هه لاتی نیستین، من دیسان چاوم به موسا عهنته ره کهوتومه دوانزه سالی ره به ق ده ربار ز ببوون. له شامت و سنی ساله وه ببوو هه فتا و پینچ سال. من له خه یالی خۆمدا موسا عهنته ریکی پیر، په ککه وته، نه خوش، ده رده دار و خه ره قاوم ویتا کرد. لئ وا نه بوو. ئەو له هه موو پرویه که وه لاو بوو، لاویکی ۷۵ ساله...

له بهر ئەوه ی پیم وابوو ژیا نی ئەو لاوه به سال داچوو ه بۆ هاو ولاتییه کانم سه رنجرا کیتشه، خۆم پین نه گیرا و لیم پرسی:

فرات جهوه ری: ئەمڕۆ ناوی موسا عهنته ره به لای هه موو کوردیک و نه خوازه کوردانی تورکیا وه ئاشنایه... هه ندیک کهس وهک نووسه ره ده تانناسن و هه ندیک که سیش وهک سیاسه ته دار. تۆ چۆن خۆت ده ده یه ناساندن؟

موسا عهنته ره: ده توانم بلیم که من نووسه ریکی سیاسیم. ئەوه نده ی له ده ستیشم هاتین، ویستوومه به ته نز سیاسه ت بکه م. چونکه هه تا ئیستا ئیمه هه لی ئەوه مان بۆ

نەپەخساوہ بیروبۆچوونی خۆمان بە پاشکاوێ و بێپەردە بێنێنە زمان، ئەمنیش بۆ خۆم ڕێگەی تەنزم ھەلبژاردووہ. نووسەری ھیندیش وای کردووہ. لافۆنتینیش کاتی خۆی سیاسەتی فەرەنسای بە زمانی ئازەلان یانی بە فیتیل ڤوون کردووہ تەوہ. مەردوومی من و دەورووبەرم کوردن؛ دنیاکەم کوردستانە. کوردستانیش پەڕیشانە. پێم وایە ئەگەر کورد نەبوومایە، دیسانیش دەربارە ی کوردان دەمنووسی.

فرات جەوہری: بێجگە لە خەباتی سیاسیت، من تۆ بە قمل، برینا ڕەش و فەرھەنگەکە تەوہ دەناسم. بۆچی بە پێویستت زانی ئەم کتێبانە بنووسی؟ کئی تۆی خستە سەر ئەم ڕێیە؟

مووسا عەنتەر: ئەوہی راستی بێ من جەنگاوەر نەبووم. سوپا و چەکوچۆلێشم نەبووہ. لەبەر ئەوہی نەمتوانیوہ ناھەقی قەبوول بکەم، بە پێویستت زانیوہ ئەم کتێبانە بنووسم. شاعیریکی ئالبانی دەبیژێ: مرقوف تەنانەت ئەگەر لە بن پێیانیشدا بێ، دەبێ قسە ی خۆی بکا و بلێ وایە. ئەمنیش دیارە لاواز بووم، بە تەنێ بووم. عەیبە مرقوف باسی خۆی بکا، بەلام دەتوانم بلێم دوا ی کۆماری تورکیا من ئەم ڕچەییەم شکاند. پەژیوان نیم. تازە بە تازە، ھاوڕێیانم گەیشتونە تەوہ من و ھەیشن ئەوانە ی کە وەپێشم کە وتوون. پیاو ھەمیشە پێی خۆشە ڤۆلە ی خۆی لە خۆی باشتەر بێ.

ئێستا کە دەبینم لاوانی کورد وەھا ھەلمەتیکیان دەست پێ کردووہ، زۆر دلخۆشم. لە سەردەمی ئێمەدا، لاوی خوێندەوار کەم بوون، دەتوانم بلێم ھەر نەبوون، لە نسیبێن کەس نەبوو بچیتە قوتابخانە ی

ناوھندی و ئامادەیی، تەنیا من ھەبووم.

لەوہ بترازێ، بەختم ھەبوو کە بەشیکی زۆر لە مالباتەکەمان، مالی مامۆ و ئەوانم، ھەر ھەموویان لە بنخەت بوون. ھاوینان دوا ی پشوو ی قوتابخانە، دەچوو مە سووریا. لەوێ "ھاوار" و "ڤۆناھی" دەرەکەوتن، ئەو گۆڤارنە و نووسەرەکانیان، کەسانی وەک جەلادەت بەدرخان، کامران بەدرخان، جگەرخیوین، قەدری جان و عوسمان سەبری کارتیکەرییەکی زۆریان لەسەر دانام. راستیت بوێ، نووسینیش سەرنجی ڕادەکێشام، بۆیەش دەستم پێ کرد و ویستم ئەو بۆشاییە پێ بکەمەوہ کە ھەیە.

فرات جەوہری: وەک لە ھەموومان ئاشکرایە، تۆ وەک نووسەرێکی چالاک لە زۆر گۆڤار و ڤۆژنامەدا کارت کردووہ. دەکرێ بەکورتی باسی ئەو گۆڤار و ڤۆژنامانە بکە ی؟

مووسا عەنتەر: ئەزموونی من لەگەڵ وەشان و چاپ، سالی ١٩٤٨، لە ئێستەنبول دەستی پێ کرد. ئەوسا گۆڤاری "دیجلە"م دەرەکرد. دوا ی داخستنی ئەمەیان، سالی ١٩٥٠ گۆڤاریکمان بە ناوی "کۆمەلە ی ڤۆژھەلات" چاپ دەکرد. دوا ی ھەلکردنی بای بەناو دیموکراسی، گەرامەوہ نیشتمان. لەوێش نەسرەوتم، لە دیاربەکر "پۆستە ی ڤۆژھەلات"مان دەرکرد. چەند سالیکی دوا ی ئەمە، دیسان بە مەبەستی سەربازی گەرامەوہ ئێستەنبول. دوا ی تەواوکردنی سەربازی و پاش گەڕانەوہم بۆ نیشتمان، لە سالی ١٩٥٨دا "ئیلەری یورت"مان دامەزراند. دوا ی دەرکردنی ئیلەری یورت، چاپخانەمان کړی و دەستمان کرد بە وەشانی "میزۆڤۆتامیا". دەرچوونی "میزۆڤۆتامیا" بووہ ھۆی گیرانم. سالی ١٩٥٨ تا ١٩٦٠ لە گرتووخانەدا مامەوہ. دوا ی بەربوونم، لەو گۆڤارەدا وتارم دەنووسی کە ئەحمەد عاکیف باشار لە ئێستەنبول چاپی دەکرد.

فرات جەوہری: باشە سالانیک بەسەر نووسینی ئەو

كتيپانه و ههروهه ها ئه و گوڤار و پوژنامانه دا تئده په پرى كه تو كارت له گه ل كړدوون. دهمه وئ بزانم بۆچى ماوه يه كى زوره هيج بهرهمىكت ديار نيه. هوكار چيه؟ له بهرچى نه تنووسيوه؟

مووسا عننته: من له م ماوه يه دا نووسيومه. زور كه سيش ئه مه ده زانن. چوار كتيپم ئاماده ي چاپ بوون. هه ر چوار كتيپه كه ش له لايه ن پولىسه وه ده ستيان به سه ردا گيرا. به كتيپان فهره نكيكى كوردى - توركى بوو. ئه و پتريان كتيپك بوو به ناوى "حجره ي ژماره ۲۸". كتيپكى تر يشم هه بوو به ناوى "دياربه كر ئه و شه وه چهنده تاريك بوو". بيره وه رييه كانى خو يشم نووسيوه، ئه وانيش ئاماده ي چاپن. هيوادارم به م زووانه بكه ونه بهر ديدى خويته رانه وه. وهك ده بينى رانه وه ستاوم، چيم له ده ست هاتى، دريغيم نه كړدوه.

فرا ت جهوه ري: بۆچى له ئه سته نبول نه ما يته وه، بۆچى كه شه وه واى پو شنبيريت به جى هيشت و گه رايته وه گونډ؟

مووسا عننته: له نيوان سالانى ۱۹۷۰ هه تا ۱۹۷۵، به گشتى سى و سى مانگ له گرتووخانه دا مامه وه. دواى بهر بوونم، نه خو ش كه وتم و كه ميكي ش ماندوو بووم. پيوستيم به پشو وه بوو. له گونډ ئاسووده بووم. ئه م دوخه تا سالى ۱۹۸۷ بهرده وام بوو. له و ساله وه به دوا جاريكى تر سه رچويم گرتوه و ده ستم به نووسين كرده وه. با چيرؤكيكى پو ستمى زال و باوكيت بؤ بگيرمه وه. پو ستم هيشتا منډال بوو، پوژي ك بابى بانگى دهكا و ده لئ وهره پؤله، ده سه لاته كه م و كاروباره كانم هه مووى به تو ده سپيرم. دوژمن به مه ده زانن، هه لده كو تنه سهريان و مال و حاليان تالان ده كه ن. خه لكى ده چنه لاي پو ستم و ده لين تالان كراوين. پو ستم ده لئ قه ي ناك، ئيمه يش مال و حالى ئه وانمان به تالان بردوو. پاش ماوه يه ك خه لك هاتن و گو تيان كوپه دوژمن هه لئانكو تا وه ته سه ر خيمه كانى

ئيمه و خهريكه به سه رمانيدا پرووخينن، پو ستم ديسان گو تى قه ي ناك، ئيمه ش خيمه كانى ئه وانمان به سهرياندا پرووخاندوو. دواچار خه لك هاتن و گو تيان كاكه ده سترىژى ده كه نه سه ر نامووسمان. ئه وسا پو ستمى زال هه لچوو، گو تى ئيتر ئاوا نابى، كوا ئه سپ و گورزم بؤ بيتن. پو ستمى زال خوى هاويشته سه ر پشتى ئه سپه كه ي و به رق و قينه وه بهرهنگارى دوژمن بؤوه.

ئيمه يش لييان داي، ئه شكه نجهيان داي، باومر بكه خه لكى گونديان يهك به يهك له دارهكان به ستم وه و هيج نه ما به سهريان نه هينن، سووكايه تيان بين كردين، منډاله كانى ئيمه يان گرت، جهرگيان سووتاندين و ئيمه ورته مان ليوه نه هات. تا واى ليها ت ئيدى پيسايى خو مانيان ده رخواردى خو مان دا، ده سترىژيان كرده سه ر نامووسمان، شه ره فى ئيمه يان له ژير بين نا. ئه و جا من نه متوانى له وه زياتر بهرگه بگرم. من وهك پو ستمى زال گورزم نيه، به لام خو قه لهم هيه. ئيستا پر م داو ته قه لهم و به سه رى پيرى له مهيدانى شه ر پاوه ستاوم.

فرا ت جهوه ري: له م مهيدانى شه رده كا كه لك لاو يش ئه سبى خو يان تاو ده دن. تاويك له مه و پيش باسى نه وه ي كۆن يانى نوو سه رانى ده ورو به رى "هاوار" مان كرد. ئه گه ر نه وه ي نوئ و نه وه ي كۆن پي كه وه هه ل بسه نكي نى، چى له نه وه ي نوئ هه لده هينجى؟ هيج هيوايه كت به نه وه ي نوئ هه يه؟

مووسا عننته: هبى پيشوو هه م كه م بوون، هه م كۆن بوون، وا ته كلاسيك بوون. به لام لاوانى ئيستا، يانى نه وه ي نوئ مۆديرتنن. چ نوو سه ر، چ شاعير، ده بى به پيى كولتورى خو ي بنووسى. ئه وانه ي پيشوو، گه له كيان پاشخانيكي قووليان نه بوو، له قوتا بخانه ئايينييه كاندا پيگه يشتبوون. فه قيرانه

نەدەگەرپان و دنیا دیدە نەبوون. جگەر خوین لە قامیشلۆکی دەینووسی، ئیو لە سوید دەنووسن، جیاوازی لەوەدایە.

فرات جەوهری: ئەمڕۆ کە ماکورتی مەرۆف دەتوانی باسی کوردییەکی ستاندارد، یان ئەدەبیاتیکی کوردی بکا. وەک خۆشت دەزانی، ئیستا ئیتر بە زمانی کوردی پۆمان، شیعر، لیکۆلێنەو و تەنانت دەتوانم بلیم دەقی فەلسەفیش دەنووسرێن. بەلام زۆربەی ئەم خەباتە لە دەرەوێ ولات دەکرێ. ئەمە چ پۆلیک لە تیکۆشانی گەلدا دەبینی و ئەگەر دەرەفتی ئەم خەباتە لە ناو خۆهەبوا، چ جۆرە پیشکەوتنیک دەهاتە گۆرێ؟

مووسا عەنتەر: پۆلی ئەم خەباتە بەنرخە قسەیی تێدا نییە. چما کێ دەتوانی بێ ئەم شتانه سەربکەوێ؟ ئەدەبیات یاخود نووسین، پێگەی تیکۆشان پووناک دەکەنەو. بەلام مخابن زمانەکه مان هیشتا هیندە پیش نەکەوتوو. زمانیک هەتا پێی نەنووسرێ، پیش ناکەوێ. ئیستا هەر کەسە و بە پراویژی بنەمالەکهی خۆی دەناخفی. نووکه ئەگەر ژنیک بیتە گوند و مندالێکی بێ، مندالەکه وەک خەلکی گوندەکه نا، بەلکه وەک دایکی خۆی قسە دەکا. بۆیە زاراوەمان زۆر بوو و لیک دوور کەوتوو نەتەو. من لەسەر ئەو برۆایەم ئەگەر زمانی کوردی پێی بنووسرێ، ئەم زاراوانە پۆژ بە پۆژ پتر لیک نزیک دەبنەو. ئیمە و زازا و سۆران دەتوانین بەئاسانی لیک بگهین و دەبیتە زمانیک. شتیکی تریش هەیه، ئەویش ئەوێه که کورد لە هەموو کەس زیاتر تینووی زانست و نووسین.

ئیستا ئەگەر یەکیکی تیر و یەکیکی برسی لەسەر سفرەیهک دابنیشن، چما وەک یەک نان دەخۆن؟ پەوشی ئیمەیش ئاوایه. ئەگەر کرمانجی ئازاد بێ، بتوانین چاپخانه و وەشانخانهی خۆمان هەبێ، بە ماوێهەکی کەم پیشەوێری جیرانەکانمان دەدەینەو. من زۆر برۆام بەمە هەیه.

فرات جەوهری: دەربارەیی سیاسەتی ئیستای تورکیا چۆن بیر دەکەیتەو؟ ئاستی وشیاربوونی کوردان چۆن هەلدەسەنگینی؟

مووسا عەنتەر: لە تورکیا سیاسەتێکی حەکیمانە لە گۆرێ نییە. ئەوێ هەیه قەشمەرییە. ئەوان خۆشیان باش دەزانن ئیدی بە قەدەغە و گرتن و ئەشکەنجە بۆیان ناچیتە سەر. ئەوانیش ناچارن خۆیان بگۆرن. لە لایەکی دیکەشەو، ئیمە کورد وشیار بووینەتەو. من کاتی خۆی چیرۆکیکم بۆ گۆفاری "سەرچاوەی دیجلە" نووسیوو. ئەوکات گرتیانم، وەرگەرانه سەرگوێلاکم، ئەشکەنجەیان دام، گوتیان هەتیو تو کێ، چ کارە؟ سەرت پان دەکەینەو. پاش ئەوێ بە هەزار حال بەردرام، دیسان ملم لە نووسین نایەو. کورتەچیرۆکەکهی من بەم جۆرە بوو: ژنیک و پیاوێک، مندالێکی چوار - پینچ سالەیان هەیه. کرێکارن، ژن و میرد نوستوون و مندالەکەشیان لە شیرین خەو دایە. بەلام کاتیک دز هەلدەکویتە سەر مالهەکیان، مندالەکه خەبەری دەبیتەو. یەکیک لە دزەکان دەچیتە لای کۆپەکه، چەقۆکهی دەرەهینێ و دەلی: "بە ئاستەم دەنگت لیو بێ، دەتکوژم." دزەکهی تریش دەچیتە سک سندووقەکهی دایکی و هەموو دەر و ئامانەکهی دەخاتە ناو توورەکهیهکهو. کۆپەکه کسپەیی لە جەرگی هەلدەستی، بەلام فەقیرە دەتوانی چ بکا، چەقۆیان لێ راکیشاوه. بۆ ئەوێ دایک و باوکی بەخەبەر بیتن، یەک بە خۆی دەلی: "ئاو، ئاو، ئاو!" یەکیک لە دزەکان دەلی: "وست بە کۆپە!" ئەو تریشان دەلی: "قەی ناکا پیاو، مندالە،

ترساوه، كه ميكي ئاو پي بده. ئه ويش قاييكي ئاوي
 پي ددها. مندا له كه كه ئاوه كه ي ده خواته وه، ديسان
 بو ئه وه ي دايك و باوكي به خه بهر بيئي، به دهنگيكي
 بهرز دهلي: "ئوخه ي، ئوخه ي، ئوخه ي، ئه وه ياني
 ئاوه كه چهند خو ش بوو. به لام دايك و باوك له خه و
 هه لئاستن. دزه كه دهستي هه لده بري و دهلي: "وست به
 هه تيو! مستيكت له ده مي ده دم ها! ئه و جا مندا له كه به
 دهنگيكي بهرز گاز ده كا و دهلي: "وه ي ده مم! وه ي ده مم!
 وه ي ده مم! هه نكي دايك و باوكي كو ره هه لدهستن و
 دزه كان تي ده ته قيني.

سەرچاوه:

.Kurdistan press, hejmar 84, 26 ilon, 1990

منيش گوتم: "لاوه، ده زانم من وهك ئه و مندا له وام،
 چه قوم له سه ر سه ري راگيراهه، پيتان ناو يرم و دايك
 و باوكيشم خه وتوون. ئامانجي من ئه وه يه ئه وان له
 خه و هه ستينم."
 جا ئيستا دايك و باوك وشيارن، دلم ئاسووده يه. دز
 ته نيا هه لاتني بو ماوه ته وه. زوو يان درهنگ، ده بي
 هه لين.

فرا ت جه وه ري: ئاموژگاري ت بو خه باتكاراني بواري
 فرههنگي ده ره وه ي ولات چيه؟
 مووسا عه نته: من زور گرنگي به خه باتي ئيوه له
 ده ره وه ي ولات ده دم. توركه لاوه كانيش له ئه وروپا
 زور چالاك بوون. گاندي له ئينگليز و بن بيلا له فه ره نسا
 خو يان پي گه ياند. هيوادارين ئيوه ش بوژيكي بگه ريته وه،
 به ولاته كه ي خو تان را بگه ن و كار به ده ست بن.
 نابي قه ت هيوابراو بن. ميژووي نه ته وه كان
 دوورودريژه. ئه وه تا من ته مه نم بووه ته هه فتا و پينج
 سال، په نجا و پينج ساله له ناو ئه و خه باته دام و بايي
 پووشيكيش بيهيوا نه بووم. ئه وه ي ئيوه ده يكه ن، زور
 به نرخه. رهنگه ئيستا قه درتان نه گرن، به لام بوژيكي
 داد، گشت ئه و شتانه ي نووسيوتانن، وهك ئالا به
 ده م باوه ده شه كينه وه.

نسيين، ١٩٩٠

كۆترەبارىكە

قوبادى جەلىزادە

دۇنيام ئەمشەو

يا لە باشوور

يا لە رۆژھەلات

يا لە باكور

يان لە رۆژئاڤا

كوردىك خويىنى رڙاوه.

سپىدە پەردەكەم لادا و ئەو پرسىارەم لە كۆترەبارىكەكەى رۆڭ پەنجەرەكە كرد؛

كى شەھىد كراوه؟

چاوى پر بوو لە فرمىسك، بە خەمگىنى گماندى و

بە دەنووك لەسەر بالى چەپى نووسى:

مووسا عەنتەر!

دكتور چۆن دەبيت كورد بيت؟!

هەولیک بۆ خويندەنەوہی شانۆنامہی «برینا رەش»

موسا قەدەرى وابو كوردبىت و بۆ نەتەو
و زمانەكەى تىبگۆشيت، دواتر بەرى رەنج
و ماندووبوونەكانى لە كىتیبىكدا چاپ و بلاو
بكاتهو بە ناوى (بیرەوهرییهكانم). وەك خۆى
لە پىشەكەى كىتیبەكەیدا باسى دەكات، ئىلھامى
نووسىنى كىتیبەكەى لە پىشەكەى فەرھەنگى
(نوبەھارا بچووكان)ى (ئەحمەدى خانى)
وەرگرتوو، كاتىك دەبىژىت:

نە ژ بۆ ساحىب رەواجان

بەلكى ژ بۆ بچووكان كورمانجان

ھەر لە زەمەنى مندالىيەو باوكى كۆچى دواى
دەكات و بە ناچارى داىكى ئەركى بەختوكردى
مندالەكانى دەگرىتە ئەستۆ. ھەرچەندە لەو
كاتەدا زمانى توركى كىشەيەكى گورە دەبىت
بۆ داىك و مالباتەكەى، چونكە مەئموورى
دەولەت و جەندرمە تىنەگشتنايە لەوھى چى
دەلىيت، ھەموو شتىكيان خراپ دەكرد. بۆيە
موسا دەنیزنە بەرخویندن ھەتا لەو كىشەيە
پزگاریان بىت. موسا تەمەنى چەند
سالىك تىپەر ناكات شاھىدى بىنىنى ئەو
مالباتە كوردانە دەبىت پەراگەندەى
ناوچەكەيان دەبن، ھەتا لە ھىرشى
سەربازانى تورك پارىزاوبن،
چونكە لە ئەنجامى نووشستى
شۆرشەكەى شىخ سەعیدى پىراندا
دەربەدەر بووبوون. تەننەت پاش
تەمەنى ۶۵ سالى موسا گریان و
گىرپانەوھى پووداوەكە لە زارى نەنە
خەجۆ لەبىر ناكات لە شۆرشەكەدا،
كە ھاوسەر و دوو كۆر و دوو زاواى
لەدەست داو.

موسا عەنتەر دەگىرپتەو بۆ ئەوھى تىبگەين و

بزانين لەگەل چ دوژمنىكدا دەژين و دەستەويەخەين.
يادەوهرىي ئەو يادەوهرىي پر لە كەيف و سەفا و
خۆشراواردن نىيە، بەلكو يادەوهرىيە لەگەل زمانى
نەتەوهرىيەكى بىندەست و گەلىكى سەتەملىكراو بە
درىژانى مێژوو.

يەكەم كىشەى موسا عەنتەر زمانە و لە
بیرەوهرىيەكەشیدا بە يەكەم كىشەى دادەنيت. چى
لەو خراپترە پىگە نەدەن بە زمانەكەت بىر بکەيتەو
و گفتوگو بکەيت و پای خۆت دەربىت. يەكەم بویرى
موسا لە قوتابخانەى سەرەتایى بوو لە مێردین،
مامۆستاكەى ئاوازيك دەژەنيت و لە قوتابىيەكان
دەپرسيت: «ئەرى كەستان دەزان سترانى ئەو
پارچە مۆسیقایە چىيە؟» من دەزمانى، بەلام وەلام
نەداو، چونكە گۆرانیيەكە كوردی بوو، ئەوساش
لەناو شارەكان قسەكردن بە كوردی قەدەغەبوو، جا
دەولەت ھەر كەسىكىشى گرتبا كە بە كوردی قسە
دەكا، بەرانبەر بەكارھىنانى ھەر وشەيەك، لىرەيەك
سزای بەسەردا دەسەپاند، بۆيە مێردین ببوو كەمپى
كەپ و لالان؛ لەبەر ئەوھى بە ئاشكرا نەياندەتوانى
قسە بكەن، بۆيە ناچار بۆ لەيەكگەشتن بە ھىماى
دەست لەنێوان خۆياندا قسەيان دەكرد.»[۱]

يەككى تر لەو پووداوانەى كاریگەرى لەسەر
ژيانى موسا عەنتەر دادەنيت شۆرشى (سەيد
پەزای دەرسیم)ە. دواتر بە ھیز و سوپا شۆرشەكە
دادەمرکێننەو و لە بۆسەيەكدا سەيد پەزا دەستگیر
دەكەن و لە شارى (ئەلئازىز- ئەللازغ) لەسێدارەى
دەدەن. ئەو كاتەى لە ئامادەيى دەخوینيت دوو پوودا
لە دەمى سەجادەدەين ناویك دەگىرپتەو، كە ئەوكات
پلەى ئەفسەر بوو لەناو سوپای توركدا، سلیان لە
كوشتنى پىر و گەنج و مندال نەكردووەتەو. تەننەت
پىيان خەسار بوو مندالى كورد بە گولە بكۆژن و
پارەى تىدا سەرف بكەن، بەلكو لە شاخەو بەريان
داوھتە خواوھ. مرقف ئەو دىرانە لە بیرەوهرىيەكانى
موسا دەخوینیتەو تا سەر ئىسقان ئازار دەچىژيت،

مووسا دەبىت چەند ئازارى چەشتىن كە راستەوخۇ لە زارى ئەفسەرەكەوۈ بېستوۋىيەتى؟!

لەو ماۋەيەى لە زانكۇ دەخوئىت لە پىگەى ھەردوۋ برا ئەحمەد قاسملۇ و حوسىن قاسملۇ ئاشنايەتى لەگەل عەبدولرەحمان قاسملوۋ پەيدا دەكات و دەبىتە ھاۋپىيەكى زور نىكى. دواتر بە كامەران بەدرخانى دەناسىت و لە پىگەى ئەۋەۋە زەمالەى خويندىنى لە ولاتى فەپەنسا بۇ ۋەردەگرىت. پۇژىك لە پىگەى تەلەفۇن قسە لەگەل مووسا عەنتەر دەكات ئەم دىپانە دەلەت و دەبىتە ھۇى دلخۇشىيەكى زور بۇ مووسا: «كۆپم خەمبار بووم بەۋەى كە مندالمان نابى، بەلام تق و عەبدولرەحمان ئەو بۇشايەتان بۇ پىر كىردمەۋە، ئىستا زور بەختىارم، گەر بىرم بەئارامى چاۋان لىك دەنىم.» [۲]

سالى (۱۹۵۸) دەبىتە سەرنوۋسەرى پۇژنامەى (ئىلەرى يورد)، پىشتەر كەس نەيدەتۋانى بە كوردى لە پۇژنامە وتار بلاۋ بىكەتەۋە، بەلام مووسا بە كوردى لەسەر كىشەى كوردى دەنوۋسى. ئەمەش لای دەسەلاتدارانى تورك جىگەى قىۋولكرىن نەبوۋ، بۇيە ھەرچارەۋ لە تىراۋىكى نويدا دادگا دۇسىيەكى لەسەر مووسا عەنتەر دەكرەۋە.

لە يەكىك لەو جارانە لەسەر زمان و كىشەى كوردبوون دەگرىت، نىكەى ۵۰ نوۋسەر و پۇشنىر دەبن. نىكەى سى سال بەند دەكرىن و لە يەكىك لەو ژوۋرە تاكەكەسىانەدا، كە مووسا ناۋى ناۋە حوجرەى ژمارە (۳۸)، لەسەر داۋاى ھەقالە بەندكراۋەكانى، لە ماۋەى شەو و پۇژىكدا شانۋى "بىرنا پەش" دەنوۋسىت. دواتر شانۋە ناۋبانگىكى جىھانى بەدەست ھىنا و ۋەرگىرپدرايە سەر زمانەكانى ھۆلدى و دانىماركى و بەلجىكى سۈيدى و چەندىن زمانى تر.

نوۋسەر ھۆكارى نوۋسىنى شانۋنامەكە جگە لە داۋاى ھەقالان بۇ ئەۋە دەگەپىنئەۋە، سالى ۱۹۵۸ ھۆكمەتى توركىا مانگى (چوار) گەنمى دەرمانكراۋ بۇ توۋكرىن بەسەر شىخ و ئاغاي ناۋچە كوردىيەكاندا دابەش

دەكات، لە كاتىكدا مانگى (دە) توۋ دەكرىت. نەسەر ۋا دەكات گەنمەكە بەر لە ۋادەى توۋكرىن بەنرخىكى ھەرزان بفرۋشەۋە بە خەلكى ھەزار و جوۋتبارى كورد و دەرخواردى خىزانى بدەن. دەرئەنجامى خواردنى گەنمى دەرمانكراۋ بىرىنكى پەشى لە جەستەى مندالاندا دروست دەكرىد و دەبوۋە ھۇى مردىيان.

شانۋى "بىرنا پەش" لە چوار پەردە پىكەتەۋە، ۋەك شانۋىيەكى سىياسى دىتە ئەژمار.

شۈينى پوۋداۋەكە، كوندىكى بەگەكانە بە ناۋى زارۋقا، لە دەشتى دياربەكر.

شانۋەكە باس لە خىزانى بۇ دەكات، كوندىيەكى ھەزارە ۋەك سەپان لەلای بەگى لادىكە كار دەكات. خىزانەكە پىك ھاتوۋە لە بۇ: سەرۋىكىزان و زىنۇ: ھاۋسەرى بۇ و بەدۇ: كۆپى بۇ و زىنۇ. بەدۇ خويندكارە و بە

مەبەستى خويندىن لە دىكە پۇشستۋەتە دەرەۋە.

لە پەردەى يەكەمدا، پاش چىد گىتوگۋىيەك لەنىۋان بۇ و زىنۇدا، باسى ھەزارى خۇيان و بابەتى خويندىنى كۆپەكەيان و گەنمى دەرمانپىۋەكراۋ دەكەن.

كارەكتەرى بۇ سەپانىكى نەخويندەۋارە و بىرۋاى بەۋە نىيە كۆپەكەى لە پىگەى خويندەۋە بگاتە پلە و جىگەيەك لەژىرىدا بىسەيتەۋە. ھەرچى زىنۋىيە بە ھۆكى ئەۋەى چەندىن سال لە مال بەگى لادى خزمەتى كىردوۋە، لە زارى ئەۋانەۋە گرنگى خويندىنى بۇ دەرەكەۋتوۋە لە پىشتى كۆپەكەى ۋەستاۋەتەۋە.

ئەگەر تەماشاي بىرەۋەرىيەكانى نوۋسەر بىكەين، دەگەينە ئەۋ راستىيەى كە مووسا عەنتەر ئىلھامى شانۋىيەكەى لە تىكەلەيەك لە ژيانى واقىيەى خۇى و خەيال داپىژاۋە، چۈنكە ئەۋىش بەھۋى پىداگرى دايكى لە سەرەتاۋە بۇ ئەۋەى زمانى توركى

فیربیت، نیردرایه بهرخویندن، هرچه ند له ته مهنکی زوودا باوکی کوچی دوايي دهکات، بهلام نه مهن نابيته گرفت بوی و دايکی نهو بوشاييهی بۆ پر دهکاته وه و له پشتی دهو هسیت.

«من و خوشکی گهره م و سى برا بچوکه که شم به يه که وه دهخه وتين، چونکه تهخته که مان نه وهنده گهره بوو، جيگه ی هه موومانى لى ده بو وه. به شيوه يه که له کاتى دروستکردنيدا شویتى بيتشکى مندالانىشى تيدا جيا کرابو وه وه. له کاتى نوستن هه موومان وهک جووجه له ده مانويست خو مان بخه يه پال دايکم. دايکيشم هه م به ميه ره بانييه وه ده ستى به سهر ئيمه دا ده هينا و هه ميشه چيرۆکی بۆ ده گيراييه وه و ناوه ناوه نه ستيره کانى ئاسمانى پيده ناساندين.» [۲]

له په رده ی دو وه مدا به دۆ له قوتا بخانه گه راوه ته وه و هه موو خيزانه که به تاييه ت دايکی زۆر به که يفه. ليره دا سى کاره کته ر دينه ناو شانۆيه که وه، که ميوانى مالى برۆن، ئه وانيش مام سه عدۆ و که لۆس و سارۆخان. مام سه عدۆ له دوو ميوانه که ی دى شاره زا و دنيا يديه و کوربه که ده هينيه گۆ و پرسىارى خویندن و نه تۆم و چوونه سهر مانگی لى دهکات و هه موان به وه لامه کانى برۆ خه نى ده بن.

له په رده ی ستيه مدا ديسان وه مالى برۆيه، خيزانه که دانيشتون، له ننيوان خو ياندا گفتوگۆ ده که ن و ميوانه کان دينه وه و باسى خویندن و پاشه پۆژى به دۆ ده که ن، که کوربه ببيت نه نازيار يان دکتۆر. پاشان باسى به گ و دابه شکردنى گهنمه دهرمانکراوه که ده که ن به سهر خه لکيدا. له په رده ی چواره مدا، که دوايين په رده يه، به دۆ خویندننى ته واو کردو وه و بو وه ته دکتۆر و

له خانويه کی جوان و نویدا له شاردا نيسته جيئن، برۆ هيشتا برۆا به چاوه کانى ناکات له ريگه ی خویندنه وه کوربه که ی گه شتو وه ته نهو ئاست و پايه. بيرى دۆى سارد و نه ستوورکه گهرمى به يانيان دهکات. نهو رانه هاتو وه هه موو به يانيه که وهک به يانيى جه ژن سفره برا زيريه ته وه و جلى وهک جلى به گان بپوشيت. «کچى زينۆ من چيم له تۆ کردو وه؟ ئاخىر چل ساله ئيمه سه پانى بۆ خه لک ده که ين. ئاخىر جارى وا هه بو وه به مانگيش له گاجو وه که انم بترازى، چروچاوى يه که بنياده م نه ده ديت. جارى وا هه بو وه قسه شم بير چو وه ته وه. ئاخىر له هۆ هۆ، وهخه هه ره زياتر ميتشکم نه ده چو وه سهر وشه يه کی دى. نه دى به بيرت نايه ت له به هاران، چه ند ماندو بووم و شه وان خه و نه ده چو وه چاوم؟ به پۆژيش نه ده هاتمه وه مال، له به دۆ دووربيت، کورپى گهره مان کوچى دوايي کردبوو. وه لى تا گه يشتم وه گوند، ئيوه نه وتان شار دبو وه وه، يانى بى نه وه ی مالتاوايى لى بکه م له گو پتان نابوو!» [۴]

نووسهر له ريگه ی برۆ وه ويتنه ی ژيانى سه پان و هه ژارى گونديه کورديه کان نيشان ده دات، که له چ رهنج و نارعه تيه کدان و له ريگه ی به دۆ شه وه که ده بيته نماينده ی نه وه ی نوينى خویند وه ار و بيتشکه وتوو، ته مه ناى دوا پۆژيکى روون و پرسنگداریيان بۆ دهکات. نووسهر له بيره وه رييه کاندا چه ند جاريک نه وه دووپات دهکاته وه، که ئامانجى نووسينى ژيان نامه ی خو ی بۆ نه وه يه مندال و گهنج و نه وه ی داها تووى کورد هوشياربيت، بۆ نه وه ی نه وه ی به سه ري دا هات به سهر ئه وانيشدا نه يه ت و هوشيار و ئاگدارين.

پاشان له ده رگای مالى برۆ ده درى و ژن و منداليکی نهخۆش دينه ژووره وه به دواى مالى دکتۆره وهن، دکتۆر به دۆ ده رگا دهکاته وه و ژنه داواى نه وه ی لى دهکات بانگی دکتۆرى بۆ بکات. چاوه روانى نه وه نييه نهو کوربه گهنجه خودى دکتۆربيت. دواتر تينه گاه

خودی دکتۆره، خه نسێ ئه و ژنه ی کۆره نه خۆشه که ی هیتاوه به سه رسووپمانه وه دێرێک ده لێت مانا و ده لاله تی زۆر هه لده گریت: «وه ی له و عه جاییاتییه ی! چون ده بی دختۆر کورد بی؟!» [5]

خه نسێ کاتیک ده بین دکتۆر پاره ی چاره سه رکردنیش وه رناگریت، دووباره سه رسام ده بیت و ده لێ په نگه دلی به حالی هه ژارم بسووتیت. به دۆ کاتیک سه لۆ منداله نه خۆشه که ده بینیت پابردووی خۆی بیردیه وه و زینۆش که خه نسێ ده بین دکه په یته وه بۆ ئه و ژیا نه تاله ی پیشتر گۆزه راندبووی. به م فلاشباکه نووسه ر ده یه وی ئه وه به بیر خۆینه ری کورد زمان به یته وه که خۆیندن و خۆینده واری له قوناغیکه وه ده تباته قوناغیکه تر و ده رگای ژیا نیکی تر به پووی مرۆفدا ده کاته وه. جاران له دیهاته کاندایاگان نه یانده هیتیت قوتابخانه بکریته وه، بۆ ئه وه ی نه وه ی جوتیار و سه پانی کورد وه ک باوانیان ده رچن و خزمه تی نه وه کانی ئه وان بکه ن.

نووسه ر کۆتایی شانۆنامه که به ئیلهاموه رگرتن له دێرێکی خانی مه زن له سه ره تای گیرانه وه ی بیره وه رییه کاندایا، ده لیت: «هه موو دنیا بوونه حکومه ت و کوردیش پابوون.»

به دۆش کاتیک مندالان چاره سه ر ده کات، که به هوی برینی په شه وه ده نالین، ده لیت: «خه لکینه، راسته ئیمه له ناو ده رد و که سه ر و خه م و مه ی نه تدا سووتاوین، وه لێ ئیدی کاتی خۆده ربازکردنییه.» [6]

ئه گه ر بگه ریینه وه بۆ سه ره تا، یه که م ده رگیربوونی نووسه ر له گه ل زماندایه و هه ر له سه ر زمانیشه زۆرکات راپینچی دادگا کراوه. ئه و هه میشه پێداگری ئه وه ده کات بۆ که مه نه ته وه کانی تر له تورکیا به زمانی خۆیان پۆژنامه و گۆفاریان هه بیت، به لام بۆ کورد قه دهغه بیت؟

ئه گه ر بگه ریته وه بۆ شانۆنامه ی ئه نتیگۆنه ی سۆفۆکلیس به ر دێرێک ده که وین له زمانی هایمۆنی ده زگیرانی ئه نتیگۆنه وه، که به رانه ر کریۆنی باوکی ده وه ستیه وه

له پێناو به رگریکردن له ئه نتیگۆنه و ده لیت: «شاریک، که به ته نیا هه ر هی یه ک که س بیت، شار نییه.» [7]
ده سه لاتێ فاشیستی ته نها ئه وه ده بینیت که خۆی ده یه ویت و ددان به و زمانه شدا ده نیت که خۆی قسه ی پێده کات. ئه گه ر ته ماشای میژووی سه د سال زیاده ری دۆخی کوردانی باکووری کوردستان بکه ین، ده بینین، به چه ندان شیوه مافی زمان و هاوولاتیبوونی لێ سه ندراره ته وه و به هه موو شیوه ک داپلۆسیتراره و له زمانی خۆی ته ریک کراوه. ته نانه ت دوژمن به په وای نه بینیه تاکێ کورد وه ک هه ر مرۆفیک گۆر و مه کانیکی هه بیت، به تایبه ت ئه و کوردانه ی به ژن و منداله وه ده ست به سه ر ده کران له شوێشی شیخ سه عیدی پیران و سه ید په زای دێر سیمدا، ده دران به دم پووباره وه، یاخود له شاخ و کێوه کانی کوردستانه وه هه لده درانه خواره وه. نووسه ر له نزیکه وه شایه تحاله کانی ئه م

پووداوانه ده بینیت ئاگریکی کوردبوون له ناخیدا داده گیسیت هه تا کۆتایی ته مه نی ناکوژیته وه. کریۆنی ده سه لاتداری تیبه قسه یه ک ده کات له به رانه ر ئه نتیگۆنه، بۆ هه موو سه رده مه کان به ناو میژووی هه موو ده سه لاتداره کاندایا شوێر ده بیته وه، ده لیت: «دوژمن دوا ی مردنیش، هه ر دوژمنه.» [8]

په نگه ده سه لات به توانیت به سیاسه تی په رته ک و زالبه جومگه کانی کۆمه لگه ی کوردی له یه ک دابیریت، به لام بۆ زمانی نه ته وه شتیکی نامومکینه و ناگریت.

له پۆمانی (داگیرکردنی تاریکی) ی به ختیار عه لیدا، عیسمه ت ئۆکتایی به یانییه ک له خه و راده بیت و ده بینیت نه که س له خیزانه که ی له زمانی ئه و تیده گن و نه ئه ویش له زمانی ئه وان تیده گات. هه ر وه ک گریگۆر سامسای کافکا، سه ره له به ری ژیا نی بۆ جوړیک له پمووزن ده گۆریت. «گه وره م بیهینه پێشچاوی خۆت، به یانییه ک له خه و

ههستين و هه موو تورکيمان بيرچووبیتته وه،
 خوانه خواسته شتیکی وه ها پروو بدات چ
 کاره ساتیکی گه وره ده بیت بۆ ئوممه تی ئیمه،
 چ کاره ساتیک ده بیت بۆ به شه ریته زمانیکی
 وا جوان له ناو بجیت.» [۹] مسته فا که مال به
 هاوکاری کورده کان و به لینه بریقه داره کانی پایه
 و بناغی خه لافه تی هینایه خواره وه و دواتر
 وهک دوژمنیکی سه رسه خت پشتی لیکردن و به
 هه موو شیوازیک به ره نگاریان بوویه وه. سه ره تا
 که وته گرتن و له کونجی زیندان ناخنینی که سه
 دیار و پۆشن بیره کان، دواتر به ره پهرچی هه موو
 ئه و دهنگه ناپازی و شورشگیرانه ی دایه وه که
 داوای مافی به کارهینانی زمان و سه ره به خویان
 ده کرد.

سه رچاوه کان:

- ۱ - بیره وه ریبه کانم، موسا عه نته ر، وه رگیرانی له تورکییه وه:
 محمه د عزه دین، له بلاو کراوه کانی ده زگای فام، چاپی دووهم،
 هه ولیر ۲۰۲۲، ل ۴۲
- ۲ - هه مان سه رچاوه ی سه ره وه، ل ۱۹۳
- ۳ - هه مان سه رچاوه ی سه ره وه، ل ۳۴، ۳۵
- ۴ - برینا ره ش، شانۆگه ری، موسا عه نته ر، له کورمانجییه وه:
 محمه د عزه دین، چاپی یه که م، ده زگای فام، ۲۰۲۳، ل ۹۶
- ۵ - هه مان سه رچاوه ی سه ره وه، ل ۹۸
- ۶ - هه مان سه رچاوه ی سه ره وه، ل ۱۱۵
- ۷ - ئه نتیگۆنه، سۆفۆکلیس، و. خه بات عارف، چاپخانه
 پۆژه ه لات، ۲۰۱۷، ل ۷۱
- ۸ - هه مان سه رچاوه ی سه ره وه، ل ۵۸
- ۹ - راگیرکردنی تاریکی، پۆمان، به ختیار عه لی، چاپی دووهم
 ۲۰۲۱، ناوه ندی په هه ند، ل ۲۱

نه وره سیك به سه ر چیاکانی کوردستانه وه له
 شه قه ی بال ده دات، به سه ر دوند و پیده شت
 و دۆله کاند ده فپیت، له بناری گردیک
 دیتته خواره وه و تینوویتی به ئاوی سازگاری
 کوردستان ده شکیتیت، دیسانه وه باله کانی
 لیک ده دات و به سه ر شاری میزدین و
 نویسییندا ده فپیت و دیتته وه بۆ ماله که ی
 خوی له گوندی (زفینگی). ئه و نه وره سه
 موسا عه نته ره. پاش ئه و هه موو
 دادگایی و زیندانیکردنه لی نه گه پان
 نه وره سه که ی ئیمه به کامی
 دل به سه ر چیا و دۆل گوند و
 کوستانه کانی نیشتماندا به فپیت و
 به رگه کانی تری بیره وه ریبه کانی
 بنووسیتته وه، پۆژی ۱۹۹۲/۹/۲۰
 دلّه ژياندۆست و مرۆفدۆست و
 کوردپه ره ره که ی له لیدان ده وه ستین
 و به و کاره چه په له ش موسا عه نته ر
 له دلی هه ر تاکیکی کورددا وهک مۆمیک بۆ
 هه میشه داده گیرسینن.

مووسا... مرۆقه دهگمه نه که ی کورد

**عه بدولر هحمان قادر غه فوور
(شیخ عه بدول)**

چهنده جوان و مهزنییه بۆ مرووف که به ههلوستی مروفدۆستی و ژياندۆستی و ئاشتیخوازی، بى سلگردنهوه له ههچ ئازار و ئهشکهنجهیهک دژی زولم و جهور و ستم بجهنگیت و بى پسانهوه له خهبات و بهرخۆداندا بیت. ئیدی ئهوهیه و لهوه کهسه دهکات، ببیتته نهر و تا ههتایه لهنیو گهلی خۆی و تیکرای مروفدۆستانی دنیا دا به نهمری بمینیتتهوه.

نموونهی مروفی ئاشتیخواز و ئازادیخواز و مروفدۆست و ژياندۆست له دنیا دا زۆرن، بۆ نمونه "گاندی هیندی و ماندیلای خوارووی ئهفریقا" که بى کۆلدان خهباتیان بۆ گهلی خۆیان و ئازادبوونی کۆمهلهکی خۆیان دژی چهوساندنهوه و بیدادی کردوه، دهی خۆ مووسا عهنتهرهکهی کوردانی خۆشمان، له نموونهی ئهوپیاوه نهمرانه بووه! بهلام بهیهک جیاوازییهوه، ئهوان ئازادی و سهربهخۆیی گهلانی خۆیان بینی، کهچی مهخابن مووسا عهنتهرهکهی ئیمه بهو خهमेوه سهری ناویمیدانهی نایهوه و به دهستی ناحهزان و نهیارهکانی له تهمنی "۷۲" سالیدا شههید کرا.

مووسا عهنتهر له سالی ۱۹۲۰، له مالباتیکێ کوردیی باکووری کوردستان دیتته ژيانهوه، له سالی ۱۹۹۲ تیرۆر دهکریت و شههید دهبیت!

سالی ۱۹۲۳ کاتیک دهولهت و حکومهتی ئهتاتورک دادهمهزریت، ئیدی به بهرنامه و بهوپهپری دلرهقی و به ئاگر و ئاسن ههرچی بهرخۆدانی کوردانه له سالهکانی (۱۹۲۵- ۱۹۲۸- ۱۹۳۰- ۱۹۳۶- ۱۹۳۸- ۱۹۴۱- ۱۹۴۲)

سهرکوت کرابوون.

مووسا عهنتهر که هیدی هیدی چاو و گۆی دهکاتهوه و ههست بهو زولمه زۆره دهکات بهرانبهه گهلهکهی دهکریت، تهنانهت ئاخاوتن به زمانی کوردیش قهدهغه بووه! ئیدی دروشمی (زمانمان ناسنامهمانه، بى زمان ناسنامهمان ون دهبیت) بۆ خۆی دادهنیت و بهوپهپری ئازایهتییهوه دهکهوینته خهبات و تیکۆشان، ههم به ئاخاوتن و ههم به نووسین به زمانی کوردی. لهیهکێک له دادگاییکردنهکانیدا له دادگایهکی دیاربهکر که خۆی له لاپهه (۳۶۷)ی بیرهوهرییهکانیدا باسی دهکات، داواکاری گشتی پرووی تیدهکات و نامهی تۆمهتهکانی بۆ دهخوینیتتهوه، ئاوا باسی زمانی کوردی کرابوو: "کورد به ئۆههزار وشه قسه دهکهن، لهو ژمارهیه نزیکهئێ سێ ههزار و شتیکی عهرهبییه، ههزار و شتیکی فارسییه، نزیکهئێ ههزار و شهشی تورکییه، یانی ئهوهی دهمینیتتهوه تهنیا سیوپینج وشهئێ کوردییه، بهلام کورد سهرحهم ئهو وشانهی قسهی پیدهکهن، وادهزانن کوردییه و به کوردیی دهزانن!" که دیتته سههه مووسا عهنتهر بهم شیوهیه وهلام دهداتهوه: "جهنابی دادوهرانی بهرێژ، نازانم له مالهکانتاندا کولانهی مریشکتان ههیه یان نا؟ ئهگهر کولانهی مریشکتان له مالهوه ههبیت، داوا دهکهم بهیانی بهر لهوهی بینه ئێره، پینووس و کاغهزیک به دهستانهوه بگرن و بپۆنه بهردهم کولانهی مریشکتان و سهرنج لهو دهنگانه بدهن قا قا، قو قو، جک جک هتد.... که مریشکهکان دهريدهبرن، ئهوجا دهبینن و گویتان له چهند دهنگی جیاواز دهبیت، ئینجا ههست دهکهن به لای کهمهوه پهنجا وشه دنووسنهوه، که له زاری مریشکهکانهوه دهردهچی، دواي ئهوهی وشهکانتان نووسییهوه ئهو پرسیارهتان به میتشکدا دیت، ئایا ئهو کورده بهقهدهر مریشکیش وشهئێ نییه و لهوانیشی کهمتر ههیه؟ تهنیا سیوپینج قاقا و قوقو ماوهتهوه."

مووسا عهنتهر به ههچ شیوهیهک سلی له زیندان و دادگاییکردن و دادوهران نهکردووهتهوه، خۆی

دەرچووی کۆلیژی یاسا بووه، شارەزایی ته‌واوی له یاساکان و دادوهرییکردندا هه‌بووه، زۆربه‌ی جاریش له وه‌لامی دادوهره‌کاندا شیوه‌ی شاتۆگه‌ری نمایش کردووه، کۆمیدیا نه‌ زۆربه‌یانی به ته‌وس و قسه‌ی نه‌سته‌ق هه‌م خستوونی‌یه‌یه‌ پیکه‌نین و هه‌م توورپه‌ی کردوون!

عه‌نته‌ر زۆر بایه‌خی به‌ خویندن و خوینده‌واری داوه، بۆیه هه‌میشه خه‌لکی هان داوه له نه‌زانی و نه‌خوینده‌واری و جه‌هاله‌ت قوتار ببن و هۆش کراوه و به‌ئاوه‌ز بن، هه‌ر بۆیه له زیندانی هه‌ربه‌یه‌ی سه‌ربازی له نه‌سته‌مبوول له سالی ۱۹۵۹ که بارودۆخی زۆر خراپ ده‌بیت، له‌به‌ر ناله‌باری شوینه‌که‌یان و خراپ مامه‌له‌کردنیه‌ن ده‌ست به‌ مانگرتن ده‌که‌ن بۆ باشترکردنی خواردن و بایه‌خپه‌دانیه‌ن له پاکوته‌میزی شوینه‌که‌یان و بواریپه‌دانی خۆشۆردن، بۆیه له‌سه‌ر ئه‌وه سزای ده‌ده‌ن و ئه‌و به‌ ده‌مپاستی ئه‌وانی دیکه‌ داده‌نین. خۆی له لاپه‌ره (۲۵۸) ی بیره‌وه‌رییه‌کاندا ده‌لێت: "من له شوینه نوێیه‌که‌م کاتیک بۆ پوژی دواتر به‌ره‌به‌یان داها، ته‌شتیان بۆ هه‌تاه تا له‌ناو زیرابی پیسایی گوو، نان بخۆم، به‌لام په‌تم کرده‌وه، ئیدی ژمه‌خواردنه‌کانی دیکه‌شم نه‌ده‌خوارد، به‌مشیه‌یه‌ سیزده پوژ له‌سه‌ر ئه‌و ته‌خته‌یه‌ هه‌چ زادیکم له‌سه‌ر زارم نه‌نا، که‌نجیکی ئه‌رمه‌نی خواردنی بۆ ئاماده‌ ده‌کردم، ناوی کیر کۆر بوو، ئه‌و هه‌موو به‌یانییه‌ک به‌ هه‌نجه‌تی ئاوه‌یتان، قۆرییه‌ک چای پر شه‌کری بۆ ده‌هه‌تاه و ده‌مخوارده‌وه."

گه‌لق له‌و زیندانه‌دا و به‌وپه‌ری خۆپاگری و به‌ باوه‌ری پۆلایینی به‌ مه‌سه‌له‌ی په‌وا‌ی گه‌له‌که‌ی، مووسا شاتۆنامه‌ی (برینا په‌ش) ده‌نووسیت، که‌ تیندا مندالانی هه‌ژاری کورد هان ده‌دات بخوین، هه‌تا له‌نیو خۆیانداندا دکتۆر هه‌بیت چاره‌سه‌ری ده‌رد و نه‌خۆشی و ئازاره‌کانیان بکات.

مووسا عه‌نته‌ر هه‌میشه خۆی گوته‌نی له زیندانیکه‌وه بۆ زیندانیکی دیکه، به‌ریان داوه و دواتر گرتوویانه‌ته‌وه و

دۆسیه‌ی له لای میت، کوردبوون و کوردایه‌تی بووه. هه‌ر بۆیه کاتیک که دووری ده‌خه‌نه‌وه بۆ چه‌مه‌قه‌له. پوژیک بۆ ئاماده‌بوونی له دادگای نه‌سته‌مبوول. که دیاره مۆله‌تی پۆلیسی وه‌رگرتووه، نه‌وجا رینگه‌ی پێ دراوه ب‌روات! وه‌ک خۆی له لاپه‌ره‌ی ۲۹۹ ی بیره‌وه‌رییه‌کاندا ده‌لێت:

"کاتی دانیشتنی دادگا ده‌ستی پێ کرد له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌وه‌نده زۆر چوووبومه ئه‌و دادگایه، بۆیه له‌گه‌ل سه‌رۆکه‌که‌ی ببومه نیمچه‌په‌قیقیک، ناسنامه‌که‌می به‌ کاتیبه‌که‌ نووسی و پێی گوتم: چ کاریک ده‌که‌ی؟ "کوردایه‌تی". به‌و وه‌لامه‌م داواکاره‌ گشتیه‌که‌ سه‌ر و میزاجی تیکچوو. سه‌رۆکی دادگا به‌ خه‌نده‌وه پرسیی: "ئه‌وه چ کاریکه‌؟" وه‌لامه‌م دایه‌وه: "له‌سه‌ر کوردایه‌تی تاوانبار کرام و دادگای تینه‌له‌چوونه‌وه‌ش ب‌پیاره‌که‌ی په‌سه‌ند کرد، ئیستاش له‌سه‌ر کوردایه‌تی له‌ چه‌مه‌قه‌له

له‌ژێر چاودێری ته‌واو دام. وا لای ئیوه‌یش له‌سه‌ر کوردایه‌تی دادگایی ده‌کریم. بۆیه له‌ دۆخیکی ئاوادا گه‌ر پێشه‌که‌م کوردایه‌تی نه‌بیت، ده‌بیت چی بێ؟" دادوهر پیکه‌نی و به‌ کاتیبه‌که‌ی گوتم: "کچم بنووسه‌ پێشه‌ی ئازاده". به‌ سه‌ریک قسه‌که‌ی دادوهر مانای ئه‌وه بوو کوردایه‌تی پێشه‌یه‌کی ئازاده."

له هه‌ر شوینیکی بیروپرای فاشیزم هه‌بیت، جا به‌ هه‌ر فۆرمیک بیت، ئه‌وا به‌رده‌وام دژایه‌تی خه‌لکانی مرو‌فدۆست و ئازادیخواز به‌وپه‌ری د‌ر‌پ‌دانه و نامرو‌فانه ده‌کریت، بۆیه هه‌رگیز نه‌یان‌ه‌یشتووه ئه‌م پیاوه مه‌زنه‌ بجه‌سیته‌وه، به‌ دوايه‌وه‌ بوون و پیلانی چه‌په‌ل و گلاویان له‌ دژ کردووه. له سالی ۱۹۷۸ له کاتیکدا به‌ ریکه‌وت له‌ ماله‌وه و له‌ گونده‌که‌ی خۆیان نابیت، پیلانی کوشتنی بۆ داده‌نین و ماله‌که‌ی ده‌سووتین، ئاگیان له‌وه نابیت که له‌ ماله‌وه نییه، کاتی پیده‌زانن له‌ مال نییه، فه‌رمانی گرتنی بۆ ده‌رده‌که‌ن، ئه‌ویش

و درهوشاوهیه که له ئیستادا سەدان و هەزاران له
پەپرەوییکەرانی له زیندانەکانی تورکیادا ئالای ئازادی
و خۆبەدەستەوهەندان هەڵدەکەن و گیان بەخت
دەکەن.

۲۲ / ۵ / ۲۰۲۳

کە پێدەزانی و بۆ خۆی شارەزای کردەوهکانی
جەندرمەیه، بۆیه هەر بۆ خۆی دەچیت و خۆی
رادهستی دادگا دەکات، ئەوجا به چەند پۆلیسیکدا
دەیبەن بۆ بەندیخانەى "نستین".

لەو بەندیخانەیه‌دا چاو به دیوار و ئەرزدا
دەگیریت، دەبینیت زۆر پیسوپلۆخن، بەلووعەى
ئاو هەمووی شکاو، وا مەزەندە دەکات که بۆ
ماوەى سى (۳۰) سەلە نۆژەن نەکرابنەوه، بۆیه
وێک خۆی له لاپەرە (۵۴۹)ى بیرەوه‌رییه‌کانیدا
دەلێت: "پۆژیک داواکاری گشتی هاتە
بەندیخانەکه، منیش پیم گوت: "جەنابی داواکاری
گشتی، حکومەت بێ دەرامەتە و پارە نادات
بۆ نۆژەنکردنەوهى ئەم بەندیخانەیه، بۆیه
رێگە بدەن من لەسەر ئەرکی خۆم دەمەوێ
ئێرە نۆژەن بکەمەوه". داواکارە گشتییەکه
گوتی: "جا لەبەر چی ئەو کارە دەکەى؟ یان
ئەوێش پروپاگەندەیه‌که بۆ خۆت؟" وەلامم
دایەوه: "شتی وا لەگۆڕی نییه، جەنابی
داواکاری گشتی، چونکە لەناو ئەو هەموو
دەزگا فەرمییەى دەولەت، تەنیا زیندان بەر
ئێمە دەکەویت، بۆیه مادام زیندان بووئە
مال و مولکی ئێمە، هەر هیچ نەبێ با
خاوەنداریتیی بکەین".

دروود بۆ گیانی پاک و بیگەردی
موسا عەنتەر و هەموو ئەو
کەسانەى له‌پیتاوی مەروڤدۆستی و
ژیاندۆستی شەهید کران و لەنتو
گۆرپدا خەم و ئازاری میلیلەت و
پەنجەرانیان له کۆل داگرت!

سلاو له‌وانەیش که تا ئیستا به
بیروباوه‌رە پتەو و درهوشاوه‌که‌ی
موسا عەنتەرەوه، رێگەى خەبات
و تیکۆشان بەر نادەن و سەنگەر چۆل
ناکەن. پێبازی ئەو پیاوه گەورەیه ئەوەندە پەوا

مووسای بی عهسا

محمد عزه‌دین

مووسا عەنتەر، رۆژنامەفان و سیاسەتمەدار و پارێزەر و نووسەر (1920-1992) کەسیکی دیاری باکووری کوردستان و تورکیای، سەد سالی رابردوو. بێ هیچ گومانیک ئاپێ مووسا، بە یەکیک لە گرنگرتین کەسایەتییەکانی سەدە رابردووی کورد دادەنریت لە باکووری کوردستان.

ئەو بە ھەلوێست و کار و کردەو و نووسینەکانی، بۆ پارێزگاریکردن لە گەلی کورد و زمانەکی، بەرانبەر بە حکومەتە جیاوازهکانی تورکیا، زۆر تال و تفتی چەشت؛ جگە لەوێ بەو ھۆیەو دەیان سال کەوتوووەتە زیندان؛ ئاپێ مووسا بێ عەسا نەبوو، بەلکو ئەو بە پێنوو سەکە دەستی، وەک عەساکە ی مووسا بەگژ نادادپەروریدا دەچوووە، تا ئەو کاتە سەری خۆی لە پێگە دانا.

مووسا عەنتەر لە پەرتووکی (بیرەوەرێەکانم) دا دەنووسی "گەر سەرنج بدەن، لەگەڵ عەبدولرەحمان قاسملو، لەسەر ھەمان پێچکەدا، بەلام تاکە جیاوازیمان ئەوێ، ئەو لە من بە بەختتر بوو؛ چونکە ئەو مردنەکەشی شەپەقمەندانە بوو. بۆیە گەر منیش شانسم ھەبێت و لە پێی خەلکەکەم شەھید بێم، بۆ من زۆر گەورەییە. عەبدولرەحمان ئەوپۆ لەناو خەلک وەک ئالایەکی سەرکەش دەشەکیتەو، ئەو گەورەترین شەپەفیش ھەر ئەو نییە؟". ئاپێ مووسا بۆیە ئاوا دەلێ، چونکە خۆی عەبدولرەحمان قاسملووی ناردبوو فەرەنسا بۆ خویندن.

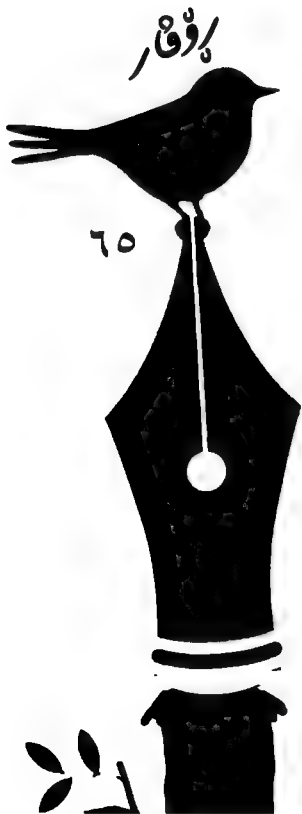
جا من نازانم بێم دلخۆشم بەوێ ئاپێ مووسا ماوێەک دواتر شەھید دەبێ و ئاواتەکی

دیتە دی، یانیش خەفەتبارم بەو تاوانە ترسنۆکانە بەرانبەر بە جوامێریکمان کرا؟ چونکە تا ئێستاش قسە لەسەر ئەو دەکری کێ و کێ مووسا عەنتەریان چۆن و بۆچی شەھید کرد؟ بەلام هیچ گومانی تێدا نییە، گرووپیگەر ددان بە بوونیشی نەنریت، بە ناوی ژیتەم، پیلانی کوشتنی ئەویان داڕشت.

چۆنیەتی شەھیدکردنی مووسا عەنتەر

ئێوارەیکێ درەنگی بیستەمین رۆژی مانگی ئۆی سالی 1992 لە دیاربەر، مووسا عەنتەر، لە یەکیک لە میوانخانەکانی ئەو شارە؛ چاوەرپوانە تا بچێ مەسەرەتی لەنێوان دوو لایەن بکات. ئەو کەسە چاوەرپێ دەکا، بە تاکسییەک ھەلیدەگری و دەیانبات بۆ ئەو مالی بێرێار بوو ئاشتەواپیەکی لێ بکری. شۆفێرەکە سەرەتا پێگە دەگۆڕی، بەلام دووبارە دەگەڕیتەو ناوچە سەیران تەپە. لە کۆلانیک دیتە خوار و بەپێ دەکەونە پێ، بۆ دۆزینەوێ ناوینشانەکە. ئەو کەسە دەیانباتە مەسەرەتیەکە، مالی ئەو کەسە لە دوکانداریکی ئەوێ دەپرسی، بەلام پێی دەلێن "هیچ کەسیک بەو ناو مالی لێرە نییە". بکوژ بە بیستنی ئەم ھەوالە شپێرە دەبێ، چونکە دواي ئەو بەرسفە، مووسا عەنتەر کە لەبەر تەمەن زۆری بە ھێواشی لە دواوێ دەروا و پێی دەلێ "تۆ خۆشت نازانی دەچیتە کوێ". لەو کاتەدا لە کوچەیکێ تاریک، ھەمیدی بکوژ پووی دەسووپێنی و بە چەندان فیشەکیک مووسا عەنتەر شەھید دەکات. شەھیدکردنی ئاپێ مووسا لە دلی یاشار کەمال دەبیتە کەسەریک و ناتوانی باوەرێ پێبکات، بۆیە لەو بارەوێ دەلێ "هیچ کوردیکی ھێمن و لەسەرخۆی وەک مووسا عەنتەرم نەبینی. بۆیە ناتوانم دەولەتی بکوژەکی خۆشیم. یاشار کەمال ناحەق نییە، چونکە، کاتیک بەشیک لە ھێزەکانی ئاسایشی تورکیا دەچنە سەر تەرمەکە، لەنێوان خۆیان دەلێن "باشترین کورد، کوردیکی مردوو".

سالی 2021 ریک 29 سال بهسەر ئهو تاوانه
 تیده په پیت، که به رانبهر به که له نووسه ریکی کورد کرا،
 وهلی تا ئیستا بکه رانی نه دراونه ته دادگا و دۆسیه که ی
 هیشتاش ههر به کراوه یی و به بی ئه نجام له دادگا کانی
 تورکیا ماوه ته وه. به لام داخی گران ئه وهیه، گهر له
 ماوه ی سالی کدا دۆسیه که یه کلا یی نه کریته وه، به هوی
 ته واو بوونی کاتی یاسایی، بۆ هه تا هه تایه دۆسیه که ی
 داده خریت و ده خریته نیو پیزی په فه تاریکه کان؛ له پال
 سه دان فایلی دیکه ی بکوژانی بکه ر نادیار له تورکیا.
 موسا عه نته ر، به درێژایی کاروانی ژیا نی، له گهل
 چه ندان که سایه تی وه کو شینخ سه عیدی کوردی و
 ئیسماعیل بێشکچی و عه بدول په حمان قاسملوو و
 کامه ران به درخان و جگه ر خوین و یاشار که مال و
 عه زیز نه سین و دایکی عه بدول لا ئوجه لان و مه دام
 میتران و یلماز گۆنایی و نووری سه عید پاشا و یاشار
 کایا، له سه ر چه ندان مژاری جیاوازی کوردستان و
 تورکیا بیر ه وه ریی تایبه تی هه بووه؛ به لام زۆربه ی
 سه رگوزه شته ی ژیا نی له گهل ئهو که سایه تییا نه
 ههر له سه ره تاکانی دامه زرانندی کوماری تورکیا تا
 شه هیدکردنی، ههر سه باره ت به کورد و کوردستان
 بووه. بۆیه وته ناوداره که شی ههر سه باره ت به
 کوردستانه که ده لی "گهر زمانه که م مه ترسی بیت، بۆ
 سه ر پایه کانی ده ول ته که ت؛ که واته ولاته که ت له سه ر
 خاکه که ی من بنیادناوه".

پرسی کولتوور
و شۆفیئیی
تورك له
بیره وه ریه کانی
مووسا عهنته ردا

سهرباری چهوسانهووی کورد له مهودایهکی دوورودریژدا، بهلام میللهتهکه توانیویهتی پاریزگاری له ناسنامه و کولتووری خوی بکات، زمان کولهکهیهکی سهرهکیی ئه و کولتوره بووه، هاوکات هه لگری بیروبوچوون و گشت ژانریکی ئهدهبی و فرههنگی نهتهوهکه بووه، لهه پیناوهشدا کهسانیک چاکیان کردووه بهلادا و ژیانیان بو ئه و بواره تهرخان کردووه، له باکوور موسا عهنته کهسیکی دیار و ناویکی درهوشاوهی ئه و مهیدانهیه، دواتر ژانی له و پیناوهدا دانا، بیره وهرییهکانیشی باشتیرین گهواهیدهرن، ئهه چهند دیره به کورتی و پوختی ئه و راستیه دهخاته بهرچاو.

زید و له دایکبوون

ئای له سالی 1920 له گوندی "زیفینگی" هاتووته دنیا، له یاده وهرییهکانیدا دهنوسیت "زیفینگی" واته کویتان، کویتانیک نهک بو خلیسکانی سهرهفر و گهپ و خوشی، به لکو بو ئه وه بوو زستان حه یوانی تیادا راگیر بکهین، بهلام داگیرکه ر دواي شهشتوپینج سالی ته مه نم ناوی ناوچه که یان گوپی کردیانه "ههشکه وته کون" له کاتیکدا ته مه نی حه وت هه زار ساله، له مه پ دنیای مندالی چهند بیره وهرییه که دهگیریته وه له وانه بیریان، بوو که گواسته نه وه و خه ته نه کردن به بوچوونی ئای له ره وه لاتی ناڤین هه زاران سال بهر له ئیسلام خه ته نه کردن هه بووه، ههروه ها شینه کهانی سیرتی بو خه ته نه کردنی مندالان تا ئیستانبول و میسر پویشتون، هاوکات باسی ئه و دهرمانانهش دهکات که شینه کهان له برینه که یان داوه و چۆن دواي ماوه یه کی کهم ساریژ بوون و ئه و رازهشیان به کهس نه گوتوه! ئای دواي سی سال دهچیته وه سیرتی پرسپاری ئه و گژوگیایه له نه وه کهانی شین دهکات.

مالباتی موسا ئاغابوونه و داهاتیان زیاد له پیناویستی خویان بووه، ئه و کاره پاسابووه هه میشه دهنگبیژه کهان

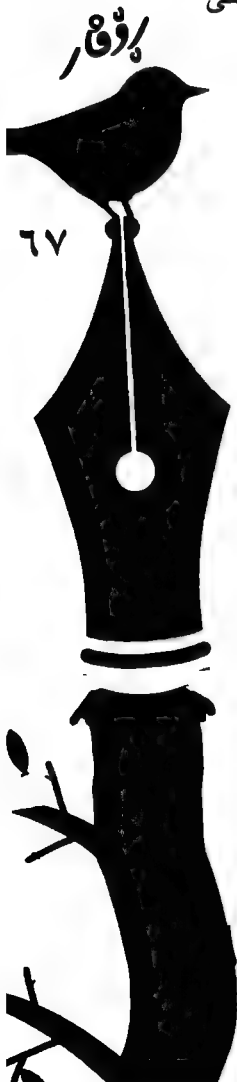
لهکن مالباتی وی بمیتنه وه و سروودی ئایینی و قهسیده ی شاعیرانی کلاسیک بچرن، هاوکات گشت ئه و زولم و سته مانه ی به سهر میلله ته که یاندا هینراوه له سروود و ئاوازه کهانیاندا رهنگریژبوون، دواتر بوون به هه وینی سهلیقه ی زمانه وانی و بایه خدانی ئای به زمان.

له مه پ کیتشه ی زمان دهلی: سهردهم گوپا و خه لک وهک پیتشو نه ده مان، هه موو دنیا بوونه حکومه ت و کوردیش پابوون، گوپاری تورکیا خوی رینکخسته جه ندرمه و فره مان به رانی میری به مه به سستی ئه ستاننی باج و سهرانه ده چوونه دیهاته کهان، بهلام له ته وای ناوچه که دا که سیکت نه ده دوزیه وه تورکی بزانتیت، له به رانه ردا جه ندرمه ش تیروپریان لی ده داین، به خاتری ئه وه ی له زمانی جه ندرمه تی بگه م دایکم منی نارده به رخویندن، بابیشم پیاویکی نه خوش و که نه فتی

سهر جیگه بوو، که سیش نه بوو جیگه ی بگریته وه، دایکم کاری موختاری گونده که مانی له ئه ستو گرت بو ئه و سهرده مه کاریکی نامو بوو، ئه و دهنوسیت ئه گه ر لیکولینه وه یه ک بکریت رهنگه دایکم یه که مین ئافره تی موختاری فره می بیت له تورکیادا.

وهختایه ک به جه ندرمه ده گوترا پومی، سهرده میک دواي ئه و رووداوه زانستم ئه حمه دی خانی له پیتشه کیی مه م و زیندا دهلی: پۆم و عه ره ب و عه جه م، واته تورک، عاره ب و فارس، ئاخه سهره تا پۆم و بیزانسیکان کوردستانیان داگیر کردووه، مامه له ی خراپی ئه وان ئه و ناوه ی به سهردا سه پاندوون، ئیستاش به رانه ر مامه له ی خراپی سهر بازانی تورک کورد ده لیت: پومی ویزدانی نییه.

سالی 1927 به مه به سستی فیربوونی زمانی تورکی وهک گوینگر له قوتابخانه ی "که رجؤوس" دهوام دهکات و دواتر چهند

وشه‌یه‌کی تورکی فیر ده‌بیت. هه‌موو مه‌به‌ستی له‌و کاره‌ئه‌وه‌بووه‌هاوین جه‌ندرمه‌ها‌تته‌گوندی نه‌یان کوتن، چونکه‌بۆ‌ئه‌وان گرنگ نه‌بوو چیان ده‌ویت، ئاریشه‌که‌لیک نه‌گه‌یشتبوو له‌نیوان هه‌ردوولادا.

له‌میردین له‌ماوه‌ی پینج سالی خویندیندا زۆر بوویه‌ر له‌ژیانی مووسادا پروو ده‌دهات، به‌نمونه‌سالی 1932 له‌شکری تورک له‌ناو عه‌شیره‌تی "ئومه‌ریان" ئۆپه‌راسیونیک به‌ناوی "خاوینکردنه‌وه" پیاده‌ده‌کات و گه‌نجان له‌ترسان هه‌لدین و پروو له‌چیای تیخوب ده‌که‌ن، هاوکات چه‌ند که‌سیکی عه‌شیره‌ت به‌ره‌نگاری سوپا ده‌بنه‌وه و که‌سانیک ده‌کوژرین و بریندار ده‌کرین، سه‌ربازه‌کان سه‌ری برینداره‌کان ده‌بن و له‌واوه‌دا فریانی ده‌ده‌ن و دواتر سه‌ره‌کانیان له‌گوینی ناوه‌و به‌مه‌به‌ستی ترساندن پیشانی خه‌لکی ناوچه‌که‌یان داوه‌!

له‌و سه‌روبه‌نده‌دا حکومه‌ت به‌مه‌به‌ستی ئاسمیله‌کردنی سه‌رۆکه‌شیره‌ت و عه‌شیره‌ته‌کان چه‌ند قوتابخانه‌یه‌کی له‌ناوچه‌که‌دا کردووه‌ته‌وه، ئه‌وکات ته‌نها کوپوکالی خانه‌دانه‌کانی وه‌رده‌گرت، قوتابخانه‌که‌نه‌وه‌د خویندکار له‌خۆ ده‌گرت، کاتیک پیلانی حکومه‌ت سه‌ر ناگریت ناچار سالی 1935 قوتابخانه‌که‌داده‌خریت. دواتر به‌شیک له‌و خویندکارانه‌له‌گه‌ل کۆمه‌لکوژی ئه‌رمه‌نییه‌کان ده‌کوژرین و به‌شیکیان بۆ‌حه‌له‌ب کۆچ ده‌که‌ن، پاشان بۆ‌خویندن پروو له‌میردین ده‌کات، ئه‌وکات له‌شاره‌که‌دا پینج قوتابخانه‌هه‌بوون، به‌لام له‌ناو شار قسه‌کردن به‌کوردی یاساخ بووه، حکومه‌ت هه‌ر که‌سیکی گرتبا به‌کوردی ده‌ئاخفیت

له‌به‌رانبه‌ر به‌کاره‌یتانی هه‌ر وشه‌یه‌ک لیره‌یه‌ک سزای به‌سه‌ردا ده‌سه‌پاند، بۆیه‌میردین ببوو که‌مپی که‌پولان، ناچار خه‌لک له‌نیوان خویندا به‌هیمای ده‌ست په‌یوه‌ندیان دروست ده‌کرد.

ژیناوا‌یی دایبایی

یه‌کیک له‌ناخۆشیه‌کانی سه‌ره‌تای خویندنی ژیناوا‌یی باوکی، وه‌ختایه‌ک له‌یه‌که‌م پشروی قوتابخانه‌ده‌گه‌رته‌وه‌بابی نابینیت، دواتر پووریکی به‌گریانه‌وه‌مردنی باوکی ده‌دات به‌گوینچه‌یدا، باوکی له‌ته‌مه‌نیکی گه‌نجی و به‌خوین مه‌ینی میشتک تووشی ئیفلیجی ده‌بیت، دایکی حه‌فت سالان وه‌ک منداڵ به‌خیتی ده‌کات، له‌په‌سنی دایکیدا دبیتیت: دایکم له‌عه‌شیره‌تی "بیناتکی" ئیزیدییه‌باپیری دایکم سه‌رۆکی عه‌شیره‌ته‌که‌یان بووه‌و دواتر موسلمان بووه، هینده‌زالم بووه‌پشان گوتوووه‌خوای چۆلی، سینه‌ری دایکی هه‌میشه‌به‌سه‌ریه‌وه‌بووه، کاتیک پرسیری لی ده‌که‌ن ئه‌و خه‌باته‌ئه‌ده‌بی و سیاسیه‌ت له‌کوینه‌سه‌رچاوه‌ی گرتوووه؟ ده‌لیت: دایکم. ده‌لیت: ئه‌گه‌رچی دایکم نه‌خوینده‌وار بوو هه‌میشه‌ئامۆژگاری ده‌کردم و ده‌یگوت کوپم هه‌چ کات باوه‌ر به‌قسه‌ی عاره‌ب و تورکان مه‌که، به‌رده‌وامیش به‌گویندا ده‌چرپاندم هه‌رگیز پیاوه‌تی و ئازایه‌تی خۆت له‌بیرمه‌که.

خویندن له‌ئهدنه‌و ئیستانبول

کاتیک له‌ئهدنه‌خویندکار ده‌بیت دوو پرووداو کاریگه‌ری له‌سه‌ر داده‌نیت، یه‌کیکیان شوپشی دیرسیم و ئه‌ویتریان چاره‌نووسی ولایه‌تی ئه‌سکه‌ندروونه، له‌مه‌ر شوپشی دیرسیم ده‌لیت: سه‌ید په‌زا سه‌رکردایه‌تی شوپشی ده‌کرد و "به‌سی‌ی" هاوژینی رێبه‌رایه‌تی گرووپیکی گه‌ریلا، وه‌ک لاویکی خوینگه‌رم به‌رده‌وام وه‌لامی ئه‌و رۆژنامه‌ده‌داته‌وه که‌له‌هه‌ولی زپاندنی ناو و ناویانگی شوپشه‌که‌دا ده‌بن، هاوکات وه‌ک ته‌شقه‌له‌خویندکاران به‌کوپری

سەن بانگى دەكەن و جىنئوى پىن دەدەن، ئەۋىش لە ھەلەمدا جىنئو بە زىيىدەى دايكى مستەفا كەمال دەدات، بەرانبەر ئەو پەرچە كىدارەدا پىنج پۇژ دەست سەر دەكرىت، ئەۋەش يەكەم دەستگىر كىردى بوۋە ، ژيانىدا.

سالى 1941 پوو دەكاتە ئىستانبول لە چاۋ شارەكانى ردا شارەكە تەۋاۋ جىۋاۋز بوۋە. لە ھەمان سالىدا لەگەل بەند ھەقائىكىدا پۇژنامەى "دىجلە كايناي" دەردەكات، زخوى لە يادەۋەرىيەكانىدا ئامازەى پىن داۋە كە بۇ كەمجار لەو بلاقۇكەدا نەپتىنى كۆمەلگوزى زىلان، بۇرشى شىخ سەعید، جۈللانەۋەى ئاگرى و دىرسىم لاکردوۋەتەۋە سەربارى ژمارە زۆرۈزەۋەندەكانى اگويزراۋانى كورد لە ولاتەدا. ئاپىن لەو بەشەى برەۋەرىيەكانىدا ھۆكارى نووسىنى شىعەرى "سىۋسى بىشەك"ى ئەحمەد عارفى شاعىر بۇ بلاقۇرەۋەى ۋژنامەكەيان دەگەپىنئىتەۋە، بە بۇچۈۋنى ئەو سىعەكە ئەۋانى گەۋرە كرد.

سالى 1944 ھاسەرىگىرى دەكات و بەرھەمى ارەكەيان دوو كوپ و كىژىكە. لەو سەۋەبەندەدا يىكخراۋىك بە ناۋى "كۆمەلەى رىزگار كىردى كوردان" تەك ھەقائەكانىدا دادەمەزىنئىت، دواتر سۈپىت بە لاى كوردستان و چەك دەخۇن كە ھەرگىز خىانەت و مۇقارى لە مىللەتەكە نەكەن، چەكەكەش دەمانچەيەكى اۋرپىيەكەيان دەبىت و لەپاى بەردەۋامى ئەو سۈپىتەدا سالى 1948 ھەفتەنامەيەك بە ناۋى "سەرچاۋەى بىجلە" بلاقۇ دەكاتەۋە.

ۋوسا عەنتەر دەلئىت: يەكەم گروۋپى فۇلكۇرى وردى لە توركيا ئىمە دامانمەزەند، بۇ ماۋەى چەندىن مال شەۋانمان بە مۇسىقا و پۇشاكى نەتەۋەبىيەۋە ھەخشانە و داۋەتى مالىباتى كوردانى ئىستانبولمان ەكرد و ئەۋانىش بە خۇشحالەۋە ۋەلاميان ەدانەۋە. ھەروەھا لە كاتى جەنگى دوۋەمى جىھاندا روۋپەكەيان زۆر دەستكورت و پەپپوت دەبن، ناچار ، كوردستانەۋە ساۋەر، نىسك و خواردنىان پادەست

دەكرىت. بەلام ھەندىك لاىەن پۇلىس ئاگادار دەكەنەۋە كە مووسا عەنتەر پلاۋساۋەر و پىياز دەرخوارد خويندكاران دەدات تا لە تەك خواردنى ئىستانبول رانەيەن، لە سەر ئەو كارە بانگەپىشتى بىكەى پۇلىس دەكرىت!

سالى 1951 پۇژنامەكە پادەگرىت، دواتر بە ھاۋكارى "كەمال سولكەر" مانگانە بلاقۇراۋەى "شەرق" دەردەكەن. نوۋسپنەكانى بلاقۇراۋەكە زىاتر كار لەسەر مافەكانى مرقۇف دەكات تا كوردىپىش بتوانىت لەو چۈرچىۋەيەدا مافەكانى دەستەبەر بكات. لەم سالىدا ئاپىن زۆر ماندوۋ دەبىت، بە قسەى خۇى تەۋاۋى چالاكىيە كۈلتۈۋرى و مېدىيىيەكانى راجرئوۋە و گەپاۋەتەۋە گۈندەكەيان تا لەناۋ سۈرۈشتا بژىت. سالى 1956 لە ئىستانبول دوكانىكى بالۋلە "لەفە" فرۇشتىن دەكاتەۋە، لەمەپ ئەم كارەى دەنوۋسىت:

بە درىژاى ژيانى سىياسىم لە ھىچ لاىەك پارەم ۋەرنەگرتىۋ، چىم كىردىن بە قازانجى كارى خۇم كىردوۋمە.

سالى 1958 وتارىك لەسەر كچىكى دەۋزەكەرى كورد لە پۇژنامەى "ئىلەرى يورد" بە ناۋىشەنى "بۇ خۇدى سەدەقى" بلاقۇ دەكاتەۋە، بە گوتەى ئاپىن گوتارەكە ۋەك بۇمبا دەنگى دايەۋە، داۋاكارى گشتى دياربەكر دۇسىيەكى لەسەر دەكاتەۋە بە تاۋانى چۈن دەبىت بە كوردى بنوۋسرىت! لەپاى بىتەنگى ئەمجارە مووسا دىمانەيەكى خەيالى لەتەك پىرەمىردىكى كۆيىدا دروست دەكات، جارىكى تىرىش دۇسىيەكى بۇ دەكرىتەۋە، بە شىۋەيەك ھەموۋ نوۋسىنىكى دەبىت بە دۇسىيەك، ھاۋكات داۋاكارىيەكانى ئاپىن لە ئەستانە، ئەنقەرە و كوردستاندا دەنگ دەداتەۋە.

سالى 1958 حكومەت بە ئالىكارى ھەندىك لە ئاغاكان و نىمچەشىخەكانى

لایه‌نگری هزاران تۆنی گهنمی ژه‌هراوی به
نرخ‌ی هه‌رزاتر له جۆ به هه‌ژارونه‌داری کورد
ده‌فروشن و دابه‌ش ده‌که‌ن، ئەو گهنمه به نه‌زانی
له لایه‌ن خه‌لکه‌وه ده‌کرا به‌نان، پاشماوه‌یه‌کی
که‌م کاریگه‌ری له‌سه‌ر منداڵان ده‌رده‌که‌ویت،
زارۆکان ده‌موچاویان وه‌ک مه‌یموون ره‌ش
ده‌که‌پیت و جه‌سته‌یان مووی لی ده‌پویت،
نه‌خۆشییه‌که له‌ناو مه‌ردوومدا به "برینا ره‌ش"
شوهرتی ده‌رکرد.

ئه‌هوکات پۆژنامه‌ی "ئێله‌ری یۆرد" له ئامه‌د کار
ده‌کات بۆ پیشاندانی ئەو تاوانه و پرسیواکردنی
سه‌ردانی زۆر جیگه ده‌کات، له کۆتاییدا
ده‌نووسیت ئەو وه‌حشیانه بۆ بنه‌پکردنی
میله‌تی کورد سلیمان له هه‌نج شتیک نه‌ده‌کرده‌وه،
سه‌ره‌نجام به‌شیکی زۆری ئەو منداڵانه
ژیناوا‌ییان کرد له کاتیکدا ده‌بوو ئەو گهنمه
بۆ قه‌لاچۆکردنی مار و میروو به‌کار به‌یتریت!
به‌و دوا‌ییانه گهنجه کورده‌کانی سوریا "برینا
ره‌ش"یان کرد به فیلم، مووسا به‌و هه‌ستانه‌وه
نه‌ته‌وه‌یه زۆر که‌یف خۆش ده‌بی.

شه‌وی 17/ کانوونی یه‌که‌می/ 1959

ده‌ستگیر ده‌کریت و له حوچه‌یه‌کی
تاریکی ده‌په‌ستن و ماوه‌ی پێنج
هه‌یف بوار نادریت خۆی بشوات،
له‌پای ئەو کاره‌دا هه‌موو جه‌سته‌ی
ده‌بیت به‌ برین، هه‌تا 10/ ئاداری
1960 له‌و شوێنه ده‌میتیته‌وه و
سالی 1962 ئازاد ده‌کریت. یه‌که‌م
وتاری له مانگی مایسی ئەو ساله‌دا
له ژماره دووه‌می گۆفاری "بارش
دوونیا‌سی" به‌ ناو‌نیشانی هه‌ستانه‌وه‌ی
پۆژه‌لات و داواکه‌ی ده‌نووسیت،
هه‌روه‌ها له‌م به‌شه‌ی بیره‌وه‌رییه‌کانیدا ئایی
مووسا ده‌لێت: ئەمریکا داوا له‌ تورکیا ده‌کات

پادیویه‌کی کوردی له کوردستان له‌ژێر چاودێری
تورکیا و ئەمریکا‌دا بکاته‌وه و تیچووه‌که‌شی که
سیوسی ملیون دۆلار بووه، ئەمریکا له‌ ئه‌ستۆی
ده‌گریت، تورکیا داواکه‌ی په‌د ده‌کاته‌وه، به‌لام شای
ئێران داواکه‌ قبوڵ ده‌کات و به‌ره‌مه‌می ئەو بۆچوونه
هاته‌نئارای پادیوی کرماشان بووه. دواتر ئەمریکا
داوای له‌ تورکیا کرد فهره‌هه‌نگیکی کوردی تورکی -
تورکی - کوردی له‌سه‌ر ئه‌ستۆی ئەمریکا چاپ و
بلاو بکاته‌وه، تورکیا ئەو داواکارییه‌شی په‌د کرده‌وه.
سالی 1964 کاتیک له‌ حه‌پسخانه‌ی "سولتان
ئه‌حمه‌د" به‌ند ده‌کریت فایه‌ق بوجاکی هاو‌پیی دێرینی
سه‌ردانی ده‌کات، گرپی دلی ده‌کاته‌وه که به‌ نیازه به
شیویه‌کی نا‌قانونی پارتی دیموکراتی کوردستان
دابمه‌زرینیت، به‌لام ئایی داواکه‌ی په‌د ده‌کاته‌وه،
پاشان شه‌نۆکه‌وی بابه‌تکه‌لیک ده‌کات و ده‌نووسیت
بینجه‌ له‌ پارتی کریکارانی تورکیا به‌ ناشکرا و نه‌پیتی،
ئه‌ندامی هه‌چ پارتیکی دیکه نه‌بووه.

سالی 1965 به‌شداری بانگه‌شه‌ی هه‌لبژاردن ده‌کات
و ده‌بیت به‌ر‌ب‌ژیری حیزب له‌ شاری می‌ردین، سه‌رباری
ئه‌وه‌ی چوار هه‌زار ده‌نگی په‌د ده‌کریته‌وه، به‌لام
هه‌شتا خاوه‌نی ده‌هه‌زار ده‌نگ ده‌بیت، هاوکات هه‌چ
پاڵپوراییکی حیزب له‌ تورکیا هه‌نده‌ ده‌نگیان نه‌هه‌تانبوو،
که‌چی له‌ ناوه‌راستی بانگه‌شه‌ی هه‌لبژاردندا دادگای
هیزی ئاسمانی نه‌نقه‌ره تاوانباری ده‌که‌ن که له‌ کاتی
پشکنینی پێشمه‌رگه‌کانی بارزانی له‌سه‌ر سنووری
عێراق، به‌ کوردی سلّوی له‌ پێشمه‌رگه‌ کردووه،
ته‌نانه‌ت فهرمانده‌ی پێشمه‌رگه‌کان گوتویه‌تی: له‌ژێر
فهرمانی جه‌نابتداین؟! له‌پای ئەو تاوانه له‌ به‌ندیخانه‌ی
چه‌له‌قه‌نه‌ی ده‌په‌ستن، هه‌روه‌ها له‌م به‌شه‌دا ئاماژه
ده‌کات که تا سالی 1972 په‌یوه‌ندی به‌ پارتی
کریکارانه‌وه هه‌بووه.

سالی 1980 که‌تیه‌یه‌کی کۆماندۆی سوپای تورکیا که
له‌ گونده‌که‌یان ده‌بن، شه‌و کاتر‌م‌یز سی له‌ناو پیخه‌ودا
هه‌لده‌کوته‌ سه‌ری، پاشه‌وه‌ی بی‌ژیری به‌رانبه‌ر ده‌که‌ن،

داواى لى دهكەن تا ئەوان لىرەن لە مال دەرەنەچىت، دواتر بۆ چاوترسىنى خەلكى ئاوايى كۆمەلىك لار دەستەبەسەر دەكەن و ھەندىكىيان سەرەوخوار بە داردا ھەلدەواسن، دواى ئەوھى بېرىك چەكچول كۆ دەرەنەو ھەندەو باروبارگەيان دەپچەنەو ۋ دەپۇن.

سالى 1984 دوو گەشتىارى سويدى "ژنومىردىك" ۋەك گەشتىار دىنە ناۋچەكەيان و داوا دەكەن ئاپىن بېيىن، لە بېيەختى ئاپىن عەنتەر وشەي توريست بە تىرۆرىست پاقەي بۆ كرابوو، لەپاي ئەو كارە سىازدە پۆژ لە بەندىخانەي تاكەكەسى دەپەستىون، دواى گوتوبىژىكى تولانى لەنيوان ئاپىن موسا و بەرپرسانى ھەپسخانە بېيار دەن بۆ پۆژى دواتر ئازادى بگەن، كاتىك دەگەرپتەو ھەندەكەي دەست دەكات بە ژيانى شوانكارەيى، بەلام ھىندە تىرۆر، زولم و ستەمى دەولەت دەبىنىت، سالى 1987 تۆبەكەي دەشكىنىت و دەست دەكاتەو بە نووسىن، پاشان لەبارەي نووسىنەكانى دەلەت: بۆچوونەكانم لە چوارچىوھى ئەوھە كورد بە شىۋەيەكى مۇرقانە ژيانىكى ئاسايى بە سەر ببات، گشت تاوانىكى لەو بابەتەش ماھىيى شەرەف و گەورەيى.

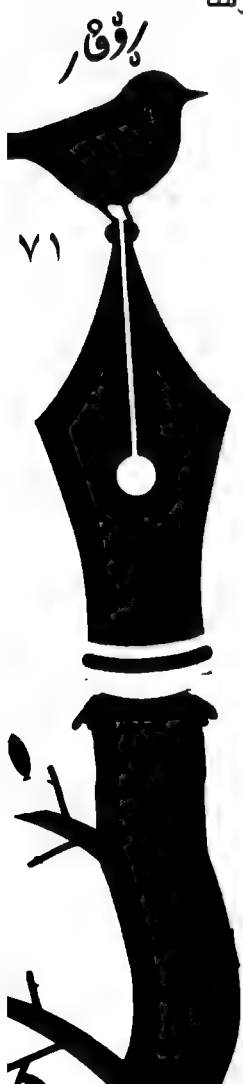
سالى 1989 پارتى سۆسيالىست لە ئامەد پانىلىك بە ناوئىشانى "گۆرانكارىكانى ئەوروپا بەرانبەر بە كورد" پىك دەخات و بانگەيشتى ئاپىن دەكات، موسا قسەي خۆي دەكات، پۆژنامەنووسىك كاتىك ئەو ھەشاماتە دەبىنىت پىي دەلەت: كاك موسا دەلەن ئەو خەلكە بە خاترى تۆ ھاتوون نەك پارتى كۆمۇنىست. بەلام پۆلىس گشت وتەكانى تۆمار دەكات و دواتر لە دادگا ۋەك كىشەيەك لە قالبي دەدەن و بانگەيشتى دادگا دەكرىت. لە 1/ نىسان/ 1990 ۋەك دوايىن دانىشتنى دادگا ئامادە دەيىت، كاتىكىش ئازاد دەكرىت ھەموو بەندكراوھەكان دەست دەكەن بە گريان و فيغان بۆ فيراقى ئاپىن، بۆخۆي لە دوابەشى بەرگى يەكەمى بىرەوھەريەكانىدا دەنووسىت: لە ھەفتا سالى تەمەنمدا دۆخى ۋەھا تراژىدىام نەبىنىوھ.

سالى 1990 لەتەك ئىسماعىل بېشكىچى ماوھەيەكى باش لە ناوھەندى مىزۆپۆتاميا پىكەوھە كارىان كوردوھ، بە بۆچوونى ئەو بەرھەمى ئەو كاركردەوھى پەيمانگەي كوردى بووھ لە ئىستەنبول لە 18/ 4/ 1992، مخابن لە ئەيلوولى سالى 1992 لە يەكىك لە شەقامەكانى ئامەد ئاپىن غافلگۆژ دەكرىت و بە شىۋەيەكى ساردوسر ئەسپەردەي خاك دەكرىت. چەندىن كىتب و وتارى لەپاش بەجىماوھ، بەنموونە "بىرنا پەش" و دوو بەرگى بىرەوھەريەكانى و وتارگەلىك، ناودارتىنيان "پىنگەي ئافرەت لە كۆمەلگەي كوردى" دايە لە نووسىنەكەيا زۆر بە راشكاوانە ئامازە دەكات لە مىزودا جىاوازي ژن و پياو لە كۆمەلگەي كوردەوارىدا نەبووھ، لەو نووسىنەدا باسى "پەريخان" ناويك دەكات كە پىشەوايەتتى ھۆزەكەي كوردوھ و... ھتە.

سالى 1993 خەلاتىكى پۆژنامەوانى بە ناوى موسا عەنتەر ديارى دەكرىت و ئاپۆرپايەك لە نووسەر و پۆژنامەوانان تىيدا بەشدار دەبن.

سەرچاۋە:

- 1/ بىرەوھەريەكانم، موسا عەنتەر، ۋەرگىزپانى لە توركيەوھ: مەمەد عەزەدىن، چاپى دووھم، دەزگاي فام، ۲۰۲۲ ھەوليز.
- 2/ ئىنتەرنىت.

مووسا عهنتەر،
پیاوی ناو
ئازاره‌کان

نه‌جات نوری

...هیچ یاد و هرییه کی شیرینم نییه تا بینووسمه وه. نه وای بیر و هرییه کان، هر له سه ره تاوه تا کوتای، به زولم و نه شکه نجه و زیندانیکردن تییه پیه، هر دیریک له و پرتوکه که دلتهنگی و خه مباری تاکه که سین، یانیش باسکردنی چونه تییه کومه لکوزی گه له که مه...)

جاری بهر له هر شتیک ده بیت بلیم: نه و پیاوه سیاسیانه خویان به کورد ده زانن له ههچ کوئییه بن، نه گهر نه کتیبه یان خوینده وه "بیره و هرییه کانی موسا عه نته"، نه گهر له ماناکانی نه خلاق و گهل تیگه یشتن، ده بیت شهرم بکن که زولم له خه لکی خویان ده کهن، چونکه نه کتیبه وانه یه که بۆ به نه خلاقی نه وانه ی که بوونه ته هۆکاری چه وساندنه وه ی گه له که ی خویان له دهر و وه ی ده سه لاتی داگیر که ران... بیر و هرییه کانی موسا عه نته لئوالتیون له و دیرانه ی ناو ژیا نی مرؤفیک که هر خوی له پوژگاریکی تاریک و پر له سته مدا ببوه پیاوی ناو نازاره کان و به نووسین، به کردار شورش دژی نه یاره کانی گه له که ی به رپا کردبوو... به هق موسا عه نته پیاوی به رهنکاری و پاریزه ری سه رسه ختی گه له که ی بوو له باکووری کوردستان.

موسا عه نته تا نه و پوژهی له 20/9/1992 له شاری (دیاربهر کر) له لایه ن فاشته کانه وه، له پینا و گه له که یدا تیرور ده کریت، زیاتر له ده سالی ته مه نی له ناو زیندانه به دنا و ه کانی تورکدا ده باته سه ر، به مه موسا ناویکه بۆ هه لدا نه وه ی ژیا نی نه و پیاوه مه زنا نه ی که له قوولایی ده سه لاتی سته مکاری تورکدا بۆ یه ک ساتیش له تیکوشان پشوی نه داوه و چیا ن پیکراوه بۆ به رهنکاری ده سه لاته قیزه ونه کان کردوویانه و له و پینا و هدا قوربا نیان به پوچی خویان داوه.

موسا عه نته له رینگه ی کتیبه ی (بیره و هرییه کانم) وه دیت ژیا نه پر له نازاره که ی خوی و نه و سته مه ی که له گه له که ی کراوه وه کو کورد له ژیر ده سه لاتی تورکدا، ورد ده خاته پوو... نه م کتیبه وه کو یاد و هری هه لگری نه و تیرامانه یه زورکات مرؤف شهرم ده کات له وه ی که زور کهس به خویان ده لئین سیاسی، یا ن

پوشنیر، شهرمه بۆ نه و کوردانه ی که جاران له به غدا و هه ولیر و سلیمانیدا ببونه چاوساخ و دژی ئیراده ی گه له که یا ن وه ستابوونه وه به خویان ده و ت پوشنیر، یا ن سیاسی، شهرمه بۆ نه و کوردانه ی له تاران و نه سته مبول و شامدا ده ژین و دژی خواستی گه له که یا ن وه ستاونه ته وه و به خویان ده لئین کورد، که چی ده بینین موسا عه نته ر له سالی چله کانه وه له ته مه نی لاوی خوییه وه وه کو کوردیک دیت له کوردستانی باکووردا له قوولایی نه سته مبول و نه نقه ردا له ژیر سته می نه و ده سه لاته شوومه فاشیه دا مه ردا نه بۆ پاراستی مافی گه له که ی و زما نی کورد و کولتوره که ی دیته مه یدان و سه رسه ختانه دژی نه و خووه نه گریسانه ی تورک ده وه سته یته وه که ده یا نه ویت له باکوور بنه بری ئیراده ی کورد بکن، نه وه ی موسا له ژیا نی خویا شانی داوه ته بهر بۆ به رگری له گه له که ی، هیز و توانایی ئینسانیکه مه گهر هر له پوچی موساد خویا به و مه زنییه بوونی هه بیت.

ژیا ن و نووسینه کانی موسا ده بنه هه لگری ئیراده ی نه و جوا نخاسانه ی، که وه کو موسا ده زانن مهرگ هه یه، به لام له پینا و کوردبووندا مهرگ وه کو دیاربیه کی مه زن بۆ خویان وه رده گرن و سل له مهرگ نا که وه. کاتیک موسا عه نته ر و ها و پیکانی له 17/12/1959 دا وه کو گرووی 49 کان ده گیرین و له به دنا وترین گرتووخانه کانی نه و پوژگار هدا له ژووری تاکه که سیدا زیندانی ده کرین، دواتریش دوا ی به ربوونیان به نازاری نه و گرتووخانه به دنا و وه 24 که سیا ن ده مرن، نا له و پوژه ترسنا کانه دا لاویکی ها و پیتی موسا عه نته ر به دم نازاره وه بۆ وه لامی نه و نازار و چه وساندنا و نه یا ن دیته ده نگ و به موسا عه نته ر ده لیت: مامو ئیمه نابه زین نه وه ی نه حمه دی خانین.

هر به راستی کاتیک لاپه ره کانی ته مه نی

موسا عهنتەر له م یادانه دا ئاوا به و وشه
ئازار اویانه وه هه لده دینه وه، تیده گهین که کوردانی
باکوور ئه وه زیاتر له سه دساله که وتوونه ته ژیر
مه رگه ساتی قه کردنه وه، به لام هیچ سزایه ک، هیچ
مه رگیه ک، هیچ نه شکه نجه یه ک، هیچ هینیک له م
نه ته وه په رست و هیزه درندانه ی تورک له و ماوه
دوور و درێژانه دا ئیراده ی نه ته وه که ی موسا
عهنته ریان پی نه شکینراوه.

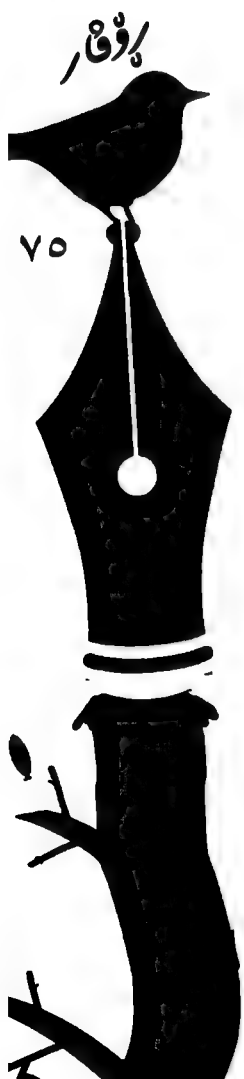
ئه م کتیبه وه کو یاده کانی به ته نیا نابیته هی
موسا عهنتەر، به لکو هی دهنگی هه موو ئه و
نووسه ر و که سایه تیبه مه رده نه یه که دهیان سال
له ژیر ده سه لاته چه وسینه ره کانی تورکدا ژیا نی
خو یان خستوو ته به رده م مه رگه وه، ورد ورد
ده مانباته ناو ژیا نی زور که سه وه، به ژیا نی
ئه و کورده خو فرۆشانه ی ناو ئه و پوژگارانه وه
و به ئازایه تی ئه و تورکانه ی شه وه که بوونه ته
پاریزه ری کورد له باکووردا... ئه وه ی دیته ناو
ژیا نی موسا عهنته ره وه به رهنکاری به بی
هیچ سلک رده نه وه یه ک، له کو ی چه وساندنه وه
هه بوو بیت ئه و خو ی گه یاندوو ته ئه و ی، چ به
نووسین و چ به مال و کردار ئه م پیاوه
مه زنه ژیا نی بو گه له که ی له باکووری
کوردستان تا پوژی تیرۆر کردنه که ی
ته رخان کردوو، هه روه ک چو ن له
سالی په نجا کاندایه یه که وه له گه ل
کومه لیک هاوړنیدا پوژیک بو
پزگاری و خیانه تنه کردن له کورد
پیکه وه سویند به ئالای کوردستان
ده خو ن، ئه و ئالایه ی که خو ی
دروستی ده کات. له ناو هه ر به شیکی
ئه م کتیبه دا ئیمه به زور ده رگای
شاراوه ده گهین، ئه و ده رگایانه ی که تورک
ده یه ویت لئوه ی کورد قه بکات، به سزادانی
ئه وانه ی به کوردی ده دوین، به گه نمی ژه هراوی بو

قه کردنی کورد، به هیزی درنده ی سه ربازی، به کپینی
ئیراده ی مردووی زور کوردی خو فرۆش... به لام به
ئیراده ی هاوړیکانی موسا تا ئیستا خهونی تورک
خراب پووچه ل کراوه ته وه.

له ناو یاده کانی موسادا ئیمه موسا عهنتەر وه کو
نووسه ر نابین به ته نیا، به لکو پیاویکه به پوچیکی
دوستانه تی و لیبوو رده ییه وه ده بیته دوستی به شیکی
زوری سیاسیه تورک و پو شنیر و که سایه تی
تورکیش، دیته سه ر ژیا نی زور که س، له پینا و
دوستانه تی کورد و تورکدا ده بیته دوستی نازم
حیکمهت و یه لماز گو نه ی و دهیان که سی تریش.

موسا عهنتەر ده مانگه یه نیته سه ر ئه و باوه رهی که
ئه وه ی کورده کانی له باکووری کوردستان هیلا وه ته وه
له ئاست هه موو چه وساندنه وه یه کدا به درێژای دهیان
سال، ئیراده ی چه په کانه، ئیراده ی ئه و پو شنیر و
سیاسیه چه پانه بووه که له ژیر ناوی سوشیالیزمدا
تیکۆشا ون، میژووی گرتوو خانه کانی تورکیش په ره
ئه و یه یه یه چه په تیکۆشه رانه ی به مه رگیان بوونه ته
مایه ی مانه وه ی کورد بوون له تورکیادا. پوژ و مانگ
و ساله کان له یاده کانی پرن له ئازاره کانی موسا
عهنتەر و هاوړیکانی وه کو که سانی چه پ و گه یشتن
به سوشیالیزم. ئه م پیاوه سال به سال تا چوو ته
ته مه نه وه، گه وره یی له وه دا بووه که نه ی توانیوه بو
یه کجاریش بیر له شکست بکاته وه، گرتوو خانه یه کی
به دناوی تورک نییه که موسا شه وی تیدا پوژ
نه کرد بیته وه، له ناو ئه م گیانه دا پوچیک هه بووه هه می شه
بو ئازادی تیکۆشا وه، تا ئه و پوژهی بیه رمانه
تیرۆریان کرد سلی له مه رگ نه کردوو ته وه. کاتیکیش
بیر له وه ده که ی نه وه که له م کتیبه وه ده چینه سه ر ئه و
هه موو سته م و مه رگه ساتانه ی دژ به کوردانی باکوور
کراوه، ده بیت له مه دا زو ره به مان خو مان به قه رزارباری
ئیراده ی موسا عهنتەر و هاوړیکانی بزانی، به
خویندنه وه ی یاده کانی موسا مرو ف ده بیت فیری
ئه و ئه خلاقیه ته بیت که کورد بوون به که سانی وه کو

مووسا عەنتەر دەكریت نەك كەسانىك كە ھەمىشە درق دەكەن و خەلك فرىو دەدەن، لە پۇجى وشەكانى ئەم پىاوەو بە كردار و جوولەكانىەو ئەو ساتانەمان بەبىر دىتەو مرقف ئەگەر وىستى بوونى ھەبىت دەبىت وەكو مووسا بژى و بمرىت، لە ژيانى مووساوە تىدەگەين بەتەنیا نووسىن لە گيانىكى مردودا ھىچ نابەخشىت گەر جوولە و باوەپ و ئىرادەى لەگەلدا نەبوو، مووسا عەنتەر لەو پىاوە بەباوەرەنەبوو كە ھەمىشە نەيارەكانى بە بچووكى دەبينى و خۆى لەوپەرى نەدارى و چەوساندنەوەيشدا بە بەھىزى دەردەخست، ھىچ ھىزىك نەبوو كۆل بە باوەرەكەى بدات و پەشىمانى بكاتەو.

*بىرەوەرەبەكانم، مووسا عەنتەر، وەرگىزەنى لە توركيەو:
محەمەد عەزەدىن، لە بلاوكراوكانى دەزگای فام بۆ چاپ و
بلاوكردنەو، چاپى يەكەم، ھەولير ۲۰۲۱.

مووسا عهنتەر و برينا پەش

محەمەد ئوزوون (۱)

شانۆنامەى (برینا پەش)ى مووسا عەنتەر، لە سالى 1965 بىلاو كرايه‌وه.

ئابى مووسا خۆى لە كىتەبەكەيدا نووسىويەتى: "ئەو كىتەبەم سالى 1959، ئەو كاتەى لە زىندانى تاكەكەسىي ژمارە 38ى گرتووخانەى حەربىيە، لە ئىستانبول دەستگىر كرابووم، نووسى".

مادەم وايە، با بگەپىنەوه بۆ سالىنى پىش نووسىنى ئەو كىتەبە. لەوئ دەمىدا، سەرچەم شۆرش و سەرەلەكەكانى كورد لە سالىنى (-1928-1925 1941-1942-1938-1936-1930...) سەركوت كرابوون. كورد بەرەوپووى دەسلەتەى داپلۆسىنەرى ھەمەگىر بېوونەوه. لەسەر خاكى كوردان، دووگەلى ئاگرىكى بەتەنى بەردەوام بەرى ئاسمانى گرتبوو. ترس و بىئاوهرى و نىگەرانى، لە ھەموو شۆپىنك، بالى بەسەر ھەموو شتىكدا كىشاپوو. بە سەدان و ھەزاران پووناكېر و كەسايەتەى ديارى كورد كوژران و لەنىو بردران و ولەتبەدەر كران. زمانى كوردى و ھەر شتىكى دىكەى پەيوەندى بە زمانى كوردىيەوه ھەبوايە، قەدەغە كرابوو. كوردى قەلەندەر، خىكاوى دەرياي پرسە و شىنوشەپۆرىكى بى بن بوو. ويرانبوونى نىشتمان و ئەو بارودۆخەى تەى كەوتبوو، كوردى بىچارەى خستبوو دەرياي ھەژارى و مەرگ و ئەسرىن.

لە سەروپەندىكى وەھادا، گوتنى "من كوردم" ھەر خۆى لە خۆيدا مەردايەتەىكى زۆر گەورە بوو. مووسا عەنتەرىش لەژىر ئەو سىياسەتە داپلۆسىنەرە قورس و دۆخە گرانا، شانۆنامەكەى خۆى بە كوردى نووسى. نەخاسەم ئەو كارەيشى لە زىندانىكى سەربازىدا كرد. دەقە ئەدەبىيەكان، لە پووى مانا و گرنگىيەوه، پەيوەندىيەكى تايبەت و بەھىزيان بە سەردەمەكانى خۆيانەوه ھەيە. سەردەمى وەھا بوو، نووسىنى رستەيەك، يان نووسىنەوهى چەند وشەيەك وەك شۆرشىك وابوو. بۆيە وەھا كارىك بە شەرەفىكى گەورە داندراو. لە كاتىكدا سەردەمى وەھاش ھەبوو، نووسىنى چەندان بەرگى كىتەبىش ھىچ گرنگيان نەبوو.

بۆيە ئەوھى (برینا پەش)ى مووسا عەنتەرى كردۆتە دەقىكى زۆر گرنگ و نەمرى كردوو، تايبەتمەندىيەكانى سەردەمى نووسىنى ئەو شانۆنامەيەيە. لە سەردەمىكدا كەس نەيدەوێرا بلى كوردم و نەدەتواندرا رستەيەكەش بە كوردى بنووسرى، مووسا عەنتەر لەناو زىندانىكى سەربازى لە ئىستانبول، شانۆنامەيەكى كوردى زۆر مانادار و جوان دەنووسى.

گەر بە ھەلەدا نەچووبم، (برینا پەش) لە دواى دامەزراندنى كۆمارى توركىا لە سالى 1923و، جگە لەو شىعر و داستانە پارچەپارچە و پەرشوبلاوانەى لەولا و لەملا بىلاو دەبوونەوه، يەكەم كىتەبى كوردىيە چاپ و بىلاو كرابىتەوه. وەلى (برینا پەش) وەكو كىتەب، يەكەم كىتەبە كە بە كوردى نووسرا و بىلاو كرايەوه. بەھۆى ئەو تايبەتمەندىيەشىيەوه، ئەم دەقە، لەناو مێژووى ئەدەبىياتى كوردى خاوەن پىگەيەكى گرنگە.

لە كولتور و فەرھەنگ و تەجرەبەى نەتەوه پىشكەوتوو و پۆشنەيەرەكانى دىكەى دنياپا، دەزانين مەوۆى پووناكېر ئەو كەسەيە، ھەنگاوى نۆى داوى و پىگە پۆشن دەكاتەوه و دەبىتە پىشاندەرى گەلەكەى. جا كە پىگەيەكى تازەش دەكاتەوه، زانىارى و زانستى لەسەر ئەو زۆرە، تا چۆن بتوانين بەو پىگەيەدا گوزەر بكەين. وەلى بى ھىچ گومانىك، لە ھەمووى بايەخدارتر، كردنەوهى پىگەيەكى تازەى دەرچوونە بۆ گەلەكەى.

سەربارى ئەو ھەموو تەوژمە نەرىنى و زەحمەتەيانەى ھەبوون، وەبەرھەتەنى دەقى بالا پىوستىيەكى ناچارى بوو. مووسا عەنتەر و (برینا پەش) وەك نمونەيەك بەقەد ئەوھى دەقىكى پىوستى ناچارين، ئەوئەندەش خاوەن كەرامەت و بالا بەرزىن.

مووسا عەنتەر، لە پىشەكەى دەقەكەيدا دەلى: "برینى پەش لە ناوچەكانى پۆژەلات(1)

1 مەبەستى ناوچە كوردىيەكانى ناو توركيایە. (وەرگێت).

زۆرن. ھەر لە باپشكىتو و وەرەم و گولى-يەو ە بگرە، تا چەندان نەخۆشى دىكە؛ لە ھەمووشى گرانتر و ھەشبەسەرتەر، نەزانى و فەقىرىيە. جا ئەو شانۆگەرييەى موسا عەنتەر بۆ ئەو برىنە پەشانە، وەك دەرمانيكە. جەھالەت و ھەژارى، بۆ ھەموو گەل و نىشتمانىك، برىنكى پەشى سەختە. جا ئەو برىنەش، ھۆكاريكە بۆ ئەو گەلە تا بەردەوام ھىسكى بىشكىندرى و وەك دىل مامەلەى لەگەڵدا بگرى و پى لە پىشكەوتنى بگرىت. دەرمان و چارەسەرى ھەژارى و جەھالەتیش، شارستانیيەت و پەرورەدە و خويندەنەو و نووسىن و پووناكبيرە پىگە پۆشكەرەوھەكانىن. عەنتەرىش بە پىشكەستى بەو بنەمايە، بناغەى سەرەكىى شانۆنامەكەى لەسەر خويندەواری دارشتوو. وەك چۆن بە زمانىكى پەوانى كوردىيش، باس لە نەدارى و جەھالەتى كۆمەلگەى كوردى دەكا. گوندى زۆرافا و ژيانى زىنۆ و برۆ و پەيوەندىيە خىزانىيەكانى كۆمەلگەى كوردى بىچارە، نمونەكانى ناو شانۆنامەكەينە. لە لايەكى دىكەشەو، بەدۆى كۆپى زىنۆ و برۆ، نمونەى ئەو پووناكبيرەيە كە نووسەر ئامانجىيەتى بىكاتە كارەكتەرى سەرەكىى شانۆنامەكەى. بەدۆى خاوەن كارەكتەرى سەرەكىى شانۆنامەكە، ئومىدى داھاتووى گەلى كوردە. بەدۆ، دواى تەواوكردنى خويندن، دەبىتە دكتور و دەست بە پىچانەوھى برىنەكانى گەلى كورد دەكات و دەبىتە دەرمانيك بۆ چارەسەرى تەواوى برىنە پەشەكان.

يەكەم جار، سالى 1971، موسا عەنتەرم لە بەنديخانەى سەربازىي دياربەكر دىت. لەوێ

دەمىو، يەكەم ھەست و باندۆر كە موسا عەنتەر لەسەر من بەجى ھىشت ئەمە بوو "خەم و كەسەر". زۆر بە خۆى و دۆخەكەى دلەنگ و بىتاقەت ببووم... من لەوێ دەمىدا گەنجىكى تەمەن 18 سالان بووم. ئەویش ئاپۆيەكى تەمەن 55 سالان. عەنتەر ئەودەمى قژەكانى سىي ببوون. تەمەنى لاوى و ناوھەپاستى تەمەنى جى ھىشتبوو و بەرەو ئىختىارى ھەنگاوى دەنا. كاتىك زياتر و لە نزىكتر ئەوم ناسى، تىگەيشتم زۆر بەھەلەدا چوومە. چونكە موسا عەنتەر بە دلنایىيەو ھۆكاري خەمباربوونى مرۆف نەبوو. بەلكو بە پىچەوانەو، ئەو بەردەوام ئومىد و بەرخۆدانى لە ناخى مرۆفەكان دەچاند.

موسا عەنتەر، بە وتە و كارەكتەر و كردارەكانى، ئومىد و پىروا و گەرمىيەكى بە بەنديخانە دەبەخشى. ئەو بەنديخانەيەى دەبوو تۆرى ترس و دوودلى و ناومىدى بى، عەنتەر كردبووى بە شوپىنكى زۆر پىچەوانەى ئەو. ئىدى زىندان بۆ ئەو ببوو شوپىن پەرورەدە و كەيف و خۆشى. گرتووەكان ھەر كاتىك بىتاقەت و دلەنگ و ناومىد بانه، دەچوونە لای موسا عەنتەر، ئەویش بە گالەتە و چىرۆك و گۆرانى و حىكايەت و بەسەرھاتەكانى، ھەرچى ھەستى تارىك و ناخۆش ھەيە لە لای دەپەواندەو. چونكە نووسەرى (برىنا پەش) بەردەوام بەدواى ئەو ئامانجانەيدا بوو، كە لەناو شانۆگەرييەكەيدا نووسىويەتییەو.

(برىنا پەش)، لەناو مێژووى ئەدەبىياتى كوردىدا خاوەن پاىيەكى بەرزە. ھەول و تەقەلای شانۆنامەكە، چونكە ھەولەى ھەستكردن و زانىنە بۆ ئەوھى سوودىكى گەرە بە گەلى كورد بگەيەنیت، بۆيە بايەختى مێژووىي و كۆمەلەيەتى ھەيە. ھەموو ئەمانە وا دەكات بلىن، بە دلنایىيەو نابی موسا عەنتەر لەبىر بگرى، بۆ ئەمەش دەبى بەردەوام كىتەكانى چاپ بكرىنەو و بخرىنە بەر دىدى خوينەران.

سەرچاوه: برینا رەش، شانتۆگەری، موسا عەنتەر، لە
 کورمانجییەوه: محەمەد عەزەدین، چاپی یەكەم، دەزگای
 قام، ۲۰۲۳.

(۱) محەمەد نوزوون (۱۹۵۳-۲۰۰۷) : نووسەر و پۆماننووسیکى کوردی،
 هاوئیشتیعمانیی باکووری کوردستانه. دامەزرێنەری پێکخراوی پێنووسی
 کوردە لە سوید. خاوەنی زیاتر لە بیست پەرتووکی بە زمانی کوردی و
 زمانی دیکە. یەکەم پۆمانی بە نیوی (تۆ) لە ساڵی ۱۹۸۵ بۆ کۆدەوه.
 هەروەها گەلێک لیکۆلێنەوه و هەلبەستى نووسیوه. جگە لە زمانی
 کوردی، گەلێک بەرهەمی بە زمانی ئینگلیزی، سویدی و تورکییش
 نووسیوه. ئەمڕۆ هەندێک لە توێژەرەکان، ئەو وەک سەرکێشی پۆمانی
 کوردیی مۆدێرن دەپێژێرن و بەرهەمی ئەو لە ریزی ئەو بەرهەمانەن
 کە زۆر دەخوێندێنەوه. بەهۆی خەبات و نووسین بە زمانی کوردی،
 چەند جار لە لایەن دەسەڵاتی تورکیا خرایە بنەدیخانەوه و هەر بەهۆی
 ئەم کێشەیهوه، هاوینی ساڵی ۱۹۷۷ باکووری کوردستانى بەجێ هێشت
 و بۆ سالانیکى دووردرێژ لە ولاتی سوید مایەوه. لە سوید ساڵی ۲۰۰۱،
 خەڵاتی Torgny Segerstedt ی سویدی وەرگرت. (وەرگێڕ).

Piyesa Mûsa Anter dermanê birînên reş e. Jarîtî û nezanî jahreke bê eman e ku dikeve can, ruh û bedenên gel û neteweyan û wan dike dîl, wan ji hev dixîne û wan dike şerpeze û pergendeyên ber deriyên serdest û zordaran.

Dermanê jarîtî û nezaniyê ronahiya perwerî, şaristanî, xwendin û nivisîn e. Nivîskar piyesa xwe li ser vê daxwaz û armancê ava kiriye. Ew bi zimanê xwe yê xweşik nezanî, paşdemayîn û belengaziya civaka Kurd salix dide. Gundê Zoravê, mala Zîno û Biro nimûneyên rebeniya civaka Kurd in. Lê li milê din lawê wan Bedo ku qehremanê piyesê ye, ronahî ye.

Ew hêviya pêşeroja civaka Kurd e. Ew nimûneyê perwerî, xwendin û pêşveçûnê ye. Ew dibe doktor (bijîşk) û birînên mirovên Kurd derman dike.

Ew dibe dermanê birînên reş... Gava min Mûsa Anter cara pêşîn li Girtîgeha Leşkerî ya Diyarbekrê dît, 1971, hingê dilê min pê şewitî. Ez xortekî 18 salî, ew apekî 55-56 salî bû. Porê wî spî bû, ew li ser riya kalbûnê bû. Lê piştî min ew ji nêzik ve nasî, min fêmkir ku ez şaş im. Mûsa Anter ne ew mirov bû ku dilê min pê bişewitiya. Berevajiyê wê, bawerî dida mirovan. Wî bi gotin, xebat û tevgera xwe bawerî û germahî direşand ser girtîgehê. Wî girtîgeh, warê bêhtengî û gumanan, kiribû warê kêf û henekan.

Girtîgeh jê re bibû seyrangeh. Gundiyên bêhteng û bişik û guman, xwe dispartin wî û derd û keser û gumanên xwe bi gotin, henek û şîretên wî derman dikirin. Nivîskarê Birîna Reş li girtîgehê jî li ser riya armanc û mebesta piyesa xwe bû. Birîna Reş xwediye cihekî pîroz e. Daxwaz, armanc û mebesta wê pîroz e. Loma ew divê ji bîr nebe û car bi car ji nû ve bê weşandin û belavkirin.

Musa anter, brîna reş, Aram yayan evi

“Birîna Reş”, piyesa Mûsa Anter di sala 1965’an de weşiya. Di rûpela duyemin ya pirtûkê de nivîskar dibêje: “Min ev pirtûk sala 1965’an li Stenbolê li Harbiyeyê, di hucra 38’an de dema ku ez girtîbûm nivîsîbû...”

Em wan salan bînin bîra xwe; serhildanên Kurdan (1925, 28, 30, 36, 38, 41, 42...) bi xwîn hatibûn şikandin. Mij û dûmana şewatê ji welat radibû. Tirs, xof û sawê kirasê xwe rakîşandibû ser welat. Bi sedan bi hezaran bîrewer, rênas û ronakbîrên Kurd hatibûn kuştin, ji welat hatibûn bidûrxistin û dengê wan hatibû birîn. Zimanê kurdî û her tiştê ku têkiliya wî bi kurdî û kurdîtiyê hebû hatibû qedexekirin.

Gelê Kurd şîna xwe girê dabû. Welatê xirbe û kavil digiriya. Neçarî, belengazî û bêgaviyê bêhn li mirovên Kurd çikandibû.

Di rewşeke wiha kambax de gotina “Ez Kurd im.” bi serê xwe gaveke mezin bû... Mûsa Anter Birîna Reş di rewşeke wiha kambax de û bi ser de jî li zindanên eskerî nivîsî.

Hêjahî û nîrxê berhem û eseran li gorî dewr û deman e. Di hin deman de nivîsîna peyvekê an gotinekê bi serê xwe şoreş e, bi rûmetirîn tişt e. Di hin deman de jî bi cildan pirtûk nivîsîn ne ti tişt e. Tiştê ku

berhema Mûsa Anter Birîna Reş dike nemir û hêjahiyêke giranbiha didiyê, ew dewr û dem e. Di wê dewr û dema kambax de ku kesî newêrîbû gotina “Kurd” bi lêv bikira û rêzekê bi kurdî binivîsa hingê Mûsa Anter piyeseke (şano) hêja bi zimanê kurdî nivîsî.

Eger ez ne şaş bim, Birîna Reş pirtûka yekemîn bû ku piştî damezirandina Komara Tirkîyeyê 1923, bi zimanê kurdî dihat nivîsîn û weşandin. Car caran hinek helbest û çend hevokên bi kurdî li hinek deran diweşîyan lê mîna pirtûk destpêkê Birîna Reş bi zimanê kurdî ronahî didît û cihê xwe yê bi rûmet di dîroka pêşveçûna ziman û wêjeya kurdî de digirt.

Em ji dîroka tevgerên çandî û ronakbîrî yên neteweyan dizanin ku ronakbîr û pêşewa ew kesên gavên nû davêjin, rê vedikin û rê nîşan didin in. Gava rê vebû û li ber mirovan diyar bû, kesên ku xwe bidin ser rê, pir in. Lê hêjatirîn gav û kirin ew tişt e ku mirov rê veke. Digel her celeb dijwarî û kêmaniye, mirov bikaribe afirîn, berhem û eserên nû û pewîst bîne pê... Birîna Reş û nivîskarê wê Mûsa Anter mînakên vê yekê ne.

Mûsa Anter di kurte-pêşgotina xwe de dibêje: “Li rojhilatê (Kurdistanê M.U.) birînên reş pirin. Wek bîrova çavan, êşa zirav, kotîbûn û ya ji wan gişa diwartir û diya wan, jarîtî û nezanî...”

